

Бібліотека журналу «Початкове навчання та виховання»
Серію засновано 2004 року
Випуск 2 (134)

Харків
Видавнича група «Основа»
2015

УДК 37.016
ББК 266.504
Б61

Схвалено науково-методичною радою Старокостянтинівського ліцею Старокостянтинівської міської ради Хмельницької області імені Михайла Семеновича Рудяка (протокол № 2 від 29.11.2014 р.)

Білик С. В.

Б61 Нащадки козацької слави. Організація національно-патріотичного виховання молодших школярів на військово-козацьких традиціях. — Х. : Вид. група «Основа», 2015. — 176, [1] с. — (Б-ка журн. «Початкове навчання та виховання»; Вип. 2 (134)).

ISBN 978-617-00-2318-6.

Посібник містить розробки навчально-виховних заходів та рекомендації щодо відродження історико-культурних та господарських цінностей українського козацтва, організації національно-патріотичного виховання молоді на військово-козацьких традиціях.

Для вчителів, вихователів групи продовженого дня, заступників директорів з НВР, студентів педагогічних факультетів.

УДК 37.016
ББК 266.504

Навчальне видання

БІЛИК Світлана Василівна

**НАЩАДКИ КОЗАЦЬКОЇ СЛАВИ.
ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
НА ВІЙСЬКОВО-КОЗАЦЬКИХ ТРАДИЦІЯХ**

Головний редактор *Ю. Є. Бардакова*

Редактор *О. В. Грабар*

Технічний редактор *О. В. Лебедева*

Коректор *О. М. Журенко*

Підп. до друку 13.02.2015. Формат 60×90/16. Папір газет. Гарнітура Шкільна.
Друк офсет. Ум. друк. арк. 11,00. Зам. № 15-01/16-04.

ТОВ «Видавнича група «Основа»
61001 м. Харків, вул. Плеханівська, 66
тел. (057) 731-96-33

e-mail: office@osnova.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи КВ № 11453-326Р від 07.07.2006 р.

Віддруковано з готових плівок ТОВ «Тріада Принт»
м. Харків, вул. Киргизька, 19. Тел.: (057) 757-98-16, 757-98-15
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1870 від 16.07.2007 р.

ISBN 978-617-00-2318-6

© Білик Світлана Василівна, 2014
© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2015

ЗМІСТ

Вступ	4
Козацька республіка дитячого об'єднання «Козачата»	7
Статут дитячого об'єднання «Козачата»	8
Методичні рекомендації до роботи гуртка «Нащадки козацької слави»	17
План роботи гуртка «Нащадки козацької слави»	18
Розробки занять гуртка «Нащадки козацької слави». 4-й клас	20
Заняття 1	20
Заняття 2	26
Заняття 3	30
Заняття 4	36
Заняття 5	41
Заняття 6	49
Заняття 7	54
Заняття 8	59
Заняття 9	64
Заняття 10	71
Заняття 11	80
Заняття 12	84
Заняття 13	89
Заняття 14	96
Додаток	102
Козацькі ігри	102
Абетка козачат	106
Методичні розробки заходів щодо формування цінностей козацького лицарства серед козачат	113
Посвята в козачата (позакласний захід у 1-му класі)	113
«Де найкраще місце на землі?» (народознавче свято)	134
«Козацькому роду нема переводу» (народознавче свято)	144
«Без верби й калини — нема України» (народознавче свято)	157
«Козацькі забави» (спортивні змагання)	171
Література	

ВСТУП

Козацтво стало найдосконалішою формою виявлення генетично закодованих здібностей і можливостей нашого народу. Реалізація ж науково обґрунтованих і випробуваних історією козацько-лицарських виховних традицій — один із найефективніших українознавчих підходів у навчально-виховній роботі.

Б. Сушинський

У жодній країні світу не існує виховання «взагалі». Воно завжди має конкретно-історичну національно-державну форму вираження і спрямоване на формування громадянина конкретної держави, яка не може бути безнаціональною.

В Україні, як і в інших країнах світу, історично склалася своя система виховання — українська козацька педагогіка, — що максимально враховує національні риси і самобутність українського народу.

Відомо, що український козацький визвольний рух — одна з найяскравіших сторінок боротьби нашого народу за політичну і державну незалежність. Багатогранною була діяльність козаків — як звитяжних воїнів, громадян, політичних і державних діячів, умілих господарів землі, досвідчених хліборобів, творців мистецтва, мудрих вихователів дітей. Козацтво здебільшого було аристократією національного духу, високоідейною і високоморальною елітою своєї нації.

Виховання молоді на військово-козацьких традиціях вимагає від педагогів створення необхідних і достатніх умінь (зокрема, методичного забезпечення) для розвитку національної свідомості та самосвідомості особистості кожного учня.

Не секрет, що певна частина молоді сьогодні не ідентифікує себе з українським народом, позбавлена суспільно корисних ідеалів, почуттів обов'язку, гордості, гідності, честі, патріотизму, самоповаги, нехтує національними інтересами.

Зважаючи на зазначене вище, одним із головних завдань сучасної школи є формування національної свідомості та самосвідомості особистості молодого покоління, виховання громадянина України — патріота своєї Вітчизни.

Національна самосвідомість — складне й багатогранне утворення образу «Я» людини як патріота, пов'язане із самоусвідомленням причетності до нації, рівня сформованості значущих для реалізації власних потреб і потреб української держави в розвитку інтересів, прагнень, знань, умінь та якостей.

Звертання до національних джерел, залучення школяра до культурно-національного середовища шляхом відродження козацьких традицій, передавання молодому поколінню соціального досвіду українського народу, його національної ментальності, озброєння учня відповідними знаннями з історії та культури є ефективним засобом формування національної свідомості та самосвідомості громадянина України, розвитку його духовності, моральної, правової, трудової, фізичної, естетичної та екологічної культури, індивідуальних здібностей і таланту.

Результати аналізу виховної спадщини запорізьких козаків, цінностей козацької педагогіки дають можливість застосувати їх до розв'язання завдань шкільної освіти.

Шляхи реалізації цих завдань легко знайти у багатому досвіді козацької педагогіки як складової народної педагогіки у вершинному її вияві. Козацька педагогіка формувала в молодих поколіннях українців синівську вірність рідній землі. За основу виховної роботи доцільно взяти систему козацько-лицарського виховання, що надає можливість не тільки вдосконалювати виховний процес, а й широко використовувати на уроках та в позаурочний час зібрані матеріали. Отже, відбувається тісне об'єднання процесів навчання та виховання учнів. Діти мають можливість творчо використовувати набуті знання та вміння у навчальній діяльності, що є інноваційним підходом для формування творчої особистості. Набутий досвід творчого життя шкільного козацького товариства, певна методична база дають змогу створити систему впровадження козацько-лицарського виховання, поєднавши навчально-урочну й позакласну виховну діяльність, залучити до цієї роботи всіх учнів класу.

Основні етапи впровадження козацької педагогіки в систему роботи:

1. Дослідження історії та звичаїв українського козацтва (на заняттях гуртка «Нащадки козаків»).
2. Презентація здобутих знань перед учнями, батьками (проведення відкритих виховних заходів).
3. Апробація виховної моделі:
  - поглиблення знань через розширення кола питань дослідницької роботи;
  - презентація створеної моделі (проведення відкритих заходів, зустрічей та семінарів на базі школи; публікація матеріалів у ЗМІ; пошуки колективів для співпраці);
  - застосування на практиці козацьких знань (створення системи виховної роботи; використання бази Січі під час проведення уроків; пізнання та відродження традицій козаків — господарських,

мистецьких, ремесел, дослідження та відродження військово-спортивного мистецтва козаків).

Проводячи конкурси, спортивні змагання «Козацькі забави», «Козацькі ігри», «Козацькі розваги», ми насправді маємо можливість сформувати особливий фізичний і психічний, духовний та інтелектуальний тип громадянина України з високими морально-етичними якостями, почуттям патріотизму, розумінням найвищої цінності — волі й незалежності, фізичної сили, здоров'я людини, а також символу мужності, честі людської та національної гідності. Тільки такі юнаки та дівчата мають бути основою відродження та формування здорового генофонду української нації.

Але реалізація цієї мети вимагає спеціального методичного забезпечення. У посібнику запропоновано методичні розробки з організації ігор, змагань, конкурсів, спрямованих на формування в учнів цінностей українського козацтва, опанування якостей, необхідних захисникові Вітчизни.

Усі методичні розробки складено з урахуванням вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку. Зауважимо, що запропоновані заходи є компонентом цілісної системи національного виховання учнів, що широко впроваджується у нашій державі.

Використання запропонованих методичних розробок вимагає від педагогів знань особливостей проведення інтегрованих уроків-конкурсів, реалізації сценаріїв виховних позаурочних заходів, специфіки конкурсів і змагань різної спрямованості та козацьких ігор. Перед проведенням кожного виховного заходу важливо передбачити підготовчі етапи. На цих етапах учні не тільки ознайомлюються зі сценаріями, необхідним обладнанням для його реалізації, але й обирають певні ролі. Найважливіше завдання вчителя — забезпечення активності школярів у процесі підготовки і проведення конкретного виховного заходу.

Зокрема, проводячи конкурси, спортивні змагання, «Козацькі розваги», слід звертати увагу на створення умов для емоційного переживання учнями як цінностей українського козацтва, так і ступеня своєї відповідності вимогам учасників конкретного заходу.

Необхідно пам'ятати, що формування особистості національно свідомого громадянина України — процес довготривалий, складний та важкий, особливо, коли він ускладнюється реаліями сьогодення. А тому слід забезпечувати цілісність виховання, що вимагає залучення до участі у позаурочних заходах батьків учнів, представників сучасного українського козацтва тощо.

КОЗАЦЬКА РЕСПУБЛІКА ДИТЯЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «КОЗАЧАТА»

Дитяче об'єднання учнів 4-В класу «Козачата» живе і працює під девізом:

Не буваєм ми понурі,
Любим жарт і мову рідну.
Ми — козацької натури!
Ми — майбутнє України!

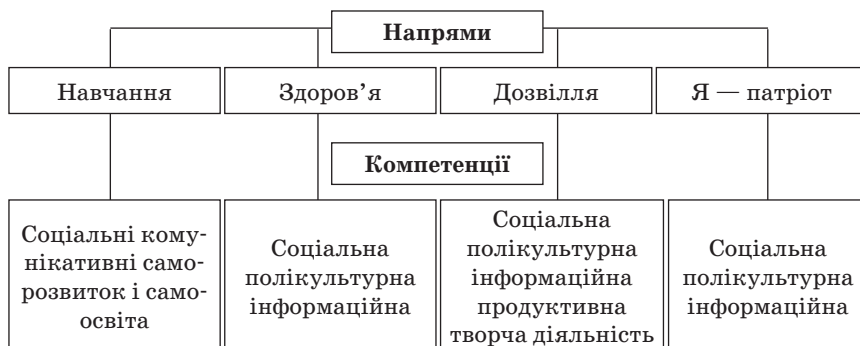
Емблема та прапор дитячого об'єднання «Козачата»

Дитяче об'єднання «Козачата» налічує 17 учнів та створене на добровільних засадах для реалізації певної соціально корисної мети, має виразну організаційну структуру, чітко визначені норми життєдіяльності, положення, завдання і мету. Один із основних пунктів цієї мети — формування життєвих компетенцій, що здійснюється через різні напрями діяльності організації.

Формування соціальної компетентності починається вже тоді, коли діти ухвалюють рішення, визначаючи актив класу. Вони вчать-ся робити вибір, брати на себе відповідальність.

«Козачата»

СТАТУТ ДИТЯЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «КОЗАЧАТА»

Загальні положення, ідейні засади, мета і завдання

1. Дитяче об'єднання учнів «Козачата» здійснює свою діяльність на основі нормативно-правових актів: Конституції України, Усе-світньої декларації України про права дитини, Законів України «Про освіту», «Про громадські організації», Статуту ліцею.
2. «Козацька республіка» — це самодіяльне дитяче добровільне об'єднання дітей, орієнтоване на загальнолюдські цінності, що представляє і захищає інтереси та права своїх членів.
3. Здійснює свою діяльність з метою розвитку учнівського руху на засадах національно-патріотичного виховання, відродження українського козацького лицарства, фізичної загартованості та вишколу, піклуючись про ствердження гідного молодого покоління української нації.
4. «Козачата» — спадкоємець і продовжувач ідейних, духовних і моральних засад українських козаків, їх духовних, культурних, організаційних, військово-патріотичних і господарських традицій, правонаступник усіх без винятку історичних гілок молоді українського козацтва, які стояли на державницьких самостійницьких засадах відновлення незалежності та розбудови України.
5. Його членом може бути лише той, хто готовий стати оборонцем, захисником і рятівником українського народу, української мови, розвивати українську культуру і своїми конкретними вчинками в повсякденному житті відповідати урочистій клятві-присязі юного козака.
6. Об'єднання «Козачата» має свою атрибутику і символіку, прапор, клейноди, емблему, свій козацький марш.
7. Дитяче об'єднання учнів «Козачата» живе і працює під девізом:
Не буваєм ми понурі,
Любим жарт і мову рідну.
Ми — козацької природи!
Ми — майбутнє України!
8. Мовою спілкування є українська мова.
9. Дитяче об'єднання «Козачата» служить на благо і добро українського народу задля миру, громадської злагоди на території України, єдності українського суспільства з метою розвитку і зміцнення демократичної та правової української держави.

Принципи організації дитячого самоврядування

- 1) *Самостійність* (не за підказкою і рішенням учителя);
- 2) *ініціативність* (розвиток ініціативи — щоб не було байдужих);

- 3) *принциповість і відповідальність* (підвищити відповідальність за все, що відбувається в колективі, бути принциповим і відповідальним не лише стосовно загальних речей, але й коли це стосується когось особисто);
- 4) *широкі повноваження* (дати учням якнайбільше прав в організації шкільного життя);
- 5) *гласність і демократія* (демократизація всіх аспектів шкільного життя, повага до думки кожного);
- 6) *поінформованість* (широка обізнаність із завданнями самоврядування, шкільним життям);
- 7) *облік і контроль* (без управління, регулювання і контролю самоврядування стане анархією).

Положення про дитяче об'єднання «Козачата»

«Козачата» — дитяча організація, самостійне дитяче об'єднання дітей і дорослих, що створена на добровільних засадах для реалізації соціально корисної мети спеціалізації учнів класу, має виразну організаційну структуру, чітко визначені норми життєдіяльності — заповіді, права та обов'язки членів, статут, символи та ритуали. Діти і дорослі мають рівні права. Вступ і вихід з організації добровільний.

Діти об'єднуються заради задоволення власних інтересів, спілкування, реалізації своїх можливостей, дій щодо себе та однолітків, суспільства, здобуття корисних знань, умінь, участі в колективних заходах.

Козачата мають реальну змогу самовиховання, самодіяльності, самовираження, самоствердження, саморозвитку, а за потреби існує педагогічна підтримка, що зумовлена співпрацею, співдружністю, передаванням соціально-громадського досвіду дорослих дітям. Козачата беруть участь у розв'язанні різноманітних проблем дітей загальноосвітнього закладу.

Мета діяльності дитячого об'єднання «Козачата»

- Формування ключових життєвих компетенцій;
- сприяння розбудові України як суверенної та незалежної, демократичної та правової держави, відродженню української, за своєю суттю — козацької нації, прогресивних українських козацьких звичаїв і традицій, української національної ідеї в її козацькому варіанті;
- захист політичних, економічних, культурних та історичних здобутків українського народу і забезпечення його морального, фізичного здоров'я, духовного і матеріального добробуту;
- виховання у хлопчиків та дівчаток глибоких і твердих національно-патріотичних переконань;

- підготовка до творчої праці;
- виховання духовно і фізично розвинуеного юного покоління громадян незалежної України на суверенно сформованих засадах козацького світогляду та здорового способу життя;
- сприяння виробленню в учнів почуття господарів своєї школи;
- поліпшення стосунків і діяльності;
- уміння співпрацювати;
- сприяння розширенню діапазону діяльності дорослих і дітей — членів дитячого об'єднання «Козачата» — можливостей їх співдружності, творчому пошуку, ініціативи;
- формування і виховання у дітей високих морально-психологічних якостей на основі відновлених національних козацьких педагогічних традицій;
- виховання нових поколінь громадян України у душі відданості Батьківщині та її народу на основі відродження національних і загальнолюдських духовних та моральних традицій.

Основні завдання та пріоритетні напрямки діяльності

- Підготовка і патріотичне виховання молодого покоління в душі українського козацького лицарства, відданості рідному українському народові;
- сприяння підготовці молоді до захисту Вітчизни і військової служби, зміцненню її фізичної загартованості засобами козацького вишколу;
- взаємодія з органами державної влади та козацькими підрозділами щодо відродження та розвитку історичних, патріотичних, господарських та культурних традицій українського козацтва;
- відродження української духовності, збереження скарбниць національної культури, а також піклування про козацькі могили;
- взаємодія з органами правопорядку в здійсненні правової пропаганди та профілактики правопорушень;
- участь та проведення заходів щодо охорони і захисту довкілля;
- розвиток військово-прикладних і технічних видів спорту та туризму;
- виховання у дітей активної громадянської позиції, національної гідності й самосвідомості, любові до України, школи, сім'ї;
- опанування козацької культурної спадщини;
- розвиток ініціативи, дисципліни, відповідальності учнів;
- сприяння згуртуванню учнівського колективу;
- виховання в учнів працелюбності, поваги до праці своїх товаришів та дорослих;
- виховання у дітей бажання вести здоровий спосіб життя.

Напрями та форми діяльності дитячого об'єднання «Козачата»

- Дослідження історії народу України, відновлення історичної правди, популяризація героїчного минулого українського козацтва, пропаганда культурних здобутків і досягнень української нації та українського козацтва, проведення свят;
- відродження традиційних козацьких ремесел, проведення спортивних змагань з козацьких вправ;
- участь у проведенні занять козацького гуртка, присвячених вивченню і розвитку духовних традицій українського козацтва;
- активне сприяння збереженню пам'яток історії та культури, увічненню козацької слави.
- пропаганда та забезпечення здорового способу життя учнівської молоді;
- проведення заходів природоохоронного характеру та ефективних форм захисту довкілля.
- сприяння відновленню в установленому порядку функціонування об'єктів соціально-культурного та іншого призначення, пов'язаних з історією українського козацтва, історичних назв міст, інших населених пунктів, вулиць тощо;
- відродження та впровадження у побут прогресивних козацьких традицій, обрядів і звичаїв, що не суперечать чинному законодавству, а також козацької атрибутики і символіки, народної, і зокрема козацької, медицини й характерництва;
- сприяння законодавчому забезпеченню визнання та підняття авторитету і престижу українського козацтва, розробленню і розвитку його правової, економічної, організаційно-управлінської бази та інфраструктури;
- надання допомоги інвалідам, учасникам бойових дій, ветеранам та людям похилого віку;
- участь у заходах культурно-просвітницького характеру з метою вивчення історії українського війська та відродження його славетних військово-козацьких традицій;
- організація сумісно з підрозділами українського козацтва, спортивно-оздоровчих козацьких таборів, зборів, змагань, фестивалів тощо.

Організаційна структура куреня

Структура класного куреня дуже проста — це розподіл за квартинами.

Квартини утворюють за інтересами та відповідно до основних напрямів роботи: здоров'я, навчання, дозвілля і розвиток, я — патріот.

Перед дітьми виникає завдання — ухвалити правильне рішення і навчитися безконфліктно співіснувати у кварти. Це формує в них соціальну, комунікативну, емоційну компетенції, виховує глибокі й тверді національно-патріотичні переконання в тому, що вони належать до юного покоління громадян незалежної України на суверенно сформованих засадах козацького світогляду.

Учні беруть активну участь у проведенні колективних творчих заходів, де вчаться опановувати досягнення культури, розуміти інших людей, їхні індивідуальність та відмінність, що, як відомо, є складовими полікультурної та комунікативної компетентностей, особливо тоді, коли всі ці заходи передбачають активізацію безпосереднього спілкування дітей та дорослих.

Раду куреня обирають на початку навчального року терміном на один навчальний рік.

Організаційна структура дитячого об'єднання «Козачата»

Склад Ради куреня:

- *курінний* — класний керівник, здійснює загальне керівництво в курені;

- *джура* (лідер класу) — разом із курінним здійснює заходи статутної діяльності організації, заступник курінного;
- *хорунжий* (спорт і здоров'я) — проводить ранкову гімнастику, фізкультхвилинки, спортивні ігри, свята як у самому курені, так і в шкільній Козацькій громаді;
- *осавул* (дисципліна та порядок) — стежить за поведінкою на перерві, в їдальні, на загальношкільних та курінних заходах;
- *писар* (навчально-інформаційний) — допомагає курінному оформлювати куточок «Козацької республіки», класних та шкільних виставок, добирає пізнавальну інформацію за конкретною тематикою;
- *довбиш* (культмасовий сектор) — відповідає за проведення свят, конкурсів як у самому курені, так і в шкільній козацькій громаді.

Члени Ради куреня (хорунжий, осавул, писар, довбиш) очолюють свої квартали.

Кварта — це мікрогрупа, яка об'єднує дітей за інтересами та полегшує та диференціює роботу в курені. Таким чином у класі утворюються 4 квартали. Кількість членів кварти залежить від вибору дітей.

Разом із членами Ради куреня обирають:

- *обозного*, який стежить за господарством у курені, контролює чергування в класі та шкільній козацькій громаді; відповідає за трудові десанти (1 учень);
- *характерника* (сантрійка), яка контролює зовнішній вигляд дітей, провітрювання класної кімнати; веде санкуточок на стенді «Козацька республіка»; надає першу медичну допомогу, стежить, щоб була аптечка першої допомоги в класі;
- *бунчужного*, який відповідає за бейджики, допомагає вчителю підготуватися до уроків праці, малювання (1 учень).

Організація куреня

1. Щорічно на початку навчального року на Раді куреня (класу) відбуваються вибори до основного складу Ради куреня. Діти об'єднуються у групи за інтересами, що називають *квартами*.
2. Збори Ради куреня відбуваються двічі на місяць (за бажанням кількість зборів можна змінювати).
3. На зборах Ради куреня джури звітують курінному про справи в кварталах.
4. Відомості про досягнення вміщують у куточку «Козацька республіка».
5. На загальні збори курінь виходить зі своєю хоругвою, має свою назву і девіз, за яким живе.
6. Кожна кварта має свою козацьку пісню.

ЗАПОВІДІ ЗАПОРІЖЦІВ НАЩАДКАМ

1. Сміливі будьте, козачата.
2. Даруйте Україні вірність.
3. У старших вчіться захищати домівку рідну й людську гідність.
4. Не кажіть «не вмю», а кажіть «навчусь!»
5. Не плач, козаче, отаманом будеш!
6. Менший старшому — вірний друг, а старший меншому — рідний батько.
7. Завжди цінують братерство і згоду, Адже ви нащадки козацького роду.
8. Козак українську любить мову, Він завжди дотримає своє слово.
9. Козак — це той, хто за освіту, Хто прагне волі і блакиту.
10. Козак усім народам друг, Бо лицарський у нього дух.
11. Шануй матір свою і батька. Поважай старших, шануй старість.
12. Бережи свою сім'ю, будь їй прикладом.
13. Тримайся віри пращурів, вчиняй за звичаями свого народу.
14. Де відвага — там і щастя.
15. Гинь, а товариша виручай.
16. Будь працьовитим, не ледарюй.
17. Де козак, там і слава.
18. Козак — розумна, чесна, смілива людина, Найдорожче йому — Батьківщина.
19. Щоб козацькому роду не було переводу, Присягли козаки на вірність Україні й народу!

Відповідь козачат запоріжцям

Кличе нас Вкраїна-ненька,
 Маєм шаблю і бунчук.
 Хоч ще, кажуть, ми маленькі,
 Та козацький маєм дух.
 Незалежність українського народу
 Нам треба, друзі, берегти.
 Недаремно кров лилася за свободу,
 Волю здобували козаки.

ПАМ'ЯТКА КОЗАЧАТАМ

Дорогий друже!

Вітаємо тебе зі вступом до козацької республіки!

Ти став членом дитячого об'єднання «Козачата».

Дитяче об'єднання «Козачата» живе і працює за девізом:

Не буваєм ми понурі,
Любим жарт і мову рідну.
Ми — козацької природи!
Ми — майбутнє України!

ВИМОГИ ДО КОЗАЧАТ

Козачата — це будь-які хлопчик чи дівчинка, які досягли 6-річного віку, люблять родину, шанують старших і хочуть багато дізнатися про історію рідного краю, неньки України, бажають зростати дужими, сміливими, вправними, мріють про щасливу долю свого народу, прагнуть зробити вільною та квітучою рідну Україну, а для цього:

- повинні добре навчатися;
- знати символіку своєї держави — прапор та герб України, уміти шанувати їх;
- знати гімн України та розуміти, чому називають себе українцями;
- знати, хто такі українські козаки, де жили, чим займалися, що таке дитячо-юнацьке козацьке об'єднання, членом якого вони є;
- знати, що таке козацький добрий учинок;
- знати кодекси лицарської честі та лицарської звитяги;
- знати побут козаків, у чому саме можуть і повинні наслідувати козаків діти;
- знати кілька козацьких пісень, елементи гопака;
- знати, які сторінки з життя козаків пов'язані з місцевістю, де проживають діти;
- знати імена найвидатніших козаків і що з ними пов'язано в житті родини, населеного пункту, регіону;
- знати девіз козаків, звичай, обіцянку, пісню, привітання, хоругву;
- намагатися бути корисним для козацького товариства, допомагати батькам, старшим, кволим і знедоленим;
- знати дату свого народження, своїх батьків, близьких родичів, свій родовід;
- уміти розповідати про Україну, про важливі історичні події на Україні та її славні імена.

Кодекс лицарської честі для козачат

Шануй і маму, і тата, завжди працею завзято,
Люби рідну країну, що зветься Україна,
Турбуйся про молодших, жіноцтво поважай,
Будь сильним, справедливим,
скромним і правдивим
І рідну Батьківщину завжди захищай.

Кодекс лицарської звитяги для козачат

За волю, за віру, за честь України
Я буду невтомно стояти до загиби,
Нехай небезпека чатує навколо,
Та друзів своїх я не зраджу ніколи.
А недруги наші нехай пам'ятають —
У чеснім бою козаки не втікають.
Чи горе навколо, чи радість буває,
Козак добрим людям завжди допомагає.

**ПРИСЯГА ЮНОГО КОЗАКА
ДИТЯЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «КОЗАЧАТА»**

Я, _____, учень (учениця) _____

класу, нащадок славного батьківського роду, вступаючи до дитячого об'єднання «Козачата» присягаю:

- бути відданим патріотом України, який постійно духовно і фізично готує себе до оборони Батьківщини, свого роду та українського народу, його честі й гідності; дбає про єдність України і українства всього світу;
- постійно пам'ятати, що український козак — душа правдива, справедлива і незрадлива, лицар України, морально чиста, високодуховна людина, яка вміє панувати над собою, володіє своїми емоціями, розумом і волею;
- любити і шанувати батьків, рідну мову, свою Батьківщину — Україну;
- бути активним провідником створення української державності, національної ідеї, виконувати всі вимоги статуту дитячого об'єднання «Козачата» та чинного законодавства України.

Я готовий(-а) активно сприяти відродженню історико-культурних та господарських традицій українського народу, бути завжди вірним у дружбі, коханні, відстоювати повну свободу і незалежність особистості, захищати слабших, дбайливо ставитися до рідної природи та систематично розвивати власні фізичні та духовні сили.

Виконувати все це — я присягаю, присягаю, присягаю!

Дата _____ (підпис) _____

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО РОБОТИ ГУРТКА «НАЩАДКИ КОЗАЦЬКОЇ СЛАВИ»

Гурток — ефективна форма позакласної навчальної роботи. Пізнавальні інтереси школярів досить часто виходять поза межі навчальних програм і підручників. У цьому випадку вміло організована гурткова робота має велике педагогічне значення.

Гурток «Нащадки козацької слави» є дієвим засобом для розв'язання таких завдань:

- виховання в дітей любові до рідної України, бажання завжди стати на її захист, поваги до національних традицій;
- прищеплення бажання знати сторінки національної історії (про Запорозьку Січ, козацтво та його звичаї, традиції);
- формування почуття української національної гідності, розвиток відчуття взаємодопомоги.

Учні в гуртку об'єднані загальними пізнавальними інтересами, позитивним ставленням до вивчення минувшини і сьогодення України, її культури, мови й мистецтва.

Членами гуртка є учні, які виявили бажання займатися в гуртку. Практика ведення гуртка свідчить, що учні, активно працюючи в гуртку, починають гарно навчатися, стають допитливими, хочуть самостійно здобувати знання.

Кожний член гуртка бере активну участь у всіх заходах, що проводять у гуртку, виконує конкретну роботу. Будь-які завдання гуртка для нього обов'язкові.

План роботи гуртка пов'язаний зі шкільною навчальною програмою, але водночас виходить за її межі та доповнює її. Упроваджуються різноманітні форми роботи відповідно до індивідуальних та вікових особливостей учнів, зокрема заняття з вивчення нової навчальної інформації, доповіді учнів, практичні заняття, свята і т. ін.

На заняттях гуртка доцільно використовувати проблемне викладення матеріалу, систему завдань і запитань, що спрямовує учнів на розв'язання певної проблеми, або конструює таку систему завдань, що припускає самостійну пошукову діяльність учнів. У першому

випадку учні стежитимуть за ходом думки, міркувань учителя, у другому — частково залучатимуться до пошукової діяльності, у третьому — самостійно здійснюватимуть усі етапи пошукової діяльності.

Важливе місце у роботі займають пошукові та конструкторські завдання, для розв'язання яких замало знати тільки певні схеми, алгоритми, інструкції, зразки. Завдання повинні розвивати кмітливість і наполегливість, елементи нестандартного мислення, уміння аналізувати й узагальнювати, моделювати і конструювати. Це стимулює навчально-пізнавальну діяльність учнів, стає чинником створення творчої атмосфери в процесі позакласної роботи, особливо — гурткової.

ПЛАН РОБОТИ ГУРТКА «НАЩАДКИ КОЗАЦЬКОЇ СЛАВИ»

№ з/п	Зміст роботи	Дата	Відповідальний	Примітки
1	Організаційне заняття. 1. Інформація. Ознайомлення з планом роботи гуртка та його завданням. 2. Розповідь «Звідки то взялися козаки-запорожці»			
2	1. Повідомлення вчителя на тему «Про Січ Запорозьку та про запорожців». 2. Виконання цікавих завдань козачка.			
3	1. Робота над легендою «Макітрина балка». 2. Ознайомлення з репродукцією картини І. Ю. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові»			
4	1. Робота над легендою «Тисячоголова печера на Чатир-Дазі». 2. Хвилинка-цікавинка			
5	1. Робота над казкою «Козацький рід» О. Паламарчука 2. Хвилинка-цікавинка.			
6	1. Екскурсія до історико-краєзнавчого музею рідного міста Старокостянтинова. 2. Робота над оповіданням «Петро Конашевич-Сагайдачний» за В. Антоновичем			
7	1. Робота над оповіданням П. Шкурата «Запорізькі підводні човни». 2. Гра «Заплутаний вантаж»			

№ з/п	Зміст роботи	Дата	Відповідальний	Примітки
8	1. Робота над оповіданням А. Кащенко «Про гетьмана Івана Сулиму». 2. Робота над саморобкою «Зроби свого човника»			
9	1. Розповідь «Як козаки воювали». 2. Робота над репродукціями картин І. В. Шевандронової «У сільській бібліотеці», О. Г. Венеціанова «Захарко», І. Іжакевича «Тарас-пастух», І. Машкова «Натюрморт», С. М. Глуценка «Мамай»			
10	1. Ознайомлення з українськими піснями «Та ой як крикнув же та козак Сірко», «Максим козак Залізняк». 2. Гра «Відгадай слова»			
11	1. Робота над оповіданням «Іван Мазепа» І. Борщака та Р. Мартеля. 2. Робота над кросвордами			
	Народознавче свято «Без верби й калини — нема України».			Додаток
12	1. Робота над оповіданням Марка Вовчка. «Кармелюк». 2. Конкурс на кращого знавця прислів'їв та приказок			
13	1. Робота над оповіданням А. Григорука «Кобзарі». 2. Гра «Допоможи козаку-кобзарю дістатися додому»			
14	Підсумкове заняття 1. Слухання й обговорення повідомлень на тему «Народні звичаї». 2. Робота над репродукцією картини С. І. Васильківського «Козаки в степу»			

РОЗРОБКИ ЗАНЯТЬ ГУРТКА «НАЩАДКИ КОЗАЦЬКОЇ СЛАВИ». 4-й КЛАС

ЗАНЯТТЯ 1

Девіз заняття:

*В бою козак себе славить не на язиці пилюкою,
а конем та шаблюкою.*

Тема. Вступне заняття. Звідки то взялися козаки-запорозці

Мета: ознайомити учнів із завданнями, що виконуватимуться на заняттях гуртка; виховувати бажання більше дізнатися про історію, культурні традиції українського народу, любов до рідного краю.

Обладнання: портрети козацьких отаманів, козаків-запорозців.

Хід заняття

I. Організаційний момент

Роботу у гуртку «Козачата» розпочинаємо:
Історію та традиції рідного народу вивчаємо.
Отож наполегливість у роботі ви, діти, проявіть
І гарних успіхів досягніть.

II. Вступне слово вчителя

— Сьогодні я пропоную вам, діти, дуже цікаву та незвичну подорож у часі — у роки, коли нашу країну освітило сяйво великої слави, військової мужності та дружньої єдності. Запрошую вас у часи, коли виникло козацтво!

III. Ознайомлення з планом і графіком роботи гуртка.

IV. Повідомлення теми і мети заняття

V. Робота над темою заняття

1. Розповідь учителя

ЗВІДКИ ТО ВЗЯЛИСЯ КОЗАКИ-ЗАПОРОЗЦІ

Не добре жилося українському народові під пануванням чужих володарів, адже скрізь на Україні заведено панщину. Селяни муси-

ли працювати на панській землі, тому що всю землю дістали в посідання великі пани-вельможі.

Селянин (якого прозвано з московська «холопом»), не мав свободи. Пан міг його продати або й убити і за це тяжко було з паном судитися, бо і суддями були ті самі вельможі.

Деякі свободолюбні люди по селах, у Великій Україні, не могли стерпіти такої неволі. Вони залишали все й утікали в степи за Дніпрові пороги. Там не було ані сіл, ані міст; не було жодної влади. Ті люди гуртувалися по сто і по тисячу, добували собі зброю, полювали на всякого звіра і так жили. На ті степи нападали не раз із полудня, з Криму, татари, адже вони шукали в степах пашу для своїх табунів коней та свійської худоби. Озброєні люди з України оборонялися від татар, не раз самі гинули в битві, але часто перемагали татар і відбирали від них їхні табуни, а добич ділили між себе. Іноді, як зібралося тих свобідних людей кілька тисяч, то вони й самі нападали на татар або на турків аж за Чорним морем і верталися в степи з багатою здобиччю.

Ці люди називалися «козаками» — від татарського слова «кайзак», що означає «вільний чоловік», «неустрашимий вояк». Козаки жили за порогами Дніпра, тому їх названо також запоріжцями.

Спершу жили козаки меншими гуртами по степах; там вони полювали, а на зиму верталися крадькома в села. Але згодом гуртувалися разом у великі військові загони, обирали собі своїх отаманів і жили разом на великих островах серед ріки Дніпра. Те місце називали Січ, або Січовий Кіш, адже острів був відгороджений (відсічений) навколо наче кіш, і до нього не було приступу.

У тій Січі козаки зимували і відпочивали від походів на татар і турків під проводом свого вождя, якого називали батьком, отаманом або кошовим. Такі козацькі ватаги постали вже в XV віці.

Перші звістки про козаків зазначено в хроніках і літописах уже 1492 року. Тодішній кримський хан нарікає: «Кияни і черкаські розбили татарський корабель під Тягинєю».

Наступного року знову турецький султан скаржитья Польщі, що козаки під проводом князя Богдана Глинського, старости черкаського, погромили турецьку кріпость Очаків.

Тут називає султан цих людей виразно «козаками». Від того часу постійно повторюються напади козаків на татар і турків. Водять їх приграничні старости та намісники, свої отамани, вибрані самими козаками. З-поміж тих старостів, що якийсь час очолювали козацькі походи, найбільше відомий Остап Дашкович, староста канівський і черкаський. Він, хоч і державний урядник, очолював козацькі сили, водив їх на турків і татар. Він має ту заслугу, що першим почав організувати козаків на військовий лад. Він також дораджував тодішньому польсько-литовському урядові (тоді Україна належала ще до Литви, але литовський князь був і королем польським), щоб за Дніпровими порогами побудувати замки й посадити там козацькі залоги для оборони пограниччя перед бусурманами. Подібним козацьким організатором був також староста з Хмельника на Поділлі, Предслав Лянцкоронський. Вони обидва виступали майже рівночасно в 1510–1535 рр. Залишилися дуже скупі історичні відомості про перших справжніх козацьких отаманів, які водили козаків. Поки ще не існувало Січі. Історія записала кілька імен таких отаманів, які вийшли не з панів, а з самих таких бідних утікачів, які вславилися відвагою, за те їх було обрано отаманами. Такими були: Карпо Масло з Черкас, який добув турецьку твердиню Очаків, Яцко Білоус з Переяслава, Андрушко з Брацлава і Несун. Усі вони виступали в половині XVI століття (в 1530–1550 рр.).

Певніші й докладніші історичні дати про козаків починаються 1550 року, щойно козаки осіли першим Кошем на Дніпрі та обрали

єдиного кошового. Козацька сила зростала щороку та ставала грізною не тільки для татар і турків, які сусідували з півдня з Україною, але й для всіх інших суміжних держав.

2. Завдання від козачка

а) Розшифруй прізвиська, що давали козакам на Січі.

ЛУР + ПИК-РК + НІС = _____

ДАЕ + РЖУИ-АУ + КІНЬ = _____

НЕ + ЇЖД + МАРК-ДР = _____

МАК + ЛЮУ-КУ + ТА = _____

ДИС + ОБР + ОВ-ИС + ЛЯ = _____

б) Розшифруй лінією слово з основним значенням і слово, що образно називає предмет, підкреслюючи його характерну властивість.

Січ	батько
Великий луг	дружина
шабля	товариш
кінь	мати

2. Продовження розповіді вчителя

ПЕРШІ ОТАМАНИ І ПЕРШИЙ КОШОВИЙ ТА ЗАСНОВНИК СІЧІ. ДМИТРО БАЙДА-ВИШНЕВЕЦЬКИЙ (1555–1564)

Першим кошовим Запорізької Січі був Дмитро Вишневецький, званий також Байда. Він походив з роду давніх українських князів з Волині, з міста Вишнівця. Йому знадобилися войовничі й лицарські козаки, тому він близько 1550 року прибув до козаків, а вони вибрали його своїм отаманом. Під його проводом збудували собі запорожці першу таку укріплену Січ на острові Хортиці, серед Дніпра. Той острівець окружили валом і частоколом, а над брамами поставили гармати.

Ця Січ не подобалася татарам, адже вони знали, що через тих козаків не зможуть нападати на Україну. Тому вже 1557 року прийшов хан татарський з великим військом і осадив Січ довкола. Простояв там 24 дні, проте не міг Січі здобути, бо козаки боронилися завзято. Хан повернувся у Крим. Але наступного літа прийшов ще з більшим військом. Козаки боронилися довго, а нарешті побачили, що не зможуть вистояти, бо їх удесятеро менше, ніж татар. Під проводом Байди-Вишневецького вийшли з Січі, прoderлися відважно крізь татарські ряди і сховалися в непроглядних степах.

За кілька літ згодом пішов Байда з козаками на Молдавію, в ті землі, де нині Буковина і Румунія. У Молдавії була більшість українського населення і поки Молдавією управляли молдавські воеводи, то українцям у Молдавії жилося добре, адже ті воеводи або «господарі»

прийняли українську мову, віру і звичаї. Але 1514 року турки завоювали Молдавію й почали знущатися над усім хрещеним народом. Тому козаки пішли з Байдою визволяти сусідню Молдавію з-під турецької займанщини.

Цей похід завершився для кошового Байди нещасливо. Турки підкупили кількох молдаван і вони зрадою та підступом зловили Байду, закували в кайдани та повезли в Царгород до турецького султана Селімана II. Султан казав Байду вбити за те, що він із запорожцями напав на його Молдавію. Це сталося 1564 року.

Про Байду-Вишневецького наш народ співає й донині дуже гарну пісню, де розповідається, як помер цей хоробрий козацький отаман.

У пісні співається, як султан обіцяв Байді, що дарує йому життя, ще й свою дочку дасть йому за жінку, коли Байда прийме турецьку віру і туркам служитиме. Але Байда не згодився на цю зраду свого народу і віри християнської, відповів:

В тебе віра проклятая,
В тебе дочка поганая!

Тоді султан наказав зачепити Байду за одне ребро на залізний гак на високій скелі над морем. Турки стріляли в Байду з луків, але Байда не зрадив своєї віри і свого народу. Він умер лицарською мученицькою смертю.

Наш поет співає про цього геройського лицаря похвальну пісню:

Славне військо запорізьке
Ти, наш лицарю, зібрав,
На острові, на Хортиці,
Січ преславну збудував.
Даром славне товариство
Облягав татарський хан,
Лютий мусів завертати —
Не страшний нам бусурман!
Перший ти вказав козацтву,
Як топтать до слави шлях:
Йти за море, ріки, гори,
Не сидіти на степах...

Та Молдавію звільнити,
 Байдо, не щастить тобі,
 Нищить вчасно підла зрада
 Славні заміри твої.
 І сконав ти в Царгороді
 Під руками ворогів,
 Але віри, ні народу
 Відректися не хотів.
 То за це тебе, наш князю,
 Ввесь народ славить в піснях:
 Хто за рідний нарід гине,
 Той живе й по сто віках!

На інших заняттях, діти, переконаємося, що так само боролися й гинули за свій рідний народ і за рідну віру й інші козаки-запорожці.

VI. Підсумок заняття

- Хто ж такі козаки? Доберіть синоніми до слова *козак*.
- Розгадайте кросворд.

1. Будівля, у якій мешкають козаки. (*Курінь*)
2. Командир козацького загону. (*Отаман*)
3. Місце, де козаки заснували Січ. (*Запоріжжя*)
4. Море, до якого чумаки їздили по сіль. (*Азовське*)
5. Найперший друг козака. (*Кінь*)

1	к								
2	о								
3	з								
4	а								
5	к								

ЗАНЯТТЯ 2

Девіз заняття:

*Козак — слабкому захисник,
Цінити побратимство звик.*

Тема. Про Січ Запорозьку та про запорожців

Мета: розвивати почуття взаємодопомоги; виховувати в дітей любов до України, бажання завжди стати на її захист; повагу до національних традицій, прагнення знати сторінки національної історії (про козаків, запорожців, Запорізьку Січ).

Обладнання: зображення Запорізької Січі та козаків на малюнках.

Хід заняття

I. Вступне слово вчителя

— Розшифруйте вислів, переставивши літери у словах, і дізнаєтеся девіз нашого сьогоднішнього заняття.

*Какоз — мубосла хисзаник,
цітини браствотимпо квиз.*

II. Повідомлення теми і мети заняття

— Отже, ми вже знаємо звідки та як гуртувалися українські козаки-запоріжці. Знаємо, що вони нападали на турків і татар, хоробро воювали з іншими ворогами України. Вони боронили народ і рідну українську землю від ворожих переслідувань і вимагали того, щоб український народ мав свободу і свою власну державу. І не один із них віддав своє життя за рідний край і народ.

Ми згадали також на попередньому занятті, що осередком запорожців була Запорізька Січ на Дніпрі, нижче порогів, на островах, серед ріки. Там запоріжці жили постійно; там збиралися, училися военної справи і готувалися до військових походів.

Отже вам, діти, цікаво буде дізнатися, як виглядала Запорізька Січ, які звичаї існували на Запоріжжі (на Січі), як жили запоріжці. За картою, яку нам приніс козак-запорожець, продовжимо подорож у наше минуле, зокрема на острів Хортицю.

III. Робота над темою заняття

1. Розповідь козака

— Січ — це простора площа на Дніпровім острові Хортиці (потім на Базавлуці та Томаківці). Зі всіх боків обливала цей острів глибока вода Дніпра, а ще крім того на самім острові був викопаний глибокий рів, наповнений водою, та й високий гострий частокіл (паркан) з міцними брамами. На брамах, що на ніч замикалися, стояли гармати й козацька сторожа. Не диво, що будь-кому неможливо бу-

ло дістатися на Січ. І хоча не раз намагалися здобувати Січ турки, татари й інші вороги, проте безрезультатно.

Довкола площі було побудовано хатки, так звані «коші» (з плетеними стінами), або «курені». Ті хатки були накриті очеретом, або кінськими шкірами. У такій хатці мешкав один курінь з курінним отаманом. Козаки тільки спали тут або пересиджували в сльотливі дні, латаючи одіж або чистячи зброю. У погідні дні перебували на площі або в степу за рікою. Там вправлялися в їзді верхи, в стрільбі з рушниць і гармат, майстрували човни.

Посередині Січі стояла невелика церква св. Покрови, знадвору дуже скромна, але всередині повна золота й срібла. Козаки були побожними й дуже дбали про свою церкву, а під час читання Євангелія тримали шаблі наполовину витягненими з піхви, на знак того, що готові щохвилини боронити свою віру. Частину своєї здобичі призначали на церкву і купували щоразу кращі нові хоругви та ікони. На Січі, крім хаток-куренів, були й склади зі зброєю, з гарматами, з човнами та харчами. Біля складів стояла вночі сторожа.

Хто хотів стати козаком, мусить наперед служити три роки в старого козака за чуру (слугу й помічника). Він виконував усяку роботу, носив за козаком другу рушницю й потрібні клунки. Коли вивчився від того козака орудувати зброєю й набрав справності в битвах, ставав правдивим козаком і діставав зброю: рушницю, шаблю, спис, лук і стріли.

Козаки вбиралися просто: в грубу сорочку, в кирею (довгий плащ без рукавів). За широким поясом носили пістолі й люльку, через плече носили торбинку з харчами і кулями, а до пояса на ремінець кріпили ще й порошницю з порохом.

Їли сушену рибу, печене м'ясо та риб'ячу юшку, адже риби в ріках, усякого звіря та птаства в степу було дуже багато. Пекли сухарі з пшеничного борошна.

► Загадки від козацького коша

• Увесь вік їси —
Не проси,
І завжди добре.

• Повен пень головень.

• Ми в окропі кипіли,
Велику муку терпіли,
Зате нас усі хвалять,
Та не всі варять.

• Мене не їдять
І без мене не їдять.

— Жінок на Січі не було і ніхто не смів мати на Січі жінку, навіть сам отаман під страхом смертної кари. Коли козак був жонатий, то жінка й діти жили десь на селі, або на хуторах, на так званих «зимовиках». Там жив і козак, коли не було війни. Він господарював, мав велику пасіку, ловив звірів, а завжди частину з того віддавав на Січ. Там зазвичай зимував. А коли кошовий отаман оголошував воєнний похід, наприклад на турка, козацькі гінці роз'їздилися по тих хуторах-зимовиках, що зазвичай були добре обгородженими міцним парканом, і закликали козаків-хуторян на Січ, на війну.

Вони під'їздили до воріт і кликали:

— Пугу! Пугу!

Так кликали кілька разів, аж доки козак не виходив з хати і не питав:

— А хто там?

— Козак з Лугу! — відповідали посланці.

Тоді козак відчиняв ворота, адже знав, що то свої, запрошував їх у хату, пригощав, а потім збирався, прощався зі своєю родиною і виїздив разом з ними на Січ.

Січове військо ділилося на полки по п'ятсот людей. Полк мав п'ять сотень по сто людей; сотня мала десять десятків (куренів) по десятеро людей. Полками командували полковники, сотнями — сотники, а десятками — десятники, так звані курінні отамани. І власне кожний такий курінь жив в окремій хатці-курені. Канцелярію вів «писар», який писав письма і прикладав печатку, на якій був напис: «Печать Славного Війська Запорізького Низового».

Січчю командував кошовий, якого звали «батьком-кошовим». Його обирали на спільній раді, на майдані серед Січі.

Кого вибрали, того могли й скинути, якщо той був несправедливим, але доки був «старшим», то його слухали, він мав право карати навіть смертю. Йому допомагали судді й осавули.

2. Завдання від козачка

— Знайдіть імена козацьких отаманів. Запишіть їх. Читати потрібно по клітинках одного кольору.

Б	П	І	О		Е	В	Г	Т
Р	Д	А	О	А		Н	Д	
	Н	Х	О	М		Р	М	Е
Л	О		Ь	А	Н		Ш	И
	Е	Ц		Ь		З	К	Е
П		Н	И	А	К		О	Й

3. Продовження розповіді вчителя

— Коли збиралися в похід, то на Січі починався великий рух. Одні ладнали човни, інші — зброю, пекли й варили в казанах харчі на дорогу. Січові шевці шили чоботи, кравці — одяжу, римарі готували упряж, відливари відливали з олова кулі. Які вже були готові, обступали січового бандуриста, старого козака, який грав на бандурі, співав про славних отаманів і гетьманів, про походи на турків і татар. Часто танцювали для забави й жартували, завжди були веселими.

Козаки воювали у два способи. Зазвичай нападали на ворога кіннотою, а піхота наступала з боків. Ніхто не піддавався, усі билися до останку, кажучи: «Або перемога, або смерть!»

Коли ж раптово заскочив їх ворог у степу, а козаків було мало, тоді уставляли колом свої вози та й ще обкопувалися валом, оборонялися з-за такої возової кріпості. Ворог не міг здобути твердині й відступав. Хіба часом, як не наспіла козакам поміч, то тримав їх облогою, поки вони не гинули зі спраги і голоду, але таки не здавалися.

Отак жило те славне козацьке-запорізьке військо, що від 1500 майже до 1800 року — 300 літ обороняло Україну від усякої напасті. Відвага й хоробрість козаків були відомі в цілій Європі.

VI. Підсумок заняття

— Складіть у слова певні літери, дайте відповіді на запитання.

— На якому острові було засновано Запорізьку Січ?

ХОРТ + КРИНИЦЯ =

— На якій річці розташований острів Хортиця?

САД + СНІП + ПОРОГИ =

— Яке місто зараз знаходиться там?

ЗАМОК + ПОРТ + ЗБІЖЖЯ =

— Знайдіть 10 відмінностей у вбранні козаків.

ЗАНЯТТЯ 3

Девіз заняття:

Де козак, там і слава.

Тема. Легенда «Макітрина балка»

Мета: формувати вміння правильного та свідомого читання; учити учнів зв'язно висловлювати свої думки, робити узагальнення; розвивати вміння описувати дійових осіб легенди; учити працювати над значенням слів і висловів; розвивати словниковий запас учнів; виховувати бажання більше дізнатися про історію, культурні традиції українського народу, любов до рідного краю.

Обладнання: репродукція картини І. Ю. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові»; малюнок «Двобій» (з журналу «Барвінок»); зображення Запорізької Січі на малюнках.

Хід заняття

І. Вступне слово вчителя

Наш меч і клич.
У Січі! У Січі!
Єднаймося, брати!
Лиш в них кращу долю
Ми зможем знайти!
За правду і волю,
За кращу долю
Віддаймо життя.
Наука і праця — се наші мечі!
А правда і воля — се наші кличі...

(З народної пісні)

— Як ви вважаєте, про кого йдеться в цій пісні?

— Доведіть свою думку.

— За що боролися козаки, за що віддавали своє життя? *(За правду і волю, за кращу долю)*

— Історія кожного народу має свій символ. Для України таким символом є козаччина. Без неї немає української національної історії.

Розгляньте, будь ласка, репродукцію картини І. Ю. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» (1891).

— 12 років працював Рєпін над цією картиною.

Він палко любив український народ, його культуру. Особливо цікавило художника героїчне минуле України, її боротьба за волю і незалежність.

► Хвилинка-цікавинка

Картина написана за сюжетом знаменитого листа запорожців турецькому султану. Народні перекази донесли до нас епізод у та-

кому вигляді. Розгніваний на козаків за винищення ними 15-тисячного війська султан Магомет IV надіслав їм грізного листа, наказуючи добровільно здатися та пригрозуючи у випадку відмови поголовним знищенням. Запорожці відповіли султанові насмішкуватим листом, кидаючи йому відкритий виклик. Історія написання цього листа є основою картини.

— Хто зображений на картині?

— Яке враження виникає під час розглядання козаків?

— Що виражають їхні обличчя й пози? (*Героїчний дух, незалежність, бойове завзяття*)

— Як художник показав бойову згуртованість запорізьких рибаків, велику силу товариськості? (*Козаки тісно згруппувалися навколо столу, невимушено спілкуються один з одним, дружно реагують на те, що відбувається.*)

— Де відбуваються ці події? (*У Запорозькій Січі, на фоні широкого степу*)

— Що видно за спинами запорожців? (*Звичайне табірне життя: піднімається до неба дим вогнищ, гарцюють вершники.*)

— Хоча тут один, ніби застиглий, момент дії, за допомогою власної уяви домисліть звуки. (*Сміх, регіт, вигуки, дзвін зброї*)

— Що вам подобається в картині?

— На картині ми бачимо красу і велич народу. Це справжні сини своєї Батьківщини: вони стояли за волю України, за її незалежність. І серед них є свої герої, справжні герої — народні звитяжці (*переможці*).

II. Повідомлення теми і мети заняття

— Ми продовжуємо подорож у часи козаччини, і сьогодні прочитаємо легенду «Макітрина балка». *(Додаток)*

III. Вивчення нового матеріалу

— Пригадайте, що таке легенда. *(Легенда — це твір-переказ про події, факти, людей, оповитий казковістю, фантастикою.)*

► Словникова робота

Перед читанням проводяться підготовчі вправи на миттєве розпізнавання слів *(картки-блискавки)*:

- читає вчитель;
- хорове, індивідуальне проговорювання;
- використання слів в усному мовленні.

Слова: *макітра, ступа, здибали, яничари, потикатись; бусурмани, упрів, пуд, сажень.*

1. Показове читання учителем

— Чи хвилювалися ви, слухаючи оповідання? Якщо так, то коли саме і за кого хвилювалися найбільше? *(Відповіді учнів.)*

2. Мовчазне читання

— Читаючи, правильно відтворюйте речення, різні за метою висловлювання та за інтонацією.

— Чи сподобався вам звичай наших пращурів розв'язувати складні військові питання боротьбою і перемогою сильнішого з велетнів?

3. Читання «ланцюжком»

— Чи зрозумів Махамуд жарти над ним козаків? Скільки саме пудів каші з'їв цей велетень? Доведіть свої міркування.

— Вислів «мало каші з'їв» можна замінити новим, єдиним значенням, що означає недостатньо досвідченого, обізнаного, молодого ще; «кишка тонка» — забракло сил що-небудь зробити, забракло здібностей.

— Знайдіть у тексті такі вислови, що допомагають краще уявити картини бою. *(Кинувши шапку об землю, від землі не відірвати, постояти за вас, рідна земля козака тримає)*

4. Вибіркове читання

— Знайдіть місця, у яких описано Макітрину балку. Що запропонував козакам турецький паша? Які умови було поставлено перед противниками? Прочитайте опис бою Микити-мірошника і Махмуда.

— Хто головні герої у цій легенді? *(Микита і Махмуд)*

— Спробуйте охарактеризувати їх, зокрема розповісти про зовнішній вигляд, риси вдачі, вчинки, думки, поведінку, ставлення до інших дійових осіб. Свою розповідь підтверджуйте прикладами з тексту, окремими словами і словосполученнями.

М и к и т а

«Стрункий, як птах. Бігав — коня перемагав. А як треба жорна накувати, то нікого не гукав на поміч. Сам зніме, винесе з млина, накує, а потім накує і поставить на місце. Мав козак силу незвичайну.

— Постою, — сказав, кинувши шапкою об землю, — за всіх вас, любі братчики. Не поступлюся бусурманину.

А рідна земля тримає козака за ноги, не випускає».

М а х а м у д

— А від турків йому назустріч Махамуд суне. Ростом у два сажени. Зійшлися це чудовисько та козак-мірошник.

— Не можу подолати, бо кажуть он козаки, що я мало каші з'їв...

Розізлився турчин і давай гримати на своїх:

— Ледарі, я вам славу здобуваю, а ви мені каші лінітеся наварити багато.

Піднявся Махамуд з повнісіньким животом. Посунув на козака, мов гора. Схопив його, натужився з усієї сили, щоб відірвати від землі, та й лопнув».

— Висловіть своє ставлення до головних героїв.

— Викладіть послідовність подій у творі з опорою на схему.

1. З чого почалася подія?
2. Що відбулося далі?
3. Чим завершилася подія? (Учні вправляються у стислому переказуванні.)

Складання картинного плану

1. Пропозиція турецького паші.
2. Мало каші з'їв.
3. Перемога.
5. Гра

— Щоб визначити головну думку легенди, користуючись умовними позначками, розшифруйте вислів.

(Де козак, там і слава.)

А	Б	В	Г	Г	Д	Е	Є	Ж	З	И	І	Й	К	Л		
—	∇	∑	∫	∞	∫	∞	∫	∞	∫	∞	∫	∞	∫	∞		
М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ь	Ю	Я
∫	∞	∫	∞	∫	∞	∫	∞	∫	∞	∫	∞	∫	∞	∫	∞	∫

IV. Підсумок заняття

- Чи зрозуміли ви легенду?
- Поясніть її назву.
- Що найбільше сподобалося?
- Що хотіли б уточнити?

Додаток

МАКІТРИНА БАЛКА

(Легенда)

Між Прищепівкою та Братським, по правому березі річки Костуватої, є невелика, але глибока Макітрина балка. У тій балці стоїть широка гранітна скеля. А в тій скелі видовбана ступа.

Багато хто, наткнувшись на ту скелю, дивується:

— Хто ж видовбав цю ступу?

А діди розповідають, що справа була така. Давним-давно жили по Мертвоводу і аж до Бугу вільні козаки. Нічий владі не корилися, нікому данину не платили. Ї от задумали їх завоювати турки. Рушили проти них військом незчислимим. А козаки з усього степу зібрали у Кам'януватській слободі своє військо та й вирішили битися за рідну землю і свою волю на смерть, а турків не пустити. От вирушили вони ворогам назустріч і здобали їх неподалік села над річкою. Стоять сила проти сили. А турецький паша, що роз'їжджав поперед своїх яничарів, гукає:

— Гей, козаки! Виставляйте любого свого воїна проти нашого Махамуда — хто з них кого поборе, тієї сторони і закон буде. Наш верх візьме, то ви нам будете данину платити, а як ваш переможе, то підемо ми назад і сто разів у ці краї не будемо потикатися. Згода чи ні?

— Згода! — гукнули зі свого боку через річку козаки. Але кого ж послати проти турчина? Визвався мірошник Микита Орел.

— Постою, — сказав, кинувши шапкою об землю, — за всіх вас, любі братчики. Не поступлюся бусурману.

Був Микита стрункий, як птах. Бігав — коня переганяв. А як треба жорна накувати, то нікого не гукав на поміч. Сам зніме, винесе з млина, накує, а потім занесе й поставить на місце. Мав козак силу незвичайну. От вийшов він поперед козачих лав, а від турків йому назустріч Махамуд суне. Ростом у два сажні.

Зійшлися це чудовисько та козак-мірошник, схопилися. Не може Микита звалити велетня, але й сам не піддається. А турчин все намагається козака підняти, від землі відірвати. Бо як відірве, то вже переможе. Як він його не смикав, здається, ось-ось відірве, а рідна земля тримає козака за ноги, не випускає.

— Мало каші з'їв, турче, — гукають, регочучи, козаки.

— Давай на завтра боротьбу перенесемо. Микита погодився, бо теж упрів. От турчин повернувся до своїх і розповів:

— Не можу подолати, бо кажуть он козаки, що я мало каші з'їв. Варіть мені побільше каші!

Ну, турки взялися, видовбали у скелі ступу, натовкли пшоно і наварили аж три пуди каші. Найвса їхній Махамуд та й вийшов проти козака. Боролися, боролися, а рідна земля тримає козака міцно, не дає турчину його відірвати. Знову регочуть козаки:

— Мало каші з'їв! Кишка тонка!

Знов відклав турчин боротьбу, вимагає від своїх:

— Наваріть ще більше каші!

До півночі товкли пшоно, наварили аж п'ять пудів. З'їв її Махамуд, вийшов боротися, бачить, — і ще не бере. Тримає козака його рідна земля. Знову чує регіт: «Мало каші з'їв!»

Розізлився турчин, ще раз відклав боротьбу і давай гримати на своїх:

— Ледарі! Я вам славу здобуваю, а ви мені каші лінітеся наварити багато! Варіть, скільки я здужаю з'їсти!

Цілу ніч товкли турки пшоно у кам'яній ступі-довбанці, наварили сім пудів каші. Ів її, ів Махамуд, аж відвертало. Піднявся з повнісіньким животом. Посунув на козака, мов гора. Схопив його, натужився з усієї сили, щоб відірвати від землі, та й лопнув. А турки пішли назад і сто років на Мертвовод не потикалися. Лише залишили по собі пам'ять: ступу в скелі у Макітриній балці. Там вона є і досі.

ЗАНЯТТЯ 4

Девіз заняття:

Козака потилиця панам-ляхам не хилиться.

Тема. Легенда «Тисячоголова печера на Чатир-Дазі»

Мета: удосконалювати техніку читання прозового тексту; розвивати навички виразного читання; вправляти учнів у визначенні логічних наголосів; розвивати вміння відповідати на поставлені запитання словами тексту; продовжити роботу над розвитком мовлення учнів, її образності, виразності; виховувати почуття патріотизму, любові до рідного краю.

Обладнання: карта України; малюнки Кримських гір; книга «Легенда Криму».

Хід заняття

I. Актуалізація опорних знань

1. Активізація засвоєної лексики: замінити словосполученням одним словом:

мало каші з'їв, кишка тонка, постояти за вас, від землі не відірвати.

2. Бесіда

— Чи зрозуміли ви ставлення автора до Микити-мірошника і Махамуда?

— Чи був Микита сміливою людиною?

— Чи любив свою землю, побратимів? Підтвердьте рядками тексту.

— Якою є головна думка легенди?

3. Зачитування прислів'їв та приказок до легенди

- Той не козак, що... (*боїться собак*).
- Козак наче... (*орел*).
- Козак вкраїнську любить мову, додержить завжди... (*свого слова*).
- Україна — це козацька... (*мати*).
- Ми з такого роду, що... (*любим свободу*).
- Козак не боїться... (*ані тучі, ані грому*).
- Козак усім народам друг, міцний у нього... (*дух*).
- Козак — слабому... (*захисник*).
- Козацькому роду нема переводу.
- Терпи, козаче, отаманом будеш.

II. Мотивація навчальної діяльності

— Так, справді, в образі Микити ми бачимо образ українського козацтва, усього народу. І тема боротьби та перемог козаків зливається з темою народу-богатиря.

► Хвилинка поезії (читають підготовлені учні)

ЗА ВІТЧИЗНУ

Дитино! За отсю любов
Немає більшої любові,
Як хто зненавидів за все
Народу рідного окови.
І хто в своїм житті святу
Мету намірив: посвятити
На жертву все, хоч би й життя,
Щоб лиш кайдани ті розбити!
Так смілий вояк в час війни,
У першій лаві ставши, знає,
Що першого його в огні
Жде смерть — та з бою не втікає.
Стоїть! Кров з ран його тече,
Але він б'ється до загибуну...
Дарма, що згине — та спасе
З кайдан неволі всю країну!
Кінця йому не сірашно, ні!
Для нього смерть — як мати рідна!
Він вірить: як падуть борці,
То стане вітчизна свобідна.

Дмитро Йосипович

III. Вивчення нового матеріалу

— Сьогодні ми працюватимемо над легендою «Тисячоголова пещера на Чатир-Дазі». (Додаток)

1. Хвилинка-цікавинка

Чатир-Даг — гірський масив у центральній частині Кримських гір поблизу Алушти. Переважні висоти — 1000–1300 метрів.

З 1980 року Чатир-Даг — заповідне урочище. (*Демонстрування на фізичній карті, показ ілюстрацій Кримських гір*.) З 1980 року частину території Чатир-Дагу оголошено заповідним урочищем «Яйла Чатир-Дага» (Палат-Гора). Рослинність тут дуже багата: тут зростає більш ніж 500 видів рослин, зокрема такі рідкісні, як тис ягідний, троянда Чатир-Дагу, ендемічні жовтеці та інші. За кількістю ендеміків Чатир-Даг утримує першість серед яйл півострова: рослин, що зустрічаються тільки тут, налічується близько 60, 13 із них — реліктові. Майже вся поверхня яйли всяяна карстовими воронками, що подекуди досягають розміру 250 метрів у діаметрі та 60 м завглибшки. У карстових порожнинах масиву утворюються своєрідні водозбірники. З них витікає багато десятків джерел, що живлять водами річки рівнинного Криму та Південного берега. Нижнє плато Чатир-Дага займає перше місце за кількістю карстових форм на 1 км² в Криму.

На ньому налічується більше ніж 1000 воронок від 5 до 60 м діаметром і завглибшки до 60. Саме вони дають початок різноманітним підземним карстовим порожнин — криницям, шахтам, печерам. Вхід у печери можна знайти як на дні воронок, так і в скелястих бортах. На даний момент на території плато виявлено більше ніж 140 печер. Завдяки цьому Чатир-Даг є надзвичайно популярним. На нижньому плато (масив має два плато — верхнє й нижнє) багато дуже цікавих карстових печер із пишними сталактитовими та сталагмітовими прикрасами. Деякі з них, наприклад, печери «Мармурова» та «Еміне-Баїр-Хосар», обладнані для загального відвідування.

2. Словникова робота

Попереднє читання виписаних на дошці слів, що зустрічаються в легенді: *товли, насилування, безкарно, переповнилась, свободолюбиві, ненависне, винищувальними, тисячоголовою, кочівники, корсари.*

Уточнення лексичного значення цих слів.

3. Показове читання вчителем

— Чи сподобалася вам легенда? Чим?

4. Мовчазне читання

— Розкажіть, як жили люди в рабстві. Яким був їхній душевний стан? *(Тяжко довелось їм. Жорстокі поневолювачі забрали у працюючих людей усе — честь, свободу, плоди їхньої праці. І переповнилась чаша народного терпіння.)*

— Як би ви розкрили значення вислову «І переповнилась чаша народного терпіння»? *(Відповіді учнів.)*

5. Читання за абзацами

Уточнення значень словосполучень: не випускати з рук зброю, почався кривавий бенкет, одержали заслужену кару.

— Які епізоди ви хочете проілюструвати?

6. Вибіркове читання

— Що забрали жорстокі поневолювачі у вільних людей?

— Як народ вирішив позбавитися своїх пригноблювачів?

— Як завойовники використали рабів проти корсарів?

— Чому печеру назвали Тисячоголовою?

7. Робота над виразністю читання

— Щоб виразно прочитати текст, необхідно його знати й розуміти, уявляти героїв твору, уміти правильно передавати їх настрої, думки.

Читання уривка від слів «І переповнилась чаша...» до слів «...запитав третій».

(Учитель читає декілька разів, змінюючи інтонацію. Учні порівнюють кожне читання, виправляють інтонаційні помилки, обирають таке читання, що найбільш відповідає змісту.)

— Спробуйте під час читання передати ті почуття, що зазнають дійові особи.

— У яких рядках виражено головну думку? Поясніть, як ви її розумієте.

Учні читають як диктори.

8. Вибірковий переказ «Як поневолені обстояли свою незалежність»

IV. Підсумок заняття

— Які думки та почуття викликала у вас легенда?
(Демонстрування книги «Легенди Криму».)

► Гра «Знайди на малюнку двох однакових козаків»

Додаток

ТИСЯЧОГОЛОВА ПЕЧЕРА НА ЧАТИР-ДАЗІ

(Легенда)

Давним-давно, багато років тому, на Південний берег Криму ринули добре озброєні кочівники.

Мешканці Південного берега, які ніколи не зазіхали на будь-яку свободу, які не знали, що таке насилування, опинилися в рабстві. Тяжко довелося їм. Жорстокі поневолювачі забрали у працюючих людей усе — честь, свободу, плоди їхньої праці.

Три роки безкарно господарювали заїди в південних поселеннях. Вони всіляко знущалися над численними рабами, забирали в них жінок, розгулювали, пиячили.

І переповнилась чаша народного терпіння. Зібралися якось найсміливіші, вільні та почали думати, як скинути ненависне ярмо.

— Треба, щоб усі поселення виступили одночасно, — сказав один.

— Хай кожне поселення вибере від себе старшого. І старші домовляться, — запропонував другий.

— Але ж треба дістати зброю? — запитав третій.

Поки йшли переговори, з моря насувалась інша біда. Біля берегів з'явилися корсари, відомі своїми винищувальними набігами.

Перелякані поневолювачі, не бажаючи вступати із корсарями в бій і наражати своє життя на небезпеку, озброювали рабів і наказували захищати свою землю.

— Добре, захистимо! — відповідали ті.

Зайнявши весь прибережний простір, раби зірко стежили за ворожими кораблями, не даючи їм змоги наблизитися до берега і висадити загарбників.

Коли небезпека минула, завойовники спустилися з гір, звідки вони спостерігали за боями, і вирішили на честь перемоги влаштувати небувале гульбище.

А в цей час раби присягали: не випускати з рук зброю до тих пір, поки на їхній землі не залишиться жодного загарбника.

Не підозрюючи небезпеки, загарбники захотіли повеселитися. Вони послали до рабів гінця із запрошенням з'явитися на бенкет. Причому кожний раб мав одягнутися в мішок, зав'язаний на шиї.

— Добре, — сказали раби. — Ми прийдемо на бенкет. І пішли. Але не в мішках, зав'язаних на шиї, а озброєні шаблями, луками, камінням. І почався кривавий бенкет.

Перелякані бенкетники кинулися рятуватися. Та грізні месники доганяли їх скрізь — в поселеннях, лісах, в горах.

Тисячі грабіжникам пощастило заховатися у величезній печері на Чатир-Дазі. Але й там вони не врятувались. Повстанці завалили камінням вхід до печери і не випустили звідти жодної живої істоти.

Так завойовники одержали заслужену кару. І сліду не залишилося від них. Тільки в печері на Чатир-Дазі — тисяча черепів.

З тих пір печеру і назвали Тисячоголовою.

ЗАНЯТТЯ 5

Девіз заняття:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу та покажем, що ми браття козацького роду!

Тема. Казка «Козацький рід» О. Паламарчука

Мета: розширити уявлення дітей про складові поняття козацького роду, родини; удосконалювати вміння орієнтуватися в структурі тексту, знаходити зачин і кінцівку казки; розвивати читацькі вміння, вміння висловлювати оцінні судження морального змісту, знаходити в тексті описи, розповіді, міркування, працювати над значенням слів, висловів; формувати в учнів ціннісні орієнтації; навчити знаходити у вчинках позитивне та негативне та надавати йому відповідну оцінку; виховувати моральні якості людини, любов до своєї рідної землі, свого народу, своєї родини.

Обладнання: Біблія; аудіозапис Гімну «Ще не вмерла України...»; малюнки козаків.

Хід заняття

I. Актуалізація опорних знань

Відновлення тексту

Прпвнлс чш нрднг трпнн. Збрлс кс нйсмлвш, свбдлбв пчл дмт, к скнт ннвсн рм.

(Переповнилася чаша народного терпіння. Зібрались якось найсміливіші, свободолюбиві і почали думати, як скинути ненависне ярмо.)

— З якого твору цей уривок?

II. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

Мотивація навчальної діяльності

— Хто то?

- Лицарі відважні й міцні, немов дуби, а на головах росли в них оселедці. *(Козаки)*

На острові, на Хортиці,
За порогами Дніпра,
Там зійшла козацька слава
Для народного добра.
Там стояли на сторожі
Запорожці січові...
Ой, не раз там до схід сонця
Грали сурми бойові.
Тут життя і кров віддати
Україну рятувати
Від ворожої руки. *(Січ-мати)*

Ю. Шкрумеляк

► Історична довідка

— Сьогодні ми знову помандруємо в далеке минуле нашого краю, в часи, коли жили славні українські козаки.

— Як називали вільних, незалежних людей? (*Козаки*)

— Найсміливіші йшли аж за дніпровські пороги, на Запоріжжя. Тому їх називали... (*козаки-запорожці*).

— На Дніпрі є острів Хортиця. Козаки тут збудували фортецю. Ця фортеця дістала назву... (*Запорізька Січ*).

— На фортеці майорів стяг. Який? (*Малиновий*)

— У пісні «Гей там, на горі, Січ іде» отамана славного війська називали... (*гетьманом*).

— Січовиків можна було впізнати за одягом і зачіскою. Що носили козаки? (*Широкі штани — шаровари, сорочку вишиванку, пояс, шапку-бурку, жупан. На голові був оселедець. Коли ця чуприна виростала довга, козак закладав її за вухо.*)

— Хто захищав в давні часи Україну від ворогів? (*Козаки*)

Прислів'я (на дошці):

- Україна — козацька мати.
- Козак не боїться ані тучі, ані грому.
- Ми з такого роду, що любимо свободу.
- Козацькому роду нема переводу.
- Козак з біди не заплаче.

Ой по нашій Україні
То не води грають сині,
Не шумить так гай —
То козацтво йде добувати,
Боронити край. (*Січ в поході*)

В. Лебедова

— Що ви знаєте про славних запорожців, про козацький рід? (*Відповіді учнів.*)

— На долю козаків випала велика і тяжка місія — бути оборонцями землі рідної від бусурманів, тобто — татар і турків, відбивати у них невільників. Тому вони будували укріплені місця, де зберігали запаси їжі, зброї, де пересиджували небезпечні часи навіть невійськові люди. Згодом виникла головна фортеця, зведена на острові Хортиця у 1550-х роках князем Дмитром Вишневецьким, оспіваним у думах Байдою. Щоб стати справжнім козаком, слід було витримати суворі іспити на силу, витривалість, кмітливість, товариськість, уміння не розгублюватися в складних ситуаціях.

III. Повідомлення теми і мети заняття

— Сьогодні ми ознайомимося з літературною казкою «Козацький рід».

IV. Вивчення нового матеріалу

1. Первинне ознайомлення з текстом

Текст читають підготовлені учні.

— Що хотів сказати письменник цим твором?

— Про що основне йдеться у казці? Доведіть.

2. Словникова робота

— Прочитайте правильно слова, запам'ятайте їх вимову і вивіс: *священні, випробування, диявольській, спокусив, лицарство.*

3. Читання «ланцюжком» (по одному реченню) половини тесту, далі — мовчазне читання

— Чи змогли б ви розкрити значення назв слуг Диявола: *Стра-*

ху, Брехні, Зради, Холуйства, Заздрості, Підлості, Ліні?

— Доберіть антоніми до цих слів.

— За тисячоліття свого існування людство визначило основні чесноти і гріхи, намагається орієнтуватися на перші. Потрібно утримуватися від поганих учинків. Зло тривалий час не забувається і породжує зло, натомість добро породжує добро, помножує його.

Головні чесноти: *скромність, щедрість, чистота, любов, стриманість, терплячість, працелюбство.*

— Виважуйте свою поведінку і намагайтеся жити праведно!

4. Спільне читання казки вчителя і кращих читців класу

— Про якого козака йдеться в цій частині казки? (*Байда Вишневецький*)

— Хто розповів Богові про цього козака? Хто такий Байда Вишневецький?

► Хвилинка-цікавинка

Щоб війська були цілеспрямованими і злагодженими, козаки обирали собі керманича — гетьмана. Він мав бути хоробрим та відчайдушним воїном, а головне — заслужити повагу козаків!

Саме таким був гетьман Дмитро Вишневецький. Це він почав споруджувати на острові Хортиця справжню твердиню козацтва, недосяжну для ворогів! Вороги ставилися до гетьмана зневажливо та називали його Дмитрашком. А в народі його називали Байдою, що в перекладі з татарської означає «гуляка».

Про Байду Вишневецького до нашого часу дійшло багато легенд!

Кажуть, що одного разу кримський хан Девлет-Гірей повів на Хортицю майже всю орду. Близько місяця тримали татари острів в облозі, але так і не змогли зламати опір козаків. Замість перемоги отримав кримський хан ганьбу та величезні втрати війська і відступив!

На той час у Москві правив цар Іван Грозний. Він найняв військо козацьке з Вишневецьким. Подейкують, що одного разу поїхав

Іван Грозний з Москви, а охороняти місто залишив Байду. Вирішив кримський хан напасти на Москву, думав, що без царя місто здасться. Та коли почув, що Вишневецький у Москві, то не зважився йти війною і битися зі славним гетьманом!

— Яких ви ще знаєте гетьманів України? (*Іван Підкова, Северин Наливайко, Самійло Кішка, Іван Сулима, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Павло Полуботок, Богдан Хмельницький*)

Іван Підкова

Северин Наливайко

Самійло Кішка

Іван Сулима

Іван Мазепа

Пилип Орлик

Павло Полуботок

Богдан
Хмельницький

— Які чесноти властиві українському лицарству під керівництвом Байди?

— Перегляньте кінцівку прочитаної частини тексту. (*Свята правда, непорушна дружба і відвага*)

— Послухайте, який кодекс честі існував у козацьких сім'ях.

1. Ніколи не кривдь маленьких та інших членів сім'ї.
2. Шануй тата свого і матір свою як найцінніше в житті.
3. Завжди чини по совісті, честі, не говори неправди, не вигадуй для себе полегшення.
4. Свято вшановуй своїх родичів, які вже відійшли в інші світи.
5. Вивчай традиції свого народу і власної родини, будь гідним зватися юним козаком і юною козачкою.
5. Читання до кінця казки «ланцюжком»

» Робота над висловами кінцівки казки

- «Така воля Божа» — Бог керує.
- «Боягузам не місце на Січі» — сміливі.
- «Свята купіль запорожців» — Ненаситець.
- «Рятує душу козацьку» — очищує.
- «Пошився в дурні» — ошукався, помилився.
- «Брехав у живі очі» — брехати на виду.
- «Побратими по духу» — однакові вчинки, думки.
- «Не губіть честь нашу» — дотримуй козацької честі.
- «У вогні не горить і у воді не тоне» — (пісня) вічно жива.

— А які ви знаєте пісні про козаків? («*Ішов козак потайком*», «*Їхав козак за Дунай*», «*Ой, у лузі, червона калина*», «*Ой на горі та женці жнуть*», «*Засвіт встали козаченьки*»)

6. Вибіркове читання

— Знайдіть у тексті описи, розповіді, міркування. (Учні зачитують.)

— Прочитайте рядки, що передають головну думку казки.

7. Вправи на вдосконалення навичок читання

— Умійте переглядати текст. Одним поглядом знайдіть на сторінці:

- власні назви;
- слова автора при прямиї мові.

(Ці завдання виконують у парах.)

— Як ви вважаєте, що означають тут вислови: *така воля Божа; пошився у дурні; брехав у живі очі; побратими по духу; у вогні не горить і в воді не тоне?*

8. Робота над виразним читанням

Читання-«гудіння» останніх трьох абзаців.

Мета: прочитати, вправляючись у правильному, виразному інтонуванні питальних речень.

— Знайдіть зачин, середину та кінцівку казки.

— Поділіть текст на частини.

Колективне складання плану.

1. Випробування для новобранців
2. Сім диявольських слуг.
3. Заснування Січі.
4. Козацькому роду нема переводу.

VI. Підсумок заняття

Визначення головної думки казки. (*Козацькому роду нема переводу.*)

► Гра

— Знайдіть на малюнках двох однакових козаків-мамаїв.

Додаток

КОЗАЦЬКИЙ РІД

(Казка)

Багато цікавого міг би нам розповісти сивий Дніпро, свідок нашої історії. Тече Славута, як і тисячі років тому. Носив він кров воюю, і від крові синів своїх праведних багряннів.

Перегородили шлях могутній ріці дев'ять порогів, намагаючись стримати священні води. Та не підкоряється перешкодам Славута, реве, стогне, високо підіймає сріблясті вали, викручує поміж скель бездонні вири.

Найбільший і найстрашніший серед усіх порогів — Ненаситець. Біля нього запорозькі козаки і влаштували випробування для новобранців. Сідали молоді на колоду, щоб пірнути у водограй. Хто не втримається, трохи схибить — втопиться, така воля Божа. «Інакше не можна, — казали старі отамани, — боягузам не місце на Січі!»

Молодий козак Кіндрат Книш аж очі заплющив од страху, але втримався на колоді, пройшов випробування.

— Негоже запорозьцям від смерті очі ховати, — помітив це курінний отаман батько Вернидуб, — бо нема такої нечистої сили, щоб зламала волю нашого брата. Ненаситець — свята купіль для запорозьця, від семи диявольських слуг рятує козацьку душу.

— Від яких саме? — запитав Кіндрат Книш. Батько отаман не квапився з відповіддю. Подивився довкола, чи, готове товариство його слухати, і почав неголосно, раз у раз попихкуючи люлькою.

— Було це давно, коли ще мій дід без штанців ходив, а може, і раніше. Спокусив якось Диявол Бога зіграти з ним у карти. Дивина, але всяке діється, людоньки, і на грішному світі, й на небесах.

— За що граємо, Боже? — запитав Диявол і запропонував:— Давай так: я переможу — віддаеш мені у володіння якусь територію, а коли твоя візьме — то я вступлюсь назавжди, де ти вкажеш.

Погодилися. Грали-грали, і пошився наш Бог у дурні. Подивився Чорт на світі — найкраща Україна. «Давай Україну», — каже.

Що вдіяти Богові — мусив, бо слово дав. Ось так і програв нас Господь Дияволу. А той свиснув своїм вірним слугам і наказав: «Господаруйте!» Були то Страх, Брехня, Зрада, Холуйство, Задриість, Підлість і Лінь.

Чортові слуги своє діло робили: сусід почав зазрити сусідові й кожен радів із невдач ближнього. Син брехав батькові у живі очі. Легкою здобиччю став увесь український народ для ворогів, бо у кожному військовому загоні обов'язково знаходився зрадник, котрий був готовий за гріш і батька з матір'ю продати. Доблесть поступила-ся місцем Страхові, гнули спину колишні хоробрі русичі перед ворожими зайдами, покриваючи ганьбою честь своїх предків. Та що там честь! Мови рідної, походження, роду свого засоромилися, зраджуючи віру батьків.

Схопився за голову Господь Бог:

— Що я накоїв! Скільки люду занапастив!

Зібрав він тоді дванадцять апостолів і просить поради.

— Нічого не вдієте, Учителю, коли Дияволу прогнали, — взяв слово Святий Петро. — Тільки здається мені, що Нечистий пошахрайському з вами вчинив. Але тепер уже пізно... Я думаю, знайдеться і на чортових слуг сила у цього народу. Чув я, гуляє степами широкими по Україні козак Байда Вишневецький, з ним ні слугам Диявола, ні самому Дияволу не впоратися, бо навіть Смерть боїться його. А ще підбирає Байда Вишневецький собі побратимів по духу і вірі.

— Підніми, Боже, із Дніпра-Славути острів Хортицю, щоб міг Байда зі своїм товариством Січ заснувати. Тільки перед островом постав пороги, біля яких вода ревіла б, розбиваючись об гостре каміння. Не кожен відважиться прийняти таку купіль, але хто пропливе на колоді через пороги, той тверду волю буде мати, того уже жоден Диявольський слуга не пройме.

Пинься, аж закипає Дніпро перед порогами — так і душа козацька прагне на волю вирватися.

Скликав Байда Вишневецький українське лицарство під свої хоругви і прогнав клятих ворогів з рідної землі. Не підступитися Чортовим слугам до запорожців. Свята правда, непорушна дружба і відвага керують ними.

Бачить Диявол, що втратив такі багаті землі, то й біжить до Бога скаржитися:

— Обдурив ти мене, святошо, слово честі порушив! Звідки цей Байда узявся зі своїми кошами запорозькими? Це ти для них зробив Січ?

— До чого тут Байда Вишневецький? Я тобі дав землі — володій ними, — вдавав Бог, що нічого не розуміє.

— Доки живий цей гетьман Запорозької Січі, нема мені що робити на Україні. Клич Костомаху Смерть, якщо ти господар свого слова. Адже програвся у карти!

Вимушений був Бог і таку поступку зробити Дияволу.

Отримавши дозвіл Пречистого, перегородила Смерть дорогу козакові:

— Віддай душу! Уже два віки собі нажив. Не відступлюся я від тебе на цей раз. Сам Господь послав.

— Ех, — зітхнув старий Байда, — не себе шкода — я уже в літах, за неньку-батьківщину душа болить. Як би знову не запанували сім Чортових слуг... Прощавайте, браття! — вклонився низько гетьман своїм побратимам.

— Не губить честь нашу, бережіть пам'ять, бо жодній брехні не поховати правду про Січ.

Насипали запорожці на Дніпровській кручі Байді Вишневецькому високу могилу, а душа батька отамана і далі Україною гуляє, безсмертна вона, піснею з уст кобзарів народжується. Послухаєш — у самого душа горить, і втікають геть слуги Диявола: Страх, Брехня, Зрада, Холуйство, Заздрість, Підлість, Лінь.

...Вдарив бубон на вечерю. Запорожці поспіхом хрестилися — і кожен до свого казана. Лише Кіндрат Книш не рушив з місця, замислився, важко позираючи на Ненаситець.

— Не журишь, козаче, — поклав руку йому на плече отаман Вернидуб. — Нелегка дісталася нам доля. Та не ми її вибрали, вона вибрала нас. Скільки покручив з людей наших поробили Чортові слуги, свої гірш ворога стали. І могилу Байди Вишневецького розорали. А славу, а пісню? Її за гріш не продаси і в кайдани не закуєш! Вона і в огні не горить і у воді не тоне.

Козацькому роду нема переводу!

О. Паламарчук

ЗАНЯТТЯ 6

Девіз заняття:

*Гетьман Сагайдачний — слава Батьківщини,
Кожен в братстві вдячний лицарю України!*

Тема. «Петро Конашевич-Сагайдачний» (за В. Антоновичем)

Мета: розвинути навички правильного читання багатоскладових слів; працювати над значенням образних висловів; стимулювати вивчення історії рідного краю, вживання у своєму мовленні синонімів; учить дітей вибірково переказувати текст; формувати читацькі вміння; виховувати повагу та шану до героїв України.

Обладнання: аудіозапис народної пісні «Ой на горі тай женці жнуть»; портрет Петра Сагайдачного.

Хід заняття

I. Повідомлення теми і мети заняття

Заняття розпочинається прослуховуванням аудіозапису української народної пісні «Ой на горі та женці жнуть».

Ой на горі та женці жнуть,
А попід горою,
Попід зеленою
Козаки йдуть...

— Які два славних імені козацтва згадуються в пісні? (*Дорошенка і Сагайдачного*)

Михайло Дорошенко

Петро Сагайдачний

— Мало не кожному українцеві з дитинства відома ця пісня. З покоління в покоління несе вона образ народних героїв, які над усе цінують волю, незалежність, товариськість і все життя яких присвячене боротьбі за рідний край. Ця пісня про гетьманів Петра Конашевича-Сагайдачного та Михайла Дорошенка.

— Яких гетьманів України ви ще знаєте? (*Демонстрування портретів.*)

Іван Самойлович

Іван Виговський

Іван Богун

Юрій
Хмельницький

— Де ми можемо прочитати про них? Завдяки кому? (*Відповіді учнів.*)

— Наукове вивчення історії козацької держави й гетьманів почалося у XIX столітті. Вагомий внесок у вивчення історії Запорозької Січі зробив відомий український історик, професор Київського університету Володимир Антонович. Уривок з його роботи ми сьогодні читатимемо.

II. Вивчення нового матеріалу

Напередодні було проведено екскурсію до історико-краєзнавчого музею рідного міста Старокостянтинова.

1. Бесіда

— Куди ми ходили на екскурсію?

— Які матеріали музею пов'язані з іменем Сагайдачного? (*Картина дніпропетровського художника Юрія Кучеренка «Гетьман Петро Сагайдачний». Це збільшена копія середньовічного малюнка невідомого художника.*)

2. Матеріали про створення козацьких сотень населення містечок і сіл

Словникову роботу проводять зі словами, уміщеними після тексту. (*Текст перший раз учні читають «ланцюжком» уголос. Під час читання Учитель ставить запитання на уточнення значення деяких слів.*)

— Що нового ви дізналися про Петра Конашевича-Сагайдачного?

— У чому виявилися хоробрість, рішучість, відданість своєму народу? Дайте відповідь з опорою на вибіркове читання.

3. Гра «Пошук»

— Знайдіть речення зі словом *Сагайдачний*. (10 речень)

— Знайдіть речення зі словом *Конашевич*. (6 речень)

4. Історична довідка

— Чому у цього гетьмана два прізвища? (*Батька Петра звали Конон, або Конаш. Звідси і Конашевич. А Сагайдачний — це чоловік, який виготовляє сагайдаки; назва ремісника або того, хто носить сагайдак. Отже, «Сагайдачний» — це прізвисько гетьмана. Часто Сагайдачного зображують на коні з луком при сідлі та сагайдаком, наповненим стрілами, на плечах.*)

5. Продовження гри «Пошук»

— Знайдіть речення за початком і продовжте їх.

Постійно турбувався...

1605 року...

Влада Сагайдачного ще більше зміцнилася...

А 20 квітня 1622 року...

— Якої частини мови найбільше у тексті? (*Дієслів*)

— Чому? (*Опис походів*)

— Як ви розумієте вислів: *заплатив життям за свою діяльність?* (*Відповіді учнів.*)

— А тепер прочитайте текст мовчки та підготуйтеся до вибіркового переказу.

1-й ряд — розповісти про Конашевича-Сагайдачного до вступу до лав Запорозького війська;

2-й ряд — описати про морські походи Сагайдачного;

3-й ряд — розповісти про допомогу Польщі. (*Перевірка вибіркових переказів.*)

— Доберіть прикметники до опису Конашевича-Сагайдачного. (*Розумний, тактовний, сміливий, хоробрий, рішучий, мудрий*)

6. Хвилинка-цікавинка

— Шанувало козацтво освіту й науку, думало і дбало про майбутнє. На Запоріжжі навіть була така посада — отаман січової школи. Училися у ній на кошти кошового товариства. Узагалі тоді намагалися відкрити школу у кожному селі, при кожній церкві. Найбільше допомагав Сагайдачний. Він знав, що народ мусить мати багато вчених, освічених людей, щоб уміти оборонятися від ворожих нападів.

— Хто знає вірші про гетьмана Конашевича-Сагайдачного?

1 - й у ч е н ь

Гей, широко залунала
Запорізька честь і слава —
Сагайдачному дісталась
Та гетьманська булава!

2 - й у ч е н ь

Бо такого ще не було
В товаристві отамана,

Ще ніхто не бив так славно
Яничара й бусурмана.

3 - й у ч е н ь

І ніхто не вів так мудро
Товариство в чистім полі,
Так братів ніхто не вивів
Із турецької неволі.

4 - й у ч е н ь

Для могутності народу
Дбаєш ти і про освіту,
І на школи ти даруєш
Більшу частку заповіту.

— Його ім'я знала вся Україна. Здавна в Україні люди цінували праведне життя, тобто чесне, щире, відкрите, правдиве, як у Петра Конашевича-Сагайдачного.

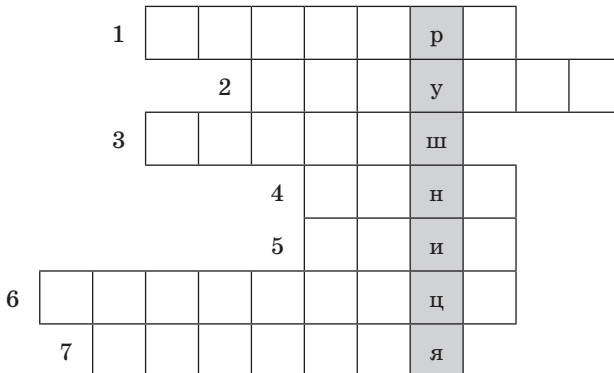
III. Підсумок заняття

— У кожного з вас має бути розвинений внутрішній контролер — совість. Потрібно утримуватися від поганих учинків, лихих намірів.

► Гра

— Розгадайте кросворд та дізнайтеся, яка важлива зброя у ньому захована.

1. Особливі барабани, срібні казани, обтягнуті шкірою. (*Литаври*)
2. Прапор козацьких військ. (*Коругва*)
3. Козак, який бив у литаври, скликаючи Раду на Січі. (*Довбуш*)
4. Тварина, найкращий друг козака. (*Кінь*)
5. Зброя з тонкого й легкого дерева із залізним наконечником. (*Спис*)
6. Пасмо волосся, головна ознака запорозьких козаків. (*Оселедець*)
7. Острів, колиска козацтва. (*Хортиця*)

Додаток**ПЕТРО КОНАШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ**

Петро Сагайдачний родом із Самбора, навчався в Острозі на Волині. Належав до дуже освічених людей свого часу. Постійно турбувався про розвиток шкіл та освіти в Україні.

Закінчивши школу, Сагайдачний в останні роки XVII — на початку XVIII століття вступає до лав Запорозького війська. Тут він відзначився своєю хоробрістю. Розумний, тактовний, він швидко посів перше місце серед козаків.

1605 року Сагайдачний у морському поході із запорожцями здобуває турецьку фортецю Варну. Наступного року новий похід закріпив за ним славу ватажка запорожців, і його ім'я вже знала вся Україна. Козаки зі своїм ватажком напали на Кафу (Феодосію), спалили в гавані турецький флот і визволили звідти багато християнських іранців. Адже Кафа була головним невольничим ринком у Криму. Згодом він здійснив ще низку морських походів на турецькі володіння. Вони були завжди успішними, а це здобуло Конашевичу таку повагу й шану, яких досі не мав жоден козацький гетьман.

Польща, яка захопила і закріпачила значну частину України, боялася Запорозької Січі, але не могла протистояти Сагайдачному, оскільки вела війну з Московською державою.

А Конашевич у цей час не тільки продовжував походи супроти турків, а й почав зараховувати до свого війська великі частини земель України. Населення містечок і сіл, розташованих над річками Тетерев, Ірпінь, створювало козацькі сотні й визнало себе частиною Запорозького війська.

Влада Сагайдачного ще більше зміцніла, коли Польща попросила його допомогти своєму королю, який зазнав поразки під Москвою. Конашевич із двадцятитисячною армією козаків рушив через Сіверщину в межі Московської держави, розбив ополчення, яке очолювали воеводи і князі Пожарський та Волконський, перейшов через Оку й прибув до табору короля. Сигізмунда було врятовано, і він міг без перешкод вернутися у Польщу, уклавши перемир'я. Із московського походу Конашевич прийшов уже не на Запорозжжя, а до Києва, і взяв місто під свою опіку.

І ще раз Сагайдачному мала б завдячити Польща своїм життям. 1620 року султан Осман на чолі майже півмільйонної турецько-татарської армії стояв на Дністрі, нахваляючись перетворити Польщу на турецьку провінцію. Стягнувши всі свої сили, поляки могли протиставити туркам тільки п'ятдесят сім тисяч жовнірів, які стояли табором під Хотинном.

Королевич знову попросив Сагайдачного допомогти. Гетьман погодився, але поставив перед королевичем вимогу — визнати владу козацького гетьмана над усією Україною, скасувати обмеження козаків. Королевич пристав на такі вимоги..

Конашевич негайно вирушив із сорокатисячною армією козаків до Хотина і там з'єднався з польською армією християн, а після 40 днів облоги й численних атак Осман вернувся у свої володіння. Головним героєм цього захисту Хотина став Петро Сагайдачний, його досвід, хоробрість, рішучість. Роль гетьмана в успішному завершенні цієї війни визнали всі, зокрема поляки.

Але й Конашевич заплатив життям за свою діяльність: вкритий численними ранами, які він отримав під час Хотинської облоги, Сагайдачний їхав додому, лежачи на возі, подарованому йому королевичем, у супроводі королівського лікаря. А 20 квітня 1622 року Петро Сагайдачний помер у Києві.

За В. Антоновичем

ЗАНЯТТЯ 7

Девіз заняття:

*Для рідного краю, для меншого брата
І сили, і душу свою положи!
Не жди, яка буде за те тобі плата,
Ніякої плати не жди — а служи!*

Тема. П. Шкурат. Запорізькі підводні човни

Мета: формувати навички правильного, свідомого і виразного читання, дотримуючи пауз між реченнями, інтонації кінця речень, підвищення і зниження тону голосу в середині речення; навчати правильно визначати головне у частинах тексту, працювати над ідейним задумом твору; розвивати вміння складати картинний план та розповідь за планом; учити порівнювати зміст прочитаного з прислів'ями; виховувати почуття гордості за козаків-запорозжців.

Обладнання: малюнки «чайок» з журналу «Барвінок»; плакат зі словами для словникової роботи.

Хід заняття

І. Актуалізація опорних знань

Поетична хвилинка

ВСТАЛА МАТИ УКРАЇНА

Встала мати Україна.
Сонце засвітила,
Пробудилася народна,
Незнищена сила.

Слава тобі, Україно,
 Невмируща слава,
 Да святиться твоя воля
 І твоя держава.

Сотні літ нас розпинали,
 Та не побороти
 Бо не вмерла Україна.
 І не вмере ніколи.

Слава тобі, Україно,
 Від роду до роду,
 Як накажеш — то поляжем
 За твою свободу.

Д. Павличко

— На долю України випали тяжкі історичні випробування: її поневолювали й нищили, морили голодом, переслідували мову, нівечили історичну пам'ять. І найбільших зусиль докладали, щоб відірвати українців від прадавнього коріння. Проте ідея незалежності України завжди горіла живим вогнем у душах її кращих синів.

А якими вони ще були, ви дізнаєтеся сьогодні на занятті, коли послухаете оповідання П. Шкурата «Запорізькі підводні човни».

Словникова робота: *квач, чардак, мінарети*.

» Історична довідка

— Козаки мали великий флот. Серед різноманітних човнів особливо багато було морських «чайок». (*Виходять учні, демонструють ілюстрації «чайок» і розповідають.*)

1 - й у ч е н ь. «Чайки» виготовляли зі стовбурів дерев, оббивали з боків дошками.

2 - й у ч е н ь. «Чайки» були дуже легкими і не тонули навіть тоді, коли під час шторму наповнювалися водою по вінця, адже із зовнішньої сторони бортів прикріплювали снопи очерету чи прибивали липову кору.

3 - й у ч е н ь. Щоб переплисти на «чайках» бурхливе Чорне море, потрібні були велика фізична сила, відвага і витривалість.

4 - й у ч е н ь. На таких човнах було легко маневрувати, тому козацькі «чайки» майже пролітали над порогами, які не могли пройти інші судна. Була в них ще одна особливість: невелику «чайку» було легко пришвартувати там, де ніколи б не змогли пришвартуватися величезні галери.

5 - й у ч е н ь. «Чайки» — це великі човни, в кожному з яких могло поміститися до 20 гребців та 50 озброєних козаків. На кормі прикріплювали гармату.

II. Ознайомлення з текстом

Комбіноване читання: «учитель — учень» (*учитель читає приблизно половину оповідання. Зацікавивши учнів, пропонує їм самостійно продовжити читання.*)

- Що найбільше запам'яталось і сподобалось в оповіданні?
- Висловіть свої думки і почуття, викликані твором.
- Якими були запорожці? (*Майстровими*)
- З плакату прочитайте правильно слова: *роздягнені, досвідчених, поверхню, кавказьке, вперек, флотилія, зненацька, бранців.* (Спочатку слова читає Учитель, а потім — учні.)

III. Робота над текстом

► Різні види читання

- Читання «ланцюжком», вправа «Буксир» (на вміння регулювати швидкість).
- Читання тексту по частинах, вправа «Естафета» (учитель викликає учня, той читає декілька речень і передає естафету іншому).
  - Чому турецький вартовий побоявся зчинити тривогу?
- Вибіркове читання.
  - Підтвердьте рядками тексту, що серед козаків були не тільки освічені, здібні, а й майстрові люди.
  - Знайдіть у тексті описи підводних козацьких човнів.
  - Прочитайте про відвагу, хоробрість козаків.
  - Яких традицій дотримували запорозькі козаки, вирушаючи в свої військові походи?

IV. Робота над виразністю читання

— Чи допомагають такі слова у добиранні інтонації: *передано наказ, думав вартовий, несамовито заверещав?*

— Знайдіть речення, що необхідно прочитати наказово, зі здивуванням, розмірковуючи, із незадоволенням, страхом, радістю.

► Мовчазне читання і добирання найцікавішого уривка

► Зачитування найцікавіших уривків вголос

— Уявіть себе художниками. Які ілюстрації ви намалювали б до цього оповідання? (*Обговорення різних варіантів ілюстрацій, усно намальованих дітьми.*)

V. Підсумок заняття

— Оберіть із-поміж запропонованих речень головну думку оповідання:

- Козаки відважні й хоробрі.
  - Турецький вартовий побоявся зчинити тривогу.
  - Козаки не тільки освічені, здібні, а й майстрові люди. (*Учні обирають потрібне формулювання, пояснюють свій вибір, підтвердивши уривками тексту.*)
- #### ► Робота над прислів'ями
- Хто в роботі, той і в турботі.
  - Якщо добре працювати — скрізь успіх будеш мати.
    - Пов'яжіть прислів'я із текстом і власним досвідом.

— Запорозьку Січ населяли не тільки хоробрі воїни, а й працелюби. Запорозьці активно займались усіма видами господарства: хліборобством, скотарством, ремеслом, торгівлею. Січовики були прекрасними конярами. Їхні коні славились у всій Європі. Царі, королі, отримуючи запорозького коня, уважали його найдорожчим подарунком. Козаки не мали рівних і в рибальстві, і торговцями були неабиякими, тому багато чого вміли.

» Гра «Заплутаний вантаж»

Козацька чайка везла на Хортицю для козаків корисні речі, але на порогах так підскочила, що всі речі перемішалися! Допоможіть козакам з'ясувати, що саме їм привезли.

Додаток

ЗАПОРОЗЬКІ ПІДВОДНІ ЧОВНИ

— Завтра почнемо готуватися до морського походу, — вів кошовий. — Пам'ятайте, що від завтрашнього дня у нас воєнний закон, і борони Боже, щоб я побачив кого підхмеленого! Накажу такому всипати подвійну пайку київ!

Наступного дня на Запорозькій Січі закипіла робота. Одні витягали чайки з води на берег, сушили їх і затикали клоччям щілини між дошками, щоб не протікала вода. Інші варили смолу у великих казнах. Роздягнені по пояс запорозьці великими квачами смолили чайки.

Трохи далі, в затоці серед густого очерету, працював гурт досвідчених майстрів під проводом кошового.

Тут творилося щось незвичайне: майстри перебудовували чайки, влаштовували в них подвійне дно і робили в ньому ступки. Зверху чардак також закривали, а отвори на весла затягували шкірою. Над чардаком здіймалася рура, крізь яку надходило повітря.

Під дно насипали піску. Під тягарем піску човен ховався під водою. Коли ж ступки відкривали, пісок висипався у воду, човен ставав легший і випливав на поверхню.

Коли всі готування до походу були закінчені, запорозьці помолитись у січовій церкві і, посідавши в чайки, рушили Дніпром до Чорного моря. До лиману допливли без пригод, але в лимані великі хвилі почали гойдати човни.

Замість довгої та небезпечної плавної повз Кавказьке узбережжя кошовий вирішив переплисти Чорне море впоперек і дістатися до Синопу. З чайки, на якій перебував кошовий, передано наказ:

— Виплисти у відкрите море і прямувати просто на південь!

Запорозька флотилія випливла в море. Було видно тільки небо і безкрає темне плесо води, в якому серед ночі ніби десь глибоко-глибоко гойдалися зорі.

По довгій плаванні козацька флотилія під заслоною темної ночі наблизилась до узбережжя Малої Азії. З чайки кошового дано наказ:

— Зупинитись!

Рівночасно наказано залогам підводних човнів поволі й обережно підсуватись до берега.

Коротка ніч кінчалась. Густих молочний туман оповив шпилі мінаретів, пристань Синопу і море.

Місто ще спало, і навколо панувала тиша. Сонний турецький вартовий із зусиллям вдивлявся в туман, але не міг нічого добачити на морі. Було спокійно, тільки якісь колодки плавали сторчма, то поринаючи, то виринаючи з води...

«Дивно!.. Що це може бути? — думав вартовий. — Може, засурмити на тривогу? Але ж ніякої небезпеки немає... За фальшиву тривогу мене не тільки засміють, а й покарають».

Тим часом колоди, погойдучись на хвилях, поволі наближались до фортеці з високою вежею й грубими мурами.

Раптом вартовий здригнувся. З води виринули якісь дивні довгасті скрині. В одну мить розкрилися їх стулки, і переляканий вартовий побачив запорожців.

— Напад! — несамовито заверещав він і намірився бігти, але не встиг ступити й кроку, як чийсь міцні руки схопили його за горло.

Запорозьці-підводники кинулися до брами, роззброїли варту і вдерлися до фортеці. Рівночасно частина запорожців знайшла льох, в якому перебували під замком невільники з України й інших земель.

Заскочені зненацька, турки не чинили спротиву і здавалися в полон. Трохи довше тривала боротьба на галерах. Турецькі залози запекло відбивалися від запорожців. Козаки, підпливши з моря на чайках, мов ті мурашки, обліпили кораблі й голіруч, без драбин, видряпувались на чардаки. По кількох годинах завзятої боротьби козаки перебили залози й визволили бранців, що, закуті в кайдани, довгими рядами сиділи при веслах.

Забравши з собою визволених бранців та завантаживши турецькі галери здобутим добром, переможці посідали в чайки. Запорозька флотилія залишила місто і випливла у відкрите море — на північ — в Україну.

П. Шкурат

ЗАНЯТТЯ 8

Девіз заняття:

Нуте, браття, або перемогу здобути, або дома не бути.

Тема. А. Кащенко. Про гетьмана Івана Сулиму

Мета: удосконалювати навички прозового тексту та вміння визначати головну думку твору, уміння правильно інтонувати мовлення дійових осіб; формувати вміння самостійно розрізняти елементи опису, роздуму; виробляти вміння переказувати текст від імені головного героя; виховувати інтерес до історії рідного краю, бажання її вивчати.

Обладнання: портрет І. Сулими; книга А. Кащенко «Над козацьким порогом»; ілюстрації за темою.

Хід заняття

I. Актуалізація опорних знань

— Запорізька Січ уселяла страх. Тому вороги хотіли ослабити силу Запорізької Січі.

КОЗАЦЬКА ФОРТЕЦЯ

Не хотіли пани-ляхи
Попустити трохи,
Щоб іздили в Січ бурлаки
Та й через пороги, —
Іде бурлак чи комишник
Порогом водою
Його лове чуже військо
Й оддає в неволю.
Спорудили над Кодаком
Город-кріпосницю.
Ще й прислали в Кодак військо
Чужу-чужаницю.
Зажурились запорожці,
Що нема їм волі
Ні на Дніпрі, ні на Росі,
Ні в чистому полі...

З народного фольклору

— Однак ця твердиня Кодак не простояла. Саме тоді вождем став Іван Сулима.

II. Повідомлення теми і мети заняття

— Сьогодні ви ознайомитеся з уривком з оповідання Адріана Феофановича Кащенко «Над козацьким порогом».

► Історична довідка

Адріан Кащенко (1858–1921) — нині майже забутий український письменник, чії історичні твори на початку століття зажили великої популярності серед нашого народу. Оповідав цей талановитий письменник про славні часи козацької республіки на Україні. Він написав велику історичну працю «Оповідання про славне Військо Запорозьке Низове», а також багато повістей, романів і оповідань. Книги А. Кащенко перевидавалися по кілька разів великими тиражами й були в кожній українській родині. Сім десятиліть ім'я письменника-патріота замовчували, книги не видавали. Але правду замовчати неможливо, тому Адріан Кащенко знову заговорив до нас своїм невмирущим словом.

► Словникова робота

Попередньо зачитують слова з тексту, що можуть бути складними під час читання (*записано на дошці*).

— Разом прочитаймо слова і з'ясуймо їх значення, щоб почувши їх, ви зрозуміли значення кожного: *таволга, байдак, відчай, тернина*.

III. Робота над текстом

1. Показове читання учителем

— Яким постав перед вами гетьман Сулима?

2. Мовчазне читання учнями

— У чому проявився неабиякий талант Івана Сулими як військового керівника? Підтвердьте рядками з тексту.

— Що змушувало запорозьких козаків вирушати в такі ризиковані походи? Підтвердьте рядками з тексту.

3. Різні види читання

Читання у способи «Дощик», «Луна».

4. Робота над виразним читанням

— Під час читання передайте батьківське ставлення кошового до козаків.

— Знайдіть окличні речення. Які з них — спонукальні? Прочитайте їх із необхідною інтонацією.

— Виразно прочитайте слова, виділені жирним шрифтом. Про що вони говорять? (*Відповіді учнів.*)

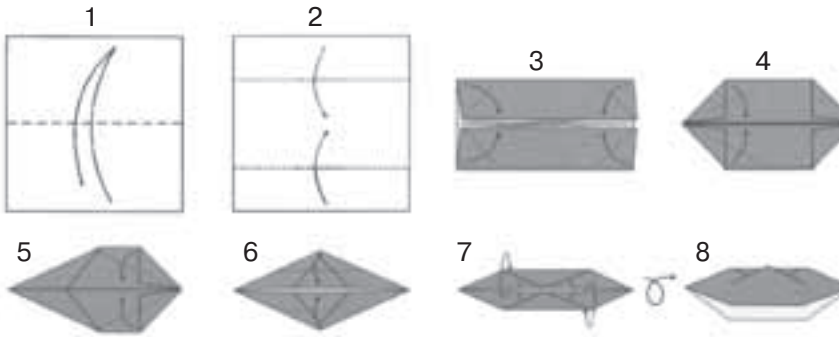
IV. Підсумок заняття

— Козацький характер овіяний легендами. Козаки були людьми мужніми, але й сердечними, чистими. Доброта, щедрість, совість, повага й чуйність, взаємодопомога — це чесноти, притаманні запорожцєві. Глибоко шанували січовики літніх людей і заслужених воїнів. Борони боже було їх образити! Візьмемо і ми на озброєння добродійні козацькі духовні цінності!

► Робота над саморобкою

Склади свого човника

1. Візьми квадратний аркуш паперу.
2. Зігни його посередині та розпрями знову.
3. Зігни досередини верхню та нижню чверті аркуша, як зазначено на малюнку.
4. Зігни всі чотири кути прямокутника.
5. Зігни ліві верхню і нижню частини.
6. Зігни праві верхню й нижню частини.
7. Зігни до центра верхню та нижню частини ромба.
8. Розгорни верхні шари аркуша.
9. Перегорни фігурку — та отримай човника!

Додаток

ПРО ГЕТЬМАНА ІВАНА СУЛИМУ

(Уривок)

Байдак Сулими плив посередині, а на ньому було нап'яте з прапорів девіз: щоб козацькі чайки трималися купи, щоб ніхто далеко не відпливав од гурту, бо під час походів не раз траплялося лихо: розбурхане море порозкидає човни так, що ніхто їх уже й не збере... От і горнутья козаки до отаманського байдака, мов діти до матері...

Отож плывуть запорожці й день, і два, а те й тиждень... Надвечір Сулима побачив, що з моря, назустріч чайкам, виринають вітрила турецької галери. Щоб не видати себе, кошовий поставив чайки так, що вони сховалися в сяйві призахідного сонця.

Галера посувалася поволі, розмірено, принаджуючи до себе козаків. Нарешті сонце пірнуло у хвилі, й над морем почала осідати темрява.

— Ану, діти!.. — гукнув отаман, — прямуйте-но просто на галеру... А що робити далі — ви й самі знаєте!..

Ледь чутно хлюпотить вода поперед великої турецької галери. В три ряди сидять на ній за довгими веслами невільники, прикуті до лав ланцюгами, а поміж них турки походжають та б'ють нещасних терниною і червоною таволгою. Стогнуть невільники з тяжкої мукки й тужать, згадуючи свою рідну Україну... Не бути вже їм на волі й не бачити ні своїх осель, ні жінок любих, ні діточок дрібненьких...

Аж ось козацькі чайки оточують галеру тісним колом, а запорожці спрямовують на вартових мушкети й залізними гаками зачіплюють галеру за чардак. Гримнуло відразу кілька сот пострілів, і турки попадали додолу. На галері зчинився галас, і перелякана варта кинулась на чардак, але й козаки вже були там і зіткнулися з ворогами в кривавому двобою. Пальба, зойки, брязкіт зброї й вигуки одчаю — все збилося в скаженому гармидері... А невільники, зачувши стрілянину й несамопитий гомін січі, вже здогадалися, що то сталося (про те вони тільки уві сні мріяли): до них прийшла жадана воля. Прокинулися тоді їхні замордовані душі й мерщій давай розбивати та рвати на собі кайдани.

Небагато минуло часу, а вже й нема кого козакам на галері рубати.

— Розбивайте невільникам кайдани, — гукнув Сулима, — роздайте їм турецьку зброю та пересідайте на байдаки, а галеру пускайте на дно!

Застукотіли сокири, прорубуючи в галері днище, й великий корабель, захитавшись, почав поринати у воду. Тільки й узяти з нього козаки скарбницю та найкоштовніші речі.

— Добре діти!.. — весело примовляв кошовий, спостерігаючи, як безодня поглинав галеру. — Тепер запалимо люльки та й далі...

Попливли козаки в напрямі Тамані, аж тут їм прилучилася пригода: дмухнув дужий вітер од схід сонця й два тижні не давав байдакам ходу. Хоч козаки й налягали на всі весла, а великі хвилі заливали чайки водою й одкидали їх назад, мов тріски.

Довелося запорожцям бідувати, бо на деяких чайках забракло вже доброї води й, коли б не пішов, на щастя козакам, дощ та не налив у байдаки свіжаниці, то, мабуть, багато з товариства не побачило б своєї рідної України.

Нарешті стомлене козацтво прибуло до Тамані й, запливши в зарослі очеретами гирла річки Кубані, стало там на перепочинок. Тільки за три дні, набравши повні кухви доброї води, рушили запорожці на північ, в Азовське море.

Через два тижні, після різних пригод, дісталися козаки до річки Дону. Сховавши там, у гирлах, свої чайки, Сулима одним байдаком,

непомітно, поміж очеретами, поїхав подивитися, чи стоять біля Азова турецькі галери та де саме; і коли сонце сіло й він обміркував уже, як ударити на ворога, то з усім своїм військом миттю напав на Азов.

— Ну, діти, поділіться на три загони, — наказував кошовий полковникам і курінним отаманам. — Один із Бурляєм топитиме турецькі галери; з другим піду сам бусурманів рубати та в замок усіх яничарів заганяти, а з третім хай Хвилон невільників по льохах шукає та на світ божий випускає!

Вдарили козаки водночас і по галерах, і на місто, й до півночі в березі спалахнули бочарні, в місті вогонь загуляв на базарі, а у воді полум'я охопило галери. Високо в небо здійнялася над Азовом заграва й, зачервонивши хмари, віддзеркалилася в протоках та затоках Дону.

Билися козаки з бусурманами на галерах, билися й у містах, а тут ще кинулися на них яничари з Азовського замку. Та Сулима на те тільки й чекав: він поставив запорожців трьома лавами, одна за одною, й, вихопивши з піхов шаблю, гукнув:

— За братів наших! За невільників безталанних!

Багато тієї ночі полягло в Азові бусурманів; чимало й живих, покинувши свої хати, аж до річки Каяли повтікало. А запорожці, добре погосподарювавши в місті, вранці постягали з недопалених турецьких галер гармати, заходилися обстрілювати з них замок та розбивати браму...

А. Кащенко

ЗАНЯТТЯ 9

Девіз заняття:

Степ та воля — козацька доля.

Тема. Як козаки воювали

Мета: працювати над правильністю та виразністю читання; розширити знання дітей про інтонацію тексту-розповіді; розвивати вміння членувати текст на частини; підтверджувати свої думки фактами, обґрунтовувати їх; формувати на цій основі морально-естетичний ідеал особистості; виховувати інтерес до історії козацтва, любов до своїх героїчних предків, а також любов до мистецтва, потребу у спілкуванні з ним.

Обладнання: репродукції картин (І. Шевандронової «У сільській бібліотеці», О. Венеціанова «Захарко», І. Їжакевича «Тарас-пастух», І. Машкова «Натюрморт», С. Глущенко «Мамай», А. Моноастирського «Розвідник»).

Хід заняття

І. Повідомлення теми заняття

1. Слухання вірша

Щоб не забулись імена,
Замулені в криниці часу, —
Нечая, Гонти, Богуна — отих,
Оспіваних Тарасом,

Синів отецької землі.
Щоб пам'ятали з ранніх літ,
Щоб не цурались діти роду
І корінь не всихав народу —
Рука упевнено і твердо минуле
З майбуттям єдна,
Коли стаємо за мольбертом
Сини і я — сім'я одна.

А. Німенко

— Що таке мольберт? (*Дерев'яний верстат для живопису, на якому встановлюють підрамки з полотном, картон.*)

— Чия рука єднає минуле з майбутнім? (*Рука художника*)

— Як ви вважаєте, яким чином це відбувається? Поміркуйте.
(*Відповіді учнів.*)

2. Бесіда

— Народи світу за свою багатовікову історію створили чудові пам'ятки культури. З-поміж них визначне місце посідають твори живопису, що немов зупиняють плив життя і найважливішу чи найпрекраснішу мить.

Величезна роль у збереженні творів належить музеям. Найвидатніші з них — Ермітаж у Санкт-Петербурзі, Третьяковська галерея в Москві, музеї українського, російського та західноєвропейського мистецтва у Києві та інші.

Перебуваючи у великих містах, передусім відвідайте музеї, картинні галереї. Це збагатить ваш світ, навчить розуміти високе мистецтво.

І сьогодні наш урок відбудеться в шкільній картинній галереї. Як необхідно поводитися в громадських місцях, зокрема в музеї та на виставці?

У ч н і (по черзі):

1. Коли буваєш у театрі, в кіно, музеї, на виставці, пам'ятай, що ти тут не сам. Поряд із тобою — твої товариші. Поводься так, щоб не заважати їм.
2. Будь скромним — не вважай, що всіх довкола цікавить саме твоя думка про виставку, картину.
3. Оглядаючи музей або виставку, не чіпай руками експоновані предмети. Уяви, на що вони перетворяться, коли кожний з тисячі відвідувачів торкатиметься їх.

II. Екскурсія галереєю

(Виходять екскурсоводи — учні старших класів.)

— Сьогодні ми помандруємо у світ мистецтва, ознайомимо вас з картинами, що належать до різних жанрів живопису.

1 - й е к с к у р с о в о д. Перед вами — картина побутового жанру, яка зображує сцени життя, побуту людей. Написала цю картину І. Шевандронова 1954 року. Вона має назву «У сільській бібліотеці». Цю картину відразу з виставки придбала Третьяковська галерея.

Головні герої — маленька школярка та її молодший братик. У нього такі самі карі очі й кирпатий ніс. Це найменший читач: тільки одна голова стирчить з-за бар'єру. Скільки хвилювань і надій на його обличчі! Малюк від хвилювання розчервонівся. Шапка велика на нього і тому з'їжджає то на вухо, то на очі. Не до неї йому зараз. Добре, що хоч можна опертися підборіддям й дивитися, що робить бібліотекар. Чи дасть йому книгу? Сестричка його перехилилася через бар'єр, її складені руки виражають чекання. У неї сердите обличчя, міцно стиснуті губи. Дорогою зі школи зайшли хлопці в бібліотеку і про все забули. Думали, що на хвилинку, але книги виявилися настільки цікавими, що їх важко облишити. Читають тут же, ні на кого не звертають увагу. Один з читачів давно не підстригався, шапка на голові. Книгами він цікавиться і любить читати, а про акуратність, увічливість забув. Дівчинка в білій шубці та валянках присіла на підвіконня і, поки подруга отримує книгу, з насолодою читає журнал.

Події відбуваються взимку. Кучугури снігу видно крізь широкі вікна і в печі горить полум'я. У кімнаті стоїть стелаж з книгами, у центрі — стіл, табуретка і стілець, на якому кинуту різнокольорову шаль. Ця картина викликає світлий і веселий настрій. А тепер перейдемо до другої картини. Як називається зображення певної особи? (*Портрет*)

2 - й е к с к у р с о в о д. Передвами — портрет хлопчика. Це картина «Захарко», створена 1825 року художником О. Венеціановим.

Обличчя хлопчика уважно й жваве, великі очі дивляться подитячому цікаво. На голові в нього великий, певне батьківський капелюх, на руках — великі рукавиці. Хлопчик на плечі тримає сокиру. Це портрет дитини, яка рано пізнала тяжку працю, життєві незгоди.

А тепер відгадайте слова. Перше — це картини природи, друге — твори, що зображують речі побуту, квіти, овочі.

1	п	е	й	з	а	ж				
2	н	а	т	ю	р	м	о	р	т	

— Розгляньте картину І. Їжакевича «Тарас-пастух» (1935). Ця картина значною мірою автобіографічна, адже художникові також, як і Шевченкові, довелося в дитинстві пасти овець і свиней. В основу сюжету картини покладено вірш «Мені тринадцятий минало...». Ми бачимо хлопчика, який сидить під парканом якоїсь, мабуть, панської садиби. У лівому кутку картини, удалині видно селянські хатки, а на пагорбку, за березами — неодмінний елемент типового українського пейзажу — вітряк. Хлопчик поклав на коліна клаптик паперу й малює. Поруч лежить його солом'яний бриль, і хліб у торбинці — весь його обід, про який він, мабуть, забув, захопившись малюванням.

Ця картина — типовий український пейзаж у літню пору.

А ось на картині художника І. Машкова (1881–1994) — фрукти та овочі. Дивись на них — і згадуєш найщедріший і найкращий час — друга половину літа, початок осені. Картина написана так, що відчуваєш запах і смак фруктів.

І нарешті ми підійшли до картин історичного жанру, що розповідають про події минулого та про історичних осіб. Процес створення картин цього жанру дуже складний. Адже художник повинен знати історію, побут, звичаї та епохи, яку він зображує.

З - й е к с к у р с о в о д. Ось картина сучасного українського художника С. Глуценка «Мамай».

Сидить Мамай біля дуба, адже це дерево — символ стійкості, богатирської сили і вічності народу. У руках козака бандура, тут і зброя поряд, і бойовий кінь. У цій картині за допомогою зображень-символів утілено найважливіші норми народного життя. Це не просто героїчний тип українця. Це заповіт нащадкам — як жити в бурхливому світі.

— Уважно розгляньте репродукцію картини А. Монастирського «Розвідник».

- Про що хотів розповісти художник цим твором?
- Які фарби картини допомагають усвідомити тривогу?
- Хто зображений у центрі?
- Зверніть увагу на фігуру вершника, на одяг, що розвивається від вітру, на летючого коня. Погляд козака спрямований на маяки. Погляньте на степову траву. Яка вона? (Відповіді учнів.) Полотно сповнене руху, ми відчуваємо вітер і прохолоду.
- Які звуки можна почути? (Голоси вершників, іржання коней)

- Що ви відчуваєте, дивлячись на картину?
- За допомогою власної уяви домисліть дальший хід подій.

III. Робота над твором

1. Самостійне читання статті учнями

- Які слова потребують пояснення?
- З якими фактами, про які повідомляється у статті, пов'язана ця картина?

2. Різні види читання, підготовка до відповідей на запитання

3. Аналіз статті

— Що ви можете сказати про піхоту козацького війська? про кінноту запорожців? про бойовий порядок, уміння боронитися від ворога?

- Якою була сторожова і розвідувальна служба в козаків?
- Точність ваших думок підтверджуйте абзацами тексту.

IV. Робота над виразним читанням

- Доберіть темп читання статті.
- Виділіть важливі за змістом слова.

V. Підсумок заняття

— Про військо запорозьке складено багато героїчних легенд, переказів. І не без підстав: це було справді славнозвісне військо, і козакі йшли за покликом серця. Люди самовіддані, гордої відваги і честі. Але сила козацького війська крилася не тільки в силі воїнського духу. Запорожці мали досить досконалу військову організацію. Усі три тогочасних роди військ — піхота, кіннота і флот — визначилися високою: бойовою майстерністю.

» Гра

— Знайдіть на малюнку двох однакових козаків та дві однакові гармати.

Додаток

ЯК КОЗАКИ ВОЮВАЛИ

Запорозьку піхоту вважали найкращою в Європі. Вона героїчно, майстерно билася з ворогами на суходолі, шикуючись, як правило, у три шеренги. Перша — стріляла, друга — подавала, а третя — заряджала рушниці. Піші козаки уславилися штурмами ворожих фортець, воювали й на морі на вітрильно-веслових човнах-байдах. Козаки сміливо атакували не тільки окремі судна, а й цілі турецькі флотилії. Військову залозу турецьких галер знищували, невільників-веслярів звільняли й відвозили до рідних країв або приймали в лави козацтва.

Кіннота в запорожців була менш численною, ніж піхота. Але її дії теж визначалися сміливістю й майстерністю. Вершники вели наступ так званою «лавою», шикуючись півколом, й атакували не лише з фронту, а й з флангів.

Найпоширенішим видом бойового порядку у козаків став табір. Запорожці розташовувалися у центрі чотирикутного рухомого укріплення, що складалося з кількох рядів зсунутих і скріплених між собою возів. Такий бойовий порядок давав змогу пересуватися серед загонів ворожої кінноти. Сучасники називали табір *рухомою фортецею*. Коли оборонялися, вози ставили щільно один до одного, їхні колеса скріпляли ланцюгами, у бік ворога повертали оглоблі, наче списи або рогатини. Під час тривалої облоги ворожої фортеці або оборони вози засилали землю, і просто на очах супротивника з'являвся міцний вал. Сто козаків у таборі успішно боронилися від татарських або польських загонів з тисячі й більше вояків.

На високий рівень піднесли запорожці й сторожову та розвідувальну службу. Щоб краще охороняти південні кордони від наскоків татарських орд, козаки створили оригінальну систему сигналізації — «маяки», «фігури». Це був своєрідний світловий телеграф. Коли помічали ворога, запалювали вогнище на першому маяку, що стояв на кордоні, за ним спалахував другий, третій і так далі. Якщо горів один маяк, це означало, що ворогів небагато, коли два — що ворог перейшов кордон. А коли палали три маяки — запорожці звидусіль мерщій поспішали на Січ, щоб зупинити й розбити великі сили загарбників.

ЗАНЯТТЯ 10

Девіз заняття:

«Наша дума, наша пісня не вмре, не загине...»

Т. Шевченко

Тема. Та ой як крикнув же та козак Сірко.

Максим козак Залізняк. Українські народні пісні

Мета: удосконалювати навички виразного читання віршованих текстів; розширити уявлення про зміст народних пісень; розвивати уяву й образне мислення; пробуджувати інтерес до народних пісень; зміцнювати інтерес до історії рідного краю, читання історичних творів; виховувати захоплення сміливістю та хоробрістю козаків-запорожців, влучністю й образністю мови фольклору.

Обладнання: аудіозапис українській народних пісень; плакат із прислів'ями про пісню; портрети І. Сірка, М. Залізняка.

Хід заняття

І. Повідомлення теми і мети заняття. Актуалізація опорних знань

Звучить українська народна пісня.

У ч и т е л ь. «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине». Ці пророчі слова великого Шевченка з його поеми «До Основ'яненка» збуваються.

Українська дума і пісня, як і нескорений народ, що її створив, укоотре здійсмається за свободу і незалежність, щоби в своїй хаті були своя правда і воля.

Запрошую вас на теплу і щиру розмову, на гарну українську пісню.

1 - й у ч е н ь. Українська пісня — це бездонна душа українського народу, це його слава. (О. Довженко)

Пісня вміщає в собі і палку любов до Вітчизни, і ярий гнів до ворогів і волелюбні думи народні, і ніжні запахи рідної землі. (П. Тичина)

2 - й у ч е н ь. Українці — співучий народ. Кажуть, де трое українців, там цілий хор. Споконвіку наші пращури мали хист до співу. Змалку вони знали багато пісень і співали.

У ч и т е л ь. Чи знаєте ви, звідки такий дарунок Україні? (*Учитель розповідає «Легенду про пісню».*)

...Дівчина хотіла вже йти, та Господь Бог піднявши правицю, зупинив її:

— Є в мене неоціненний дар, що уславить тебе на цілий світ. Це пісня.

Узяла дівчина-Україна дарунок і міцно притиснула його до серця. Поклонилася низенько Всевишньому і з ясним обличчям та вірою понесла пісню в народ.

3 - й у ч е н ь. Тепер весь людський вік супроводять пісні. Спочатку гойдається материнський спів з колисками малюків, ронячи в дитячі душі перші зерна поезії й ніжності, пеленаючи дитинство в тихі мелодії:

Бринить колискова,
Дзвенить колискова.
То тиха й задумлива
Мамина мова.

Учні виконують колискову пісню.

Ходить сон по долині
В червоненькій жупаніні.
Кличе мати до дитини:
— Ходи, сонько, в колисоньку.
Приспи мою дитиноньку,
Бодай спало, не плакало,
Бодай росло, не боліло.
Головонька і все тіло —
Отцю і матці на потіху,
Добрим людям на службу.

4 - й у ч е н ь. Найдавніші серед народних пісень — обрядові. Більшість обрядів та обрядових пісень пов'язана з працею людей коло землі. У кожному пору року виконувалися певні обряди та відповідні пісні.

5 - й у ч е н ь. Наприкінці грудня виконували обряди колядування, а на Новий рік — щедрування. Колядки й щедрівки — це величальні пісні, що славили людину-трудівника.

У ч и т е л ь. Защедруймо! (Учні співають щедрівки.)

У цьому дворку, як у вінку,
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Там господар, як виноград.
Там господиня, як калина,
Його сини, як соколи,
Її дочки, як панночки,
По саду ходили, сад садили.
Сад садили, сад поливали.
Вищий мене, кращий мене.

6 - й у ч е н ь. Дуже врочисто відзначали завершення жнив. Люди співали різних обжинкових пісень. Це пісні-ушлявлення. У них женці прославляли добрий урожай, щедру ниву, хліборобську працю.

Учні співають.

Жали женчики, жали,
Серпики поламали,
Серпики золотії,
Женчики молодії.

Сніп буде на причинок,
 Сплетемо з нього вінок.
 Котився віночок по полю,
 Час нам, женчики, додому.
 Оце ж тобі, борода,
 Хліб-сіль і вода.
 Добра нивонька була.
 Сто кіп ізродила.

7 - й у ч е н ь. Відродження природи, краса весни викликали любов, радість і надію, а часом і тихий смуток. Усе це відгукувалося у веснянках.

Учні співають.

Ой весна, весна, ти красна,
 Що ж ти нам, весна, принесла?
 Та принесла я вам літечко,
 Щоб родилося житечко
 Ще й червоні квіточки,
 Щоб квітчалися дівочки.

У ч и т е л ь. А ви знаєте, діти, що веснянки співали майже завжди під час танців та ігор? (Учні розучують народну гру «Мак».)

— Діти, а заспівайте ще якоїсь веселої! Хай музики грають, а ми всі затанцюємо і заспіваємо.

Танок «Подоляночка».

Десь тут була Подоляночка,
 Десь тут була молодесенька,
 Тут вона стала,
 До землі припала,
 Личко не вмивала,
 Бо води не мала.

Виконання учнями жартівливої пісні «Грицю, Грицю, до роботи!».

8 - й у ч е н ь. Про пісню складено багато прислів'їв. Послухайте деякі з них.

- Найдорожча пісня, з якою мати колисала.
- Піснею до серця, серцем до народу.
- Пісня до правди доводить.
- Хто співає в смутку, тому полегша прудко.
- Хто співає, той журбу проганяє.
- Хто співає, у того робота скоро минає.
- Пісня ані в добру, ані в злу годину не залишає людину.

У ч и т е л ь. Так, до пісні звертаються колективно і поодиноці, в будень і в свято, старі і молоді. Здавна люди складають пісні про своє життя й працю, про важливі суспільні події. Багато віків вірними оборонцями Вітчизни були козаки. Героїчну біографію козацтва

вспівав народ у своїх піснях. У походах за рідну землю, за свободу перебували і співці-кобзарі, які своїми піснями підносили бойовий дух воїнів, творили славу їхній хоробрості. Злітаючи з кобзаревих вуст, оповідала пісня про народних героїв: Байду-Вишневецького і Дорошенка, Хмельницького та Залізняка, Довбуша і Кармелюка...

II. Ознайомлення з новим матеріалом.

1. Показове читання тексту вчителем

— Які слова чи окремі строфи запам'ятали після першого читання?

— Які почуття виявив народ у цій пісні?

— Що вам відомо про І. Сірка?

2. Розповіді учнів

Сірко Іван Дмитрович (народився між 1605 і 1610 — помер 1(11).8.1680) — український політичний і військовий діяч др. пол. XVII ст., кошовий отаман Запорізької Січі. Народився у слободі Мерефа на Харківщині (за іншими джерелами — походив із дрібної шляхти на Поділлі).

Упродовж 1660-х років заснував Слободу та Артемівку, хутір Сірківку (Сєріковку, тепер у межах м. Мерефи).

З 1665 р. — харківський полковник.

У березні 1668 р. підняв повстання проти царського уряду в «новобудованих» містах Харківського полку — Мацьку, Змієві, Валках, Мерефі.

Вісім разів (за іншими джерелами — п'ятнадцять) запорожці обирали Івана Сірка кошовим отаманом. Жоден отаман не зажив такої любові й шани серед січового товариства.

Причиною такої шани була безперервна героїчна боротьба козацтва

проти турецько-татарських нападників, яку очолював Іван Сірко. Запорозький лицар під час походу багато уваги приділяв порятунку бранців, визволенню невільників, які конали в тяжкому рабстві у султанській Туреччині та Кримському ханстві. Талант далекоглядного полководця, особиста хоробрість, мужність і відвага поєднувались у ньому з відданістю народній справі.

Мудрий, розважливий і демократичний, він був занадто скромний у побуті, глибоко релігійний, не вживав алкоголю. На Січі жив у курені, їв з козаками з одного казана, носив простий одяг. Дослідники стверджують, що за своїми звичками Сірко нагадував київського князя Святослава.

Ще за життя його ім'я стало легендою, його подвиги кобзарі оспівували в думах і піснях.

Понад двадцять років Сірко боронив рідну землю від ханських орд, жодного разу не зазнавши поразки.

Останній похід під керівництвом Сірка відбувся 1680 року.

Занедужавши, Сірко вирушив на пасіку в село Грушівка. Там судилося йому 1 серпня 1680 року відійти на вічний спочинок. Запорожці водою переправили на Січ тіло свого улюбленого ватажка.

Наступного дня з військовими почестями поховали його «усім військом низовим запорозьким...».

Іван Сірко — кошовий отаман Запорозької Січі. Відважний козак. Усе життя воював з турками і татарами. Провів 55 битв і здобув 55 перемог.

3. Розповіді учнів легенд про І. Сірка

ПРЕВЕЛИКИЙ ХАРАКТЕРНИК

Кошовий Сірко був превеликий характерник! Було, хто б не задумав воювати з ним — він уже й знає: зараз і військо збирає, і списи точить, і ратища готує. Недаром його турки прозвали шайтаном.

Запорожці, поки орудував ними Сірко, нікого не боялись, бо його жодна сила не могла перемогти.

До Сірка, кажуть, наші люди платили ляхам податі: третя гуся, третій віл, третій кінь, хліб. Усього третя частина. Як став Сірко кошовим, зараз же і зладнався з королем польським.

— Ну, — каже, — ваше величество, хоч биться, хоч мириться, а третьої частини панам давати не будемо!

— Як знаєш, — каже король. — То діється не по моему приказу.

Зібрав Сірко запорожців і п'ятнадцять тисяч турків та й погнав ляхів з України. Догнав до Случі і каже:

— Оце, ляше, по Случ твоє, а це наше.

Ті ляхи піймали тоді свого короля і заслали на морський острів.

— Оце тобі, — кажуть, — за те, що якшався з Сірком.

ЯК СІРКО ПЕРЕМІГ ТАТАР

Давно-давно це було, ще за запорожців та кошового Івана Сірка. Прошло років немало, як жив Сірко і як його не стало, а слава

про нього і не пройшла, і не пропала. Він був для ворогів страшний і сердитий, а, навпроти, для християн був дуже добрий і милостивий.

Одного разу пішли запорожці з Сірком у похід, а татари прочули про те та одразу й побігли на Січ і почали там хазяйнувати. Як хотіли, так і хазяйнували: усіх православних християн забрали та й повели у полон. А вони, бідні, не хочуть іти та плачуть і ридають так, що аж земля стогне. А татари на плач не зважають, а нагайками їх підганяють.

Як ось прочув про те кошовий Сірко. Зараз зібрав своїх козаків — та в погоню за татарами: визволяти православних людей. Та летить, як птиця. Добіг близько до татар; бачить, що їх дуже багато, а козаків дуже мало — і давай хитрити. Спинив свого коня і крикнув на козаків:

— А стійте, братця! Підождіть, не ворухіться!

Тоді зіскочив з коня, дав його другому козакові, а сам кувирдь — та й зробився хортом і побіг до татар.

Татари бачать: хорт, красивий такий! Сподобався він їм. Узяли вони його, нагодували. Звик ото той хорт.

Як стали ті татари відпочивати, то той хорт поробив їм так, що вони всі послули. Тоді він назад до козаків та знову кувирдь — і зробився чоловіком! Кинувся тоді з козаками до татар, усіх їх вирубав, а християн вернув назад.

Християни дуже дякували Сіркові і пішли собі щасливо додому. А Сірко зі своїми козаками став гуляти по-старому.

ЗАПОВІДЬ СІРКА

Сірко на три частини захований: перша його частина лежить отут саме, де Чортотлицька Січ, друга — під Кривим Рогом, а третя — під Полтавою. Він як умирав, так дав таку заповідь: «Як я помру, то одберіть у мене праву руку і носіть її сім год; хто буде мою руку носіть сім год, той владітеме нею усе рівно, як я й сам владію; а де случиться вам яка пригода, де вас нещасна хвиля спобіжить, чи на воді, то бросайте руку у воду — хвиля утишиться, чи на землі — не буде вам ніякого случаю; а з семи год уже поховайте в мою могилу. І хто буде тую могилу шанувати, братиме навкруги землю та буде могилу обсіпач, то я його сам своєю силою буду дарить. А на сьомому году хай мене жде, і хто вийде до могили або на Різдво, або на Великдень, або на Зелену неділю, так нехай мене дожида. Не бійся, що я неправославний християнин, — я єсть православний християнин Сірентій Іванович.

От таку він, той Сірко, дав заповідь!

ЯК СІРКО УМИРАВ

Сірко — це кошовий такий. Він такий був, що дещо знав. Оце було вийде із куреня та й гука на свого хлопця: «Ану, хлопче, возьми пістоль, стань там та стріляй мені в руку!» Той хлопець візьме пістоль та тільки бух йому в руку. А він візьме в руку кулю, здаве її та назад і кине. ... Сірко три рази умирав у сімдесятих годах, а всього йому 210 років. Він як умира було то й каже: «Оце вам три пuzирки з водою. Першим пuzирком сприснете — оживу; другим пuzирком сприснете — стану дивитися, а третім сприснете — устану і піду у тридцяти годах». Тоді трави такі сильні були; ото і вода була зроблена із таких трав. Та як умре, то його клали у гній і на треті сутки одгрібали та сприскували водою. Як із першого пuzирка сприснули — ожив, з другого сприснули — став дивитися, а з третього сприснули — устав і пішов. Ото так до трьох раз він робив. А в останній раз він як умер, то велів себе спалити і попел геть пустити, а руку велів одрубати і носити три годи, а потім того положити в могилу. Ото та могила і єсть у Капулівці.

4. Мовчазне читання

— Поміркуйте над змістом. З чим порівнюється військо козацьке?

5. Напівголосне читання у спосіб «Луна»

» Робота над виразністю читання

— Стисло розкажіть, що ви хочете передати у своєму читанні слухачам; на яких думках наголосити; які рядки підкреслити, а які — виразити почуття. (2—3 учні читають. Клас оцінює.)

— Правильно доберіть інтонацію: наказово, голосно; спокійно, розмірковуючи.

6. Самостійне читання «Максим козак Залізняк», словникова робота

— Як народ охарактеризував Максима Залізняка?

7. Інформація учнів про боротьбу Максима Залізняка

— У 20-х числах березня до Залізняка прибув козацький отаман Йосип Шелест, що нібито показав лист від запорізького кошового отамана, у якому той закликав до повстання проти Польщі. Незабаром Шелеста було вбито, а лист зник. До кінця квітня Залізняк зібрав в Холодному Яру, поблизу Мотронинського монастиря, загін запорожців, козаків надвірної міліції та селян чисельністю до тисячі чоловік. Повстанці проголосили Залізняка отаманом, хоча сам він називав себе полковником Низового Війська Запорозького. Основною причиною повстання був жорсткий релігійний та соціально-економічний гніт українського селянства Речі Посполитої, що особливо посилювався в середині XVIII століття, ворожі дії щодо православних українців з боку шляхетської барської конфедерації тощо.

Значну роль зіграли також провокаційні дії російського уряду, що поширювали серед українців чутки про так звану «золоту грамоту», якою російська імператриця нібито давала право Залізняку та його прибічникам винищувати поляків та євреїв. У своїх проповідях до повстання проти релігійного гноблення закликав також отець Мельхиседек Значко-Яворський, ігумен Мотронинського монастиря, у якому Залізняк був послухником.

У другій половні травня загін Максима Залізняка, чисельність якого постійно зростала, вирушив з Холодного Яру. Протягом трьох тижнів повсталі, користуючись повною підтримкою православних українських селян, захопили Жаботин, Смілу, Богуслав, Канів, Черкаси, Корсунь, Лебедин, Лисянку, Звенигородку. Гайдамаки жорстоко розправлялися з місцевим польським та єврейським населенням, що було санкціоновано відповідним універсалом Залізняка, виданим на початку червня 1768 року.

20–21 червня (за новим стилем) повсталі оточили Умань і протягом кількох годин зайняли добре укріплене місто, чому значно сприяв перехід на бік гайдамаків Івана Гонти, сотника надвірної міліції Потоцьких, що мав відповідати за оборону міста. В Умані гайдамаки винищили за різними даними від 2 до 20 тисяч поляків, євреїв та українців-уніатів.

Повстанська Рада проголосила Максима Залізняка гетьманом і князем смілянським, а сам він заявив про відновлення Гетьманщини. Чисельність гайдамацьких військ весь час збільшувалася, повстання поширилося на Київщину, Брацлавщину, Волинь, Полісся, Галичину.

На початку липня діяло близько 30 гайдамацьких загонів. На землях, охоплених повстанням, почали запроваджуватися елементи козацького адміністративного устрою.

III. Підсумок заняття

— Чому про І. Сірка, М. Залізняка до цього часу розповідають у народі, складають пісні?

— Добігає кінця наше заняття — свято української народної пісні. Але співаймо скрізь і завжди, бережімо й передаваймо з роду в рід багатство й красу нашої пісні. Наостанок заспіваймо пісню «І у вас і в нас хай буде гаразд».

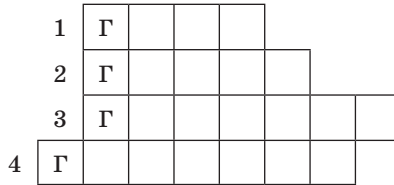
» Гра «Відгадай слова»

— Відгадайте слова, що починаються з літери Г.

1. На ньому зображений козак, вільний і здатний відстоювати свою свободу в бою. (*Герб*)
2. Козацький танок. (*Гопак*)

3. Керманич, якого обирали собі козаки. (*Гетьман*)

4. Одна з улюблених страв козака. (*Галушки*)

Додаток

ТА ОЙ ЯК КРИКНУВ ЖЕ ТА КОЗАК СІРКО

(*Українська народна пісня*)

Та ой як крикнув же та козак Сірко,
та ой на своїх же, гей, козаченьків:
та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,
та збирайтеся до хана у гості!
Та туман поле покриває,
гей, та Сірко з Січі виїжджає,
гей, та ми думали, та ж ми думали,
що то орли та із Січі вилітали,
аж то військо та славне запорізьке
та на Кримський шлях із Січі виїжджало...

МАКСИМ КОЗАК ЗАЛІЗНЯК

(*З народного*)

Максим козак Залізник,
козак з Запорожжя.
Як поїхав на Україну —
як пишная рожя!
Зібрав військо сорок тисяч
в місті Жаботині,
обступили город Умань
в обідній годині.
Обступили город Умань
покопали шанці,
та вдарили з семи гармат
у середу вранці,
накидали за годину
панів повні шанці...
Отак Максим Залізник
із панами бився,
і за те він слави
доброї добився.
Лине гомін, лине гомін
по степу німому, —
вертаються козаченьки
із бою додому.

ЗАНЯТТЯ 11

Девіз заняття:

*Хай про Мазепу спів мій лине
Хай він був пан, та серце мав.
За суверенність України
Боровся він і в цім був прав.*

В. Сосюра

Тема. Іван Мазепа, І. Борщак, Р. Мартель

Мета: удосконалювати навички читання; збагачувати мовлення влучними, доцільними висловами, що передають різний стан дійових осіб; навчити стисло передавати зміст прочитаного; розвивати навички діалогічного мовлення; виховувати бажання вивчати історію козаччини.

Обладнання: портрет І. Мазепи; ілюстрації козаків.

Хід заняття

I. Актуалізація опорних знань

- Хто такий І. Сірко? М. Залізник?
- Які почуття передані народом у цих піснях?
- Як ви розумієте прислів'я «Сила та розум — краса людини»?
- Який найславніший час в історії України?
- Якими були козаки? *(Відповіді учнів.)*
- Запорозька Січ — це був горішок, якого не міг розкусити ніхто. Не могли здолати українське козацтво. Чому?

II. Повідомлення теми і мети заняття

- Хто такий І. Мазепа? *(Демонстрування портрета.)*
- Це один з найвидатніших гетьманів України. Його прадіди і діди ще служили в козацькому війську. Походив він із старого українського роду. Мазепа — освічена людина. Знав польську, українську, німецьку, латинську мови. У 12 років складав вірші латинською мовою.

Гетьман Мазепа намагався упорядкувати край і піднести його освіту. Побудував багато шкіл і церков. Звідусіль, де б не бував, привозив книги.

Так! Будував церкви Мазепа,
церкви і школи.
Просвіщав він свій народ.

В. Сосюра

— Усім серцем жадав він Україні волі, світла, достатку. Ставши гетьманом, почав щиро замислюватися над тим, щоб визволити Україну з-під залежності всіх сусідів.

III. Вивчення нового матеріалу

1. Словникова робота

Бунчук, осідок, на поталу гнобителя, драгуни, шляхетське бажання.

2. Показове читання вчителем тексту

— Що вразило вас у цьому оповіданні?

3. Мовчазне читання, підготовка до читання вголос

4. Почергове читання тексту (повільно — швидко)

5. Читання у способи «М'яч», «Доц»

6. Вибіркове читання

— Що сказав кошовий отаман Кость Гордієнко гетьманові?

— Що відповідав йому Мазепа?

— Під час читання намагайтеся передати відповідні емоції.

7. Робота над активізацією словника

— З якими значеннями вжито в оповіданні такі вислови:

- *взяти до серця долю;*
- *ставши на твоєму боці;*
- *йти до довгожданної мети;*
- *нести на собі тягар;*
- *не сидіти із зложеними руками?*

8. Стислий переказ із використанням діалогів і без них

9. Гра-читання «Відшукай речення за початком»

Отаман поклонився йому...

Ми певні, що єдина твоя мета...

Дякую вам...

Вела мене до цього...

Отже, працюймо одностайніше...

10. Гра «Хто швидше і правильніше?»

Учні починають читати. Хто прочитав, закриває текст та готує усну відповідь на запитання.

— Що допомогли мені зрозуміти виділені речення? (*Відповіді учнів.*)

IV. Підсумок заняття

— Прочитайте девіз нашого заняття.

— Як співвідносяться зміст девізу з оповіданням? Доведіть свою думку.

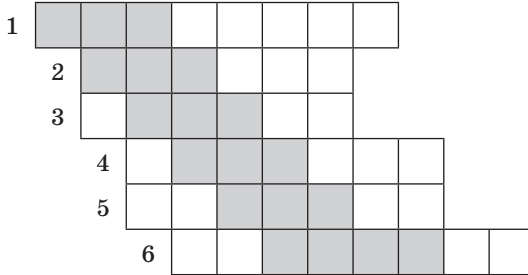
— Що з оповідання ви хотіли б узяти для себе за приклад? (*Відповіді учнів.*)

— У славній когорті полководців та хоробрих вояків — і ім'я Івана Мазепи.

► Гра

— Впишіть відповіді у порожні клітинки та прочитайте у кольорових клітинках козацьку приказку.

(До булави треба голови.)

(До булави треба голови.)

1. Що потрібно говорити перед сном? (*Добраніч*)
2. Як називається шматочок розбитого глечика? (*Уламок*)
3. Старовинний аркуш, згорнутий у трубочку. (*Свиток*)
4. Гірський ланцюг, що тягнеться на багато кілометрів. (*Гребень*)
5. Як називають мир і порозуміння? (*Злагода*)
6. Якщо ви з кожним порівну розділили яблуко, скільки дістанеться кожному? (*Половина*)

Додаток

ІВАН МАЗЕПА

Кошового отамана запорожців Костя Гордієнка гетьман прийняв у великій залі, стоячи у святковому одязі. Отаман поклонився йому, похиливши перед ним бунчук на знак пошани, і сказав:

— Ми, запорожці, дякуємо тобі, ясновельможний пане, що ти взяв собі до серця долю нашої України і рішив визволити її та скинути московське ярмо. Ми певні, що це єдина твоя мета, що не шукаєш особистих користей, звертаючись за допомогою до шведського короля. Тому ми хочемо вірно допомагати йому і, станувши на твоєму боці, жертвувати, коли буде треба, своєю кров'ю і життям. Як довго треба буде йти до тієї високої довгожданої мети, ми будемо слухати тебе у всьому. Ми просимо тебе нести надалі тягар, який ти взяв на себе, а ми допоможемо тобі в цьому по змозі своїх сил. Ми готові присягнути перед Богом на вірність тобі, ясновельможний пане, але хочемо, щоби й ти, гетьмане, склав присягу, що будеш іти в згоді з нами, дбати за добро батьківщини.

Мазепа відповів йому:

— Дякую вам, запорозьке Товариство, за довір'я до мене. Слава за ваше шляхетське бажання допомогти рідному краю. Бог мені свідком, що, порозуміваючись зі шведським королем, я не зробив це ні з легким серцем, ні з огляду на особистий інтерес. Вела мене до цього тільки любов до нашого народу. Після того, як я стільки літ проводив долею України і служив їй так вірно по змозі своїх сил, моя честь і моя любов до нашого народу не дозволяє мені сидіти із зложеними руками і віддати рідний край на поталу лютого гнобителя. Я знаю добре, що цар має намір заслати нас на іншу землю, а з вас, запорожців, зробити своїх драгунів і знищити ваш осідок. Я звернувся до шведського короля і маю надію, що Бог допоможе нам скинути це соромне ярмо. Отже, працюймо однак, брати запорожці!

Гетьман підписав із запорожцями угоду. Мазепа склав бажану присягу. Козаки приймали її у церкві села Будищах. Карло XII підтримав умову своїм зобов'язанням.

Він обіцяв, що не підпише з царем миру, поки Україна і запорожці не будуть вільні назавжди від московського панування, доки не повернуть їх давніх історичних прав і привілеїв. Крім цього, король обіцяв дбати, щобн його військо нічим не порушувало життя мешканців цього краю...

І. Борщак, Р. Мартель

«...Не для своєї користі, не для вищої почесі, не для якоїсь іншої гадки, а тільки ради всіх вас, що під властею моєю й під регіментом стоять, ради жінок і дітей наших, ради загального добра матері нашої бідної України, для користі усього Війська Запорозького і народу українського...»

Іван Мазепа

ЗАНЯТТЯ 12

Девіз заняття:

Шлях кобзарів — це шлях народу!

Тема. А. Григорук. Кобзарі

Мета: удосконалювати навички читання та вміння визначити головну думку твору; поліпшити вміння аналізувати прочитане; формувати естетичні почуття і смаки; виховувати любов до української народної пісні, повагу до кобзарів.

Обладнання: аудіозапис пісень («Дума про землю», «Взяв би я бандуру»); портрети кобзарів; ілюстрація до вірша Т. Г. Шевченка.

Хід заняття

I. Актуалізація опорних знань

Учитель читає вірш.

Рідна моя земле! Дивна моя нене!
 Вже й ім'я стирає час, чи біг життя...
 Та твої пісні полум'я вогненне
 Спопеля невпинно тіні забуття!
 Скільки твої діти кайданів порвали,
 Скільки у неволі свічок згоріло,
 Скільки ти зазнала вражої навали
 Скільки шматували красне твоє тіло.
 Поплекали долю срібнозвучні кобзи,
 Поливали квітку кожної душі,
 Щоб і в лихоліття, і в біду, і в грози
 Не торкали серцем забуття межі!

Звучить аудіозапис пісні «Дума про Землю» у виконанні тріо бандуристок.

1 - й у ч е н ь. Однією з найяскравіших сторінок в історії української культури є мистецтво кобзарів і лірників. Саме ці народні співці-музиканти з покоління в покоління виховували у своїх сучасників любов і національну гордість.

2 - й у ч е н ь. Кобзарство на Україні тісно пов'язувалося з вільною боротьбою. Ішли кобзарі від села до села, від міста до міста, щоб розповісти про героїчні подвиги українського козацтва — славних захисників Вітчизни, про мудрі народні звичаї, традиції простого народу.

3 - й у ч е н ь. Вони були не тільки носіями, але й творцями нових пісень. Кобзарі були і на Січі. Майбутніх кобзарів ще хлопцями віддавали навчатися до старших кобзарів. Засвоївши науку, вони перебували на Січі, як звичайні козаки, брали участь у походах.

Дехто приходив до кобзи, позбувшись здоров'я, втративши зір під час війни. Кобзарів цінували тут, як ніде інше. Вони пробуджували волелюбний дух народу, закликали до боротьби.

Учень демонструє ілюстрацію до вірша Т. Г. Шевченка.

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата —
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспіває,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками;
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці;
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.
Грає кобзар, виспіває —
Аж лихо сміється...
Була колись гетьманщина,
Та вже не вернеться,
Було колись — панували,
Та більше не будем!
Тії слави козацької
Повік не забудем!

Т. Шевченко

— Кобзарі творили, боролися, помирали, як і сотні безіменних козаків та селян-повстанців. Вони оспівували те, що хвилювало їх до глибини душі. Тому і нині, через віки не можна спокійно слухати їхні думи і пісні.

Звучить аудіозапис пісні «Взяв би я бандуру».

У ч и т е л ь. Згадайте, діти, козака Мамаю, мандрівного запорожця, вояку, жартуна, бандуриста і співака — народного героя, якого чи не споконвіку знають між людьми на Україні.

Козак Мамай — вродливий січовик, невеличкий, кремезний чорнявий вусань, з козацьким оселедцем, з бандурою в руках. Козак сидить, підібгавши ноги по-східному, грає на бандурі, біля нього кінь, прив'язаний до стовбура дерева, на гілках якого розвішано зброю.

Над головою у Мамає подеколи був напис, часом у прозі, а то віршований:

«Сидить козак у кобзу грає, що замислить, то все має».

4 - й у ч е н ь. Сьогодні імена кобзарів широко знані, щиро шановані й далеко за межами України. Це Остап Вересай, Євген Адамцевич, Федір Холодний, Михайло Кравченко...

5 - й у ч е н ь. Цілу галерею портретів українських кобзарів створив відомий живописець Панас Георгійович Сластіон. Малював кобзарів, записував їх думи та пісні відомий живописець Жемчужников. *(Розглядання портретів кобзарів.)*

Остап Вересай

Євген Адамцевич

Федір Холодний

Михайло
Кравченко

У ч и т е л ь. Так, дійсно, майстерність українських кобзарів була відома далеко за межами України. Їх запрошували, а то й силоміць забирали Польщі, Росії, де примушували співати царям та вельможам. Цікава доля кобзаря Григорія Миколайовича Любистка. Він був бандуристом у дочки Петра I цесарівни Єлизавети.

Не подобалось йому у царських палатах, усе прагнув повернутися до рідного краю «на тихі води, на ясні зорі». Відомо, що 1730 року Любисток утік в Україну. Волелюбного бандуриста піймали далеко від російської столиці — аж в Києво-Печерській Лаврі й повернули назад до Петербурга.

Нині створено Спілку кобзарів України, повсюдно відкриваються кобзарські школи та майстерні з виготовлення кобз і бандур. Майже у всіх областях створено колективи бандуристів.

Гра на бандурі у виконанні учениць 9-го класу. На фоні музики звучить вірш.

Гей, забута кобзо, кобзо Незабута,
Де ж ти розгубила струни та пісні?

І тобі на долю випала спокута —
 Збайдужіла тиша в крижаному сні.
 Вої тобі сняться, що на борню з ордою
 За Україну стали у вогні й диму...
 Та, неначе промінь, сяєш крізь пільму.
 Над правічним полем — лиш безодня синя...
 Твій безсмертний голос чутно вдалині...
 Ти не гнулась, кобзо, як сліпа рабиня,
 Хоч не раз горіла у страшнім вогні.
 Ти не сміла в горі спати і мовчати,
 У тобі кипіли відчай і журба,
 Бо не забувала, хто ти і чия ти,
 Кобзо, наша кобзо, пісня дорога!

II. Вивчення нового матеріалу

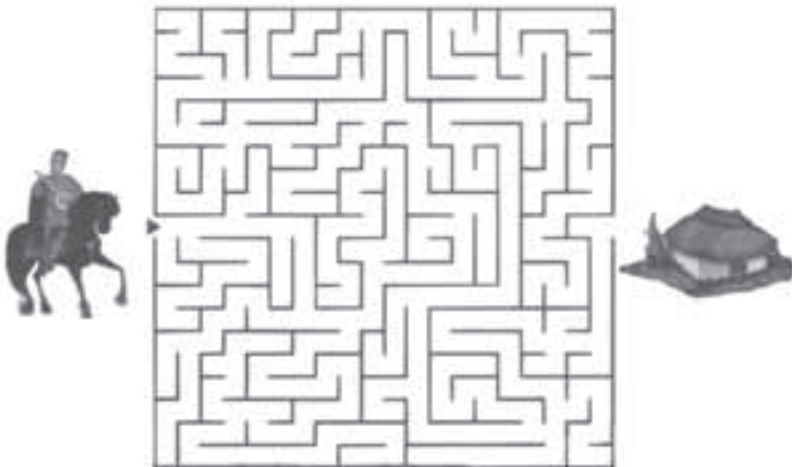
1. Показове читання учителем оповідання «Кобзарі»
 — Чому скрізь і всюди знаходились у кобзарів слухачі?
2. Словникова робота
3. Різні види читання: «ланцюжком», «м'яч», «дощ», за початком речення
4. Вибіркове читання
 — Що оспівували кобзарі? До чого закликали?

III. Підсумок уроку

- Про що ви дізналися на занятті?
- Якими знаннями збагатили себе?
- Чи змогли б ви тепер пояснити зміст речення «Кобзарева пісня була чи не сильнішою за будь-яку зброю»?

» Гра

- Допоможіть козакові-бандуристу дістатися додому!

Додаток

КОБЗАРИ

Кобзарі — це мандрівні музики-співці. Вони були зовсім маленькою, але особливою часточкою нашого народу.

Кобзарі не мали ласки від долі — майже всі були невидючі, і їх водили білим світом хлопчики-поводирі.

Тихою ходою кушпелив кобзар від міста до міста, від села до села, наслухав, як живуть прості люди, і оспівував їхні жалі й радість у своїх думках-піснях.

Де, бувало, не стрінеш кобзаря! І на велелюдному ярмарку, і на церковному майдані, і в курній убогій хаті, і в шинку, а то й просто серед поля. І скрізь і всюди знаходились йому слухачі, і в кожного завмирало серце від кобзарської пісні.

Ось які зворушливі вірші присвятив Перебенді-кобзареві наш великий поет Тарас Шевченко:

Перебендя старий, сліпий,—
хто його не знає?
Він усюди вештається
та на кобзі грає.
А хто грає, того знають і дякують люди:
він їм тугу розганяє,
хоть сам світом нудить...

Часто кобзарів брали з собою в бойові походи козаки. І тоді закличний і мужній голос бандури лунав на козацькій чайці серед широкого Дніпра чи бурхливого моря.

Мудрі, безстрашні, високі духом, кобзарі несли людям слово правди. Вони закликали народ до єднання. Піднімали його на боротьбу з поневолювачами. Оспівували подвиги мужніх лицарів-героїв. Кобзарева пісня була чи не сильніша за будь-яку зброю...

Кобзарське мистецтво пережило віки, і народ зберіг його до наших днів.

А. Григорук

ЗАНЯТТЯ 13

Девіз заняття:

*Хлопці, не зівайте,
Ви на мене, Кармелюка,
Всю надію майте!*

(Пісня про Устима Кармелюка)

Тема. Марко Вовчок. Кармелюк

Мета: формувати навички правильного і свідомого читання, уміння визначати і правильно голосом передавати мовлення персонажів, видаляти важливі за змістом слова, а також високі естетичні смаки, уміння розуміти і цінувати твори мистецтва; учити оцінювати вчинки персонажів і визначати мотиви їхньої поведінки, порівнювати зміст прочитаного з прислів'ям; удосконалювати вміння складати план; розвивати в учнів почуття прекрасного; виховувати безмежну любов до своєї рідної землі.

Обладнання: репродукція картини В. Тропініна «Молодий український селянин. Кармелюк».

Хід заняття

I. Організаційний момент

У ч и т е л ь

Гей, вдарте в струни, кобзарі,
Натхніть серця піснями!
Українські прапори вгорі —
Мов сонце над степами...

П. Тичина

— Про кого йдеться у цьому вірші?

— Поясніть другий рядок вірша «Натхніть серця піснями!».

— Чому я почала заняття саме цим віршем?

Читання оповідання та прослуховування складених розповідей про кобзарів.

II. Мотивація навчальної діяльності

— Як Україна виборювала свободу?

— Безмежна любов до своєї землі, народна сила і живучість виборювали свободу і незалежність. Розшматоване сильнішими сусідніми державами (*Росією, Польщею, Австро-Угорщиною*) живе тіло України стікало кров'ю, а його пісня-дума творила молитву до небес у надії на волю. Раз у раз спалахують повстання. Їх очолюють відважні лицарі.

— Про якого народного месника з Карпат ми читали у 4-му класі? (*Про Олексу Довбуша*)

III. Повідомлення теми і мети заняття

— Сьогодні ми ознайомимося зі славним лицарем з Поділля Устимом Кармелюком (1787—1835). Про нього складено багато легенд, переказів, пісень, написані картини.

Ось одна з них — російського художника Василя Тропініна. (*Демонстрування репродукції картини «Молодий український селянин. Кармелюк»*). Йому присвятили свої твори Марко Вовчок, С. Васильчєнко, В. Кучер.

— Чому ця людина зажила такої слави?

IV. Засвоєння нових знань

1. Зразкове читання тексту вчителем у прискореному темпі (порівняно з дитячим)
  - Про що ви розмірковували під час читання?
2. «Ланцюжкове» читання I та II частин. Читання у спосіб «Буксир» III та IV частин
  - Оцініть учинки дійових осіб.
3. Вибіркове читання
  - Яким був маленький Іван Кармель?
  - Чому щодня він усе більш сумнішав?
  - Яку звістку приніс сусіда матері Кармеля?
  - Як вирішили вчинити багатії з ватажком месників?
  - Від яких вістей убогі люди раділи, здоровішали?
  - Які запитання ви хотіли б поставити до цього тексту самостійно? (*Учні ставлять запитання для відтворення змісту прочитаного, логіки твору.*)
    - Знайдіть опис зовнішнього вигляду Кармелюка, його ставлення до друзів, пригноблених.
    - Які епізоди вам здалися найбільш цікавими?
    - Які з них ви хотіли б перечитати? (*Відповіді учнів і читання за особами.*)
4. Вправління у виразному читанні
  - Під час читання тексту намагайтеся передати потрібну інтонацію: турботу матері до сина, ставлення Кармеля до пригноблених, здивування бідолахи, рішучість Кармеля, злість багатіїв... (*Читання учнів.*)

— Розгляньте репродукцію В. Савіна «Кармелюк».

5. Бесіда за картиною

- Хто зображений на картині?
- Якими зображені Кармелюк та його побратими?
- Пов'яжуть зміст картини із змістом оповідання.
- Що об'єднує цих людей? (*Гаряча любов, відданість Батьківщині, народу, бажання жити для людей*)
- Який момент із життя народного месника зображено тут?
- Що міг би сказати Кармелюк своїм побратимам?
- Озвучте картину.
- Який загальний настрій переданий художником у цих обличчях?
- Які почуття виникають у вас, коли розглядаєте картину?
- Змалюйте події, що могли передувати зображеному на картині?
- Якими фарбами написано картину?
- Про що це свідчить?

6. Переказ тексту

- Оберіть для переказу частину, що найбільше сподобалася. Поясніть свій вибір.

7. Слухання народної пісні «Нема в світі правди»

- У яких словах пісні передано зневіру трудящих у поліпшення свого життя?

Додаток

КАРМЕЛЮК

I

...Колись було одно село на Україні. Невеличке було: усього хаток із двадцять, і небагаті люди жили там.

У одній хатці, що вкрай стояла, к полю, жила удова, а у вдовиці був син, дитина єдина, і звали того сина Іван, а на прозвання Кармель. Смільчака такого, такого красеня, такого розумниці, як цей хлопчик удався, шукати по цілім широкім і великім світі. Найглибші річкові пороги перепливати, у самісінькі пущі лісові забиратись, на височенні дерева улізати, у самі пропасні яри спускатись, то йому було все одно, що вам або нам водиці іспити. Теж, куди його послати, то найде дорогу, за що візьметься, усьому кінець доведе. А вже як товариш попросить об чім, то він, здається, з-під землі дістане, а не одмовить. А коли бідолаха який убогий йому вклониться, то він, здається, головонькою своєю наляже, а вже вдовольнить. Голод, холод, усяку біду і напасть він готовий прийняти для іншого.

Що більш виростав той хлопчик, то він крацав та луччав.

Тільки разом скоїлось лихо, біда прийшла до молодого Кармеля: що ні день що ні година Кармель усе смутніш та смутніш, а що за смуток такий, за ким і за чим — ніхто того не знає.

Мати стала питати його:

— Чому ти такий в мене зробивсь? За чим сумуєш? Що бракує тобі?

Тоді і каже Кармель матері:

— Скрізь, — каже, — скрізь, де я не піду, де не поїду, скрізь бачу вбогих людей, бідаків роботящих. От що мою душу розриває! От що моє серце розшарпує!.. Я не зношуй людського лиха й вбожества! Я мушу тому запобігти!

II

Коли хутко разом зник Кармель з дому, з села. Нема його день, нема другий, третій, нема його цілий тиждень. Зник, як вода змила, нікому не кажучи нічого.

Одного разу — було свято тоді й погода — сиділа стара Кармелиха коло своєї хати на призьбі, дивилася у поле на шлях, а невістка сиділа поруч з дочкою на руках. Підійшов до їх сусіда, привітався й каже: «А чи чули ви, що коло Чорного гаю розбої? От, — розказує, — крамарів розбили, панів розбили. Тільки що тут диво...»

— Яке диво? — спитала молода Кармелиха.

— А таке диво, — говорить сусіда і сідає на призьбі коло неї, — таке диво, що нікого там не ріжуть, ані забивають, тільки обберуть та й пустять на волю, коли ти багач; а забачать — ти вбогий, бідний чоловік, так іди собі цілий, як був, — і пучкою до тебе не доторкнуться. От, кажуть, їхав один бідолаха, стрівсь із ними, молодцями, та й засміявся. «Не боюсь я вас, — каже, — пани мої молодці! Голому розбій не страшний, і життя не дуже йому дороге. Коли забить, то бийте, а ні, то пускайте — мені нема часу стоять, треба їхать — хазяїн дожидає, буде лаяти!» Тоді, кажуть, виявивсь старший, їх отаман, і кинув йому капшук грошей, і промовив: «Їдь собі, друже», і сам, й усі його молодці зникли у пущі. А той бідолаха зовсім сторопів від такого доброго дива.

III

Коли оце у Кармелевім селі пройшла чутка, що це їх Кармель отаманує в Чорному лісі, — пройшла чутка і зрушила старого й молодого, доброго й лихого.

Дійшла вість до Кармелевої матері старої і до його молодої дружини. Стара мати говорить, слізьми слова свої приливаючи, до невістки: «От люди лихі! От недобрі, Марусечко! От поговір який на мого Кармеля. Не йму я віри цьому! А як віри пійму, то вмру! А ти ж, Марусе? Що ж ти?»

— Я житиму й кохатиму, — говорить Маруся; а малесенька дочка стояла тут та слухала і собі теж бубонить: «І я з мамою! І я з мамою!»

І знов пішли дні за днями й часи за часами. І щодня, щогодини розбійнича згряя в Чорному лісі прибільшалась, і щодня, щогодини багаті та вельможні люди гірш та гірш лякалися й тривожилися. І порішили вони чи так, чи інакше, жалуючи нічого, зловити отамана, і врядили шукачів та слідців, і обіцяли велику їм плату й нагороду: «Аби ви нам того отамана узяли».

IV

Одної темної ночі, як усі спали, з'явився Кармель, задиханий, зморений, потомлений, ледве зміг слова промовляти:

— Гонять мене, як хижого звіра, Марусе, — промовив Кармель. — Вже три дні й чотири ночі тікаю, не зупиняючись... товаришів розпустив...

Раптом щось стукнуло й грюкнуло десь, говірка голосна почулася, і близьенько коло їх у садку голоси й люди з усіх боків.

— Держи! Лови! Маємо! Держимо! — рознеслося уночі. Схопили Кармеля.

І привезли його у велике місто в кайданах, і зачинили у кам'яну темну темницю.

Скоро почулося скрізь, що знов Кармелюк отаманує, визволивсь, повернувсь.

Вбогі люди ніби здоровіші зробилися на виду, й не один попадавсь тоді бідняк, який одежиною драний, так постаттю багатий. А багаті знов заметушилися, знов перелякалися — хочуть вони Кармелюка знов схопити, та міцніш зачинити, та дальш заслати.

І почали знов гасати за Кармелем шукачі, почали знов слідці Кармеля висліджувати. Та багато ж і роботи було їм, бо товариства зібралось у Кармелюка тепер незрівнянно більше, майже по всіх галях великих і ярах глибоких, по різних повітах.

Марко Вовчок

НЕМА В СВІТІ ПРАВДИ

(Народна пісня)

Нема в світі правди,
правди не зіскати,
бо тепер неправда
стала панувати.
Сидить кривда на покуті
поруч із панами,
стоїть правда при дорозі
разом з мужиками.

ГЕЙ, ВИДНО СЕЛО...

Гей, видно село, широке село під горою.
Гей, там ідуть стрільці,
Січовії стрільці до бою;
іде-іде військо крізь широке поле,
хлопці бо то, хлопці, як соколи!
Гей, видно село, широке село під горою.
Гей, там ідуть стрільці,
Січовії стрільці до бою.
А хто піде з нами, буде славу мати.
Ми йдемо за Україну воювати!

Б. Лепкий

ЗАНЯТТЯ 14

Девіз заняття:

*Народ мій є!
В його гарячих жилах
Козацька кров пульсує і гуде!*

В. Симоненко

Тема. Підсумкове заняття «Народні звитяжці»

Мета: узагальнити та систематизувати знання учнів з теми; формувати вміння аналізувати твори за змістом і формою, учинки дійових осіб, правильно їх оцінювати; формувати читацькі вміння, уміння повноцінно сприймати художні та науково-пізнавальні тексти; збагачувати вміння зв'язно висловлювати власні думки; розвивати активний словник, громадянські якості учнів, зокрема любов до рідного краю, усвідомлення себе громадянином України; пробуджувати естетичні почуття; стимулювати розвиток творчих здібностей; активізувати допитливість; виховувати інтерес до традицій свого народу, його минулого, сьогодення та майбутнього.

Обладнання: аудіозапис пісні «Як же нам жити на рідній землі»; репродукція картини С. Васильківського «Козаки в степу».

Хід заняття-вікторини

I. Вступне слово вчителя

Звучить пісня «Як же нам жити на рідній землі» (муз. Г. Татарченка, сл. Ф. Тишка).

У ч и т е л ь. Українці мають усі підстави пишатися тим, що їхня Батьківщина неодноразово переживала дні сили і слави, мала справді легендарних героїв, мужньо витримувала найважчі випробування. А потім, як та казкова пташка Фенікс, відроджувалася, виростала з пожарищ і руїн, виховувала нові покоління закоханих у рідну землю лицарів правди і волі. Ми можемо втішатися і пишатися тим,

що Україна ніколи не поневолювала інші народи, а лише захищала себе від ласих на чуже добро близьких і далеких сусідів.

У цьому ви переконалися, читаючи твори про народних звитяжців. Майже добігла кінця наша подорож до Запорозької Січі та запорожців. (Учитель повідомляє тему і мету заняття.)

II. Актуалізація опорних знань

— Уявіть, що до нас у ліцей завітали зарубіжні школярі. Під час бесіди один з них попросив пояснити: хто такі козаки; що таке Запорозька Січ; хто такі народні месники; що означає для українця вірність і відданість Україні. (*Відповіді учнів.*)

— Про кого ми нещодавно читали? Назвіть відомих вам народних звитяжців.

— Хто з народних героїв вам найбільше сподобався і чому?

— За що й як прославляє народ своїх героїв?

III. Вікторина

1. «З яких творів уривки?»

1. Був Микита стрункий, як птах. Бігав — коня перемагав. («*Матрина балка*»)

2. Так завойовники одержали заслужену кару. І сліду не залишилося від них. Тільки в печері — тисяча черепів. («*Тисячоголова печера на Чатир-Дазі*»)

3. На високий рівень піднесли запорожці й сторожову, й розвідувальну службу. («*Як козаки воювали*»)

4. Кобзарське мистецтво пережило віки, і народ зберіг його до наших днів. («*Кобзарі*»)

5. Лине гомін, лине гомін
по степу німому, —
вертаються козаченьки
із бою додому. («*Максим козак Залізняк*»)

2. «Яким дійовим особам належать такі слова?

1. «Мало каші з'їв! Кишка тонка!» (*Козакам*)

2. «...Боягузам не місце на Січі!» (*Старим отаманам*)

3. «Може, засурмити на тривогу? Але ж ніякої небезпеки немає...» (*Турецькому вартовому*)

4. «Ану діти... Прямуйте-но просто на галеру...» (*Сулимі*)

5. «Гонять мене, як хижого звіра...» (*Кармелюку*)

3. Робота над прислів'ями

- Хто в роботі, той і в турботі.
- Сміливого й пуля не бере.
- То не козак, що боїться собак.
- Одвага або мед п'є, або сльози лє.

4. Порівняння двох текстів

1. Максим козак Залізняк. (*З народного*)

2. Кармелюк. (*М. Вовчок*)

— Що спільного?

— Чим відрізняються?

5. Розглядання репродукції картини С. Васильківського «Козаки в степу»

- До якого з творів вона могла б бути ілюстрацією?
- Які слова з творів ви могли б ужити, описуючи картину?

6. Кросворд «Цитата — слово»

				1	К								
				2	Н								
3					И								
4					Г								
				5	А								

1. Мудрі, безстрашні, високі духом. Вони несли людям слово правди. Вони закликали народ до єднання! Піднімали його на боротьбу з поневолювачами. (*Кобзарі*)
2. Прокинулись тоді їхні замордовані душі, мерщій давай розбивати та рвати собі кайдани. (*Невільники*)
3. Коли всі готування до походу були закінчені, запорожці помолились у січовій церкві і, посідавши в чайки, рушили до Чорного моря. (*Традиція*)
4. Біля порогу запорозькі козаки і влаштували випробування для новобранців. Сідали молоді на колоду, щоб пірнати у... (*водограй*).
5. Моя честь і моя любов до нашого народу не дозволяє мені сидіти спокійно і віддати рідний край на поталу лютого гнобителя. (*Мазепа*)

7. Тестування

— Яке з тверджень правильне?

Макітрина балка

1. А назустріч Махамуд суне. Ростом у сажень.
2. А назустріч Махамуд суне. Ростом у два сажені.

Козацький рід

1. І втікають пріч слуги Диявола: Страх, Брехня, Зрада, Холуйство, Заздрість, Підлість, Гордість.
2. І втікають пріч слуги Диявола: Страх, Брехня, Зрада, Холуйство, Заздрість, Підлість, Лінь.

Запорозькі підводні човни

1. «Дивно! Що це може бути? — думав вартовий. — Може, засурмити на тривогу?»
2. «Дивно! Що це може бути? — думав вартовий. — Може, підійти ближче і подивитися?»

Кобзарі

1. Кобзарева пісня була чи не сильніша за будь-яку зброю.
2. Кобзарева пісня була чи не сильніша за будь-яке слово.

Кармелюк

1. «Скрізь, — каже, — скрізь, де я не піду, де не поїду, скрізь ба-чу багатих людей».
2. «Скрізь, — каже, — скрізь, де я не піду, де не поїду, скрізь ба-чу вбогих людей».

IV. Підсумок заняття

— Чи можете ви тепер сказати, що саме об'єднувало всіх цих визначних людей у їхніх справах?

— Для України вони віддавали всі свої сили, здібності і навіть життя. Герої вмирили з іменем України на устах, яку ніжно називали *ленькою*.

Кожна людина розуміла, що тільки тоді її Батьківщина — Україна зможе стати господинею на власній землі, коли всі її сини і дочки будуть щоденно працювати для досягнення цієї великої, святої мети.

» Заучування напам'ять слів В. Симоненка

Народ мій є!
В його гарячих жилах
Козацька кров
Пульсує і гуде!

(З вірша «Де зараз ви, кати мого народу?»)

— Добре жити людству, коли панують доброта і любов, злагода й мир. Але зараз ми переживаємо не просто важливий історичний момент, а справді переламний у долі України. Позиція більшості українців очевидна: Україна, попри мовні питання, культурні

розбіжності, історичні відмінності — єдина. Свою соборність народ готовий боронити до кінця.

У ч н і. Ми — юні громадяни і патріоти України, заради майбутнього — ми голосуємо за мир!

У ч н і (по черзі)

1. Мир на землі — це дід і мама, й тато,
Й любові стільки — просто через край!
Це та земля, де щастя є багато,
І в кожному домі — хліба коровай!
2. Це та земля, де сміх і пісня лине,
А діти йдуть до школи знов і знов.
Й ніколи у боях ніхто не гине,
Бо там господар — щастя і любов!
3. Сльоза зорі стоїть над обеліском,
Сховавши клопоти людські і сни.
Сьогодні треба поклонитись низько
Усім, усім, хто не прийшов з війни.
Хвилина мовчання.

У ч и т е л ь. Як символ всенародної вдячності та пам'яті про тих, хто віддав своє життя за Батьківщину, за мирне небо та щасливе майбутнє, ми відпускаємо голубів миру в чисте небо України і промовляємо...

Д і т и (разом). Ми — українці, ми — за мир!

У ч и т е л ь. Ви — майбутнє України. Яке постає перед вами завдання сьогодні? *(Своїми знаннями, працею, здобутками підносити культуру України, своїми досягненнями славити її. Бути гідними своїх пращурів, любити рідну землю так, як заповідав великий Тарас, берегти волю і незалежність України, поважати свій народ і його мелодійну мову. Шанувати себе і свою гідність.)*

У ч е н ь

Я — українець вірою і кров'ю,
Моє коріння тут, у цій землі.
Вона моєю живиться любов'ю,
А я страждаю болями її.

У ч е н и ц я

Я — українець, син народу того,
Що відвикає нині від ярма.
Я не корюся, я молюся Богу
І вірю в те, що все це не дарма.

У ч е н ь

Я — українець, смутком оповите
Моє кохання, як гірке вино.
Моя рідня розкидана по світу,
Як буйним вітром золоте зерно.

У ч е н и ц я

Я — українець! — цього не відняти,
В моїй душі співають солов'ї,
Були такими мої мама й тато,
Й такими будуть правнуки мої!

У ч и т е л ь. Любі мої! Пам'ятаймо: патріотизм — звичайний стан повсякденного життя людини, що виявляється не тільки в надзвичайних ситуаціях.

Віriamo, що територіальна цілісність України, скріплена кров'ю мільйонів незламних борців, навіки залишатиметься непорушною. А ми маємо бути свідомі того, що лише в єдності дій та соборності душ можемо досягти величної мети — побудови економічно й духовно багатой, вільної, демократичної України, якою пишатимуться наші нащадки.

У ч е н и ц я

Не ділімо цю землю,
Не ділімо це небо,
Не ділімо хатини
Й сім'ї не ділімо!
Бо ми — браття, єдині
В українському слові,
В українським корінні,
В українській любові!

Звучить пісня Т. Петриненка «Господи, помилуй нас!».

У ч н і (по черзі)

1. Народі мій, пишаюся тобою:

Моя душа — частинка твого «Я».
Красою правди у святім двобою
Понад Майданом сонця лик сія...

2. Є нація! Хай знають всі на світі:

Ми є! Народ піднявся із колін!
І переможно сонце Правди світить.
Співає гордо наш Державний Гімн.
Звучить Державний Гімн України.

ДОДАТОК

КОЗАЦЬКІ ІГРИ*

Мета: сприяти фізичній загартованості школярів.

Місце проведення: спортивний майданчик.

ВЛУЧ У ЦІЛЬ

Інвентар: 4 тонкі палиці завдовжки до 1 м; 4 кільця діаметром 30 см (виготовити їх можна з ліщини або лози).

Учні шикуються в колони по 2 або 4 на відстані 10 м від мішеней (кілець, підвішених на дереві або стовпцях). За командою вчителя передні учні метають палиці в ціль. Ця гра може бути як командною, так і на виборювання особистої першості. Виграє команда або гравець, які матимуть більше влучень у ціль.

МИСЛИВЦІ

На землі розміщують 10–15 гумових надувних іграшок, що зображають свійських і диких звірів. У грі беруть участь 2 команди, по 10 чоловік у кожній. Команди розміщуються за лінією на відстані 5–6 метрів від галявини, де є звірята. За командою ведучого перші гравці команд кидають тенісний м'яч у диких звірів. Якщо гравець влучає, він забирає «здобич» своїй команді. Виграє команда, яка набирає більше очок. За кожне влучення в дикого звіра команді зараховують очко. Якщо хтось з гравців влучить у свійську тварину, то команда втрачає всі очки. Гра триває доти, поки не будуть вибиті всі дики звірі.

ГОРОБЦІ

У цій грі може брати участь водночас цілий клас. Усі гравці шикуються одне за одним, тримаючись за пояс. Перед початком гри

---

*Рекомендовано застосовувати для проведення спортивних змагань під час позакласної роботи.

утворюють одну лінію або півколо. За командою вчителя (один свисток) гравець, який очолює колону, намагається впіймати останнього гравця в команді, рухаючись стрибками на двох ногах ліворуч; за сигналом учителя (два свистки) той самий гравець рухається праворуч. Гравець, який замикає колону, намагається якомога швидше втекти від переслідування направляючого. Якщо він торкнеться замикаючого, тоді той залишає гру. Завдання вчителя полягає в тому, щоб змінювати напрямок руху, але він це може зробити тільки після того, коли з гри залишив хоча б один гравець. Уся колона може рухатися стрибками ритмічно і навпаки. Якщо гравці рухалися спочатку в один бік, то після залишення гри одним із них вони мають рухатися в інший бік. Таке чергування вимагає від гравців уваги і привчає до колективних дій. Гра триває 3–5 хвилин. За цей час учні, за розрахунком, зроблять понад 100 стрибків.

СТРИБУНЦІ НА ОДНІЙ НОЗІ

У грі може брати участь 2 або більше команд (по 10 і більше гравців у кожній), але так, щоб була парна кількість. Учасники команди шикуються по двоє, захопивши одне одного рукою за пояс, парами стрибають на одній нозі на відстань 6—8 метрів, повертаються назад у такий самий спосіб. Пара, яка прибуває першою, отримує очко. Аналогічно змагаються всі пари. Уважають помилкою, якщо один із гравців під час стрибків став на обидві ноги. На поворотах можна поставити прапорець, булаву, трикутник тощо.

ГОРОБЦІ-СТРИБУНЦІ

У цій грі може брати участь увесь клас. Усі гравці утворюють коло, крім ведучого, який займає вихідне положення в центрі кола. Він тримає у руках шнурок завдовжки 2–3 метри, до вільного кінця якого прив'язаний волейбольний м'яч. Усередині кола лежить невеликий гумовий м'ячик, що знадобиться комусь із гравців. Необхідно стежити за тим, щоб радіус кола не був більшим, ніж довжина шнура, тому що ведучий, як би він не намагався, не зможе відігратися. Ведучий починає обертати шнур навколо себе. Низько нахилившись, він намагається, щоб м'яч котився по землі. Усі гравці повинні бути уважні, щоб м'яч не торкнувся ніг, для цього потрібно обрати момент, щоб підстрибнути, пропустивши м'яч. Якщо хтось з гравців не встиг своєчасно підстрибнути і зачепив ногою м'яч, то ведучий зразу кидає шнур, а всі гравці розбігаються навсібіч. Той, кого зачепив м'яч, швидко бере його, стає в центрі кола і намагається влучити ним у когось із гравців. Якщо не влучив, він залишається ведучим. Гра знову починається спочатку.

ЗА СВОЮ ЛІНІЮ

У цій грі бере участь клас у повному складі двома командами, але з такою умовою, щоб у кожній команді виявилася однакова кількість хлопчиків і дівчаток.

Перед початком гри учні класу розраховуються на перший—другий, окремо — хлопчики і дівчатка. Перші номери повертаються кругом. Усі гравці беруть одне одного попідруч. Отже, одна команда повернута в один бік обличчям, а друга — в інший. Між цими командами проводять змагання.

На відстані 5–6 метрів від шеренги креслять дві лінії. За сигналом «Почали!» обидві команди намагаються перетягнути команду-суперницю за лінію. Обидві команди докладають зусиль, тому переможець визначається не відразу. Щоб здобути перемогу, достатньо перетягнути за лінію хоча б одного гравця іншої команди. Після цього вчитель сигналом фіксує завершення поєдинку. У разі відновлення гри команди міняються місцями.

ГОРОХ

У землю забивають невеликий кілок, на його верхній кінець прив'язують шнур завдовжки 2 метри. Біля кілка («казанка») розкладають різні предмети: палиці, м'ячі, шишки. Чим більше, тим краще. Ці предмети — «горох», якого бажать «скуштувати» всі гравці.

Один із гравців — ведучий («кашовар»). Він бере вільний кінець шнура і швидко бігає навколо «казанка». У другій руці тримає невеличку гілочку. Кожен гравець намагається вихопити з «казанка» «горошину». Оберігаючи «горох» у «казанку», «кашовар», бігаючи навколо «казанка», намагається торкнутися гілочкою тих гравців, які встигли взяти «горошину». Якщо це йому вдається, «горошини» повертають назад у «казанок». Бігати йому потрібно так, щоб шнурок повсякчас був натягнутий, тоді гравцям буде легше виймати «горох» із «казанка». Щоразу одному гравцеві дозволено брати тільки один предмет. Вихоплені предмети гравець має тримати в руках. У кого виявиться більше предметів, той — переможець.

Гра завершується після того, як будуть забрані всі предмети. Потім обирають нового ведучого, гра починається спочатку.

ВАРТОВІ

Для проведення цієї гри необхідно мати з собою один волейбольний м'яч. Гру можна проводити під час походу, в лісі, під час прогулянки, на невеличкому майданчику. Кількість гравців — 20–30 учнів.

Усі гравці утворюють широке коло. Гра починається з вільного перекидання м'яча одне одному. Кожен гравець, якому кинуту м'яч, зобов'язаний відбити його долонями іншому. Кожен гравець стежить за тим, як відбивають м'яч інші гравці. Тільки після того, як м'яч упаде на землю, невдало відбитий або погано прийнятий одним із гравців, усі гравці розбігаються навсібіч, а той, хто припустився помилки, ловлячи м'яч, стає ведучим.

Завдання ведучого: якнайшвидше підняти м'яч із землі, а після цього подати команду: «Стій!». Усі гравці зупиняються на своїх місцях. Ведучому необхідно відіграватися. З місця, де він підняв м'яч, кидає його в гравця, який перебуває найближче до нього. Тому дозволено відхилитися, присідати, захищатися від м'яча, але не сходити з місця. Якщо ведучий влучає в якогось гравця — він відігрався. І тоді гра починається спочатку.

Але може бути і так, що ведучий не влучив у когось із гравців м'ячем. Тоді його ставлять у центр кола «вартовим». Він стоїть на місці, не рухаючись. Гра починається, усім потрібно тікати, «вартовий» залишається стояти на місці. Ведучий, щоб «виручитись», може намагатися влучити і у «вартового».

У разі вдалого кидка ведучий відіграється, а «вартовий» залишається на своєму місці. Але якщо ведучий не влучив у «вартового», тоді він займає місце «вартового», а той повертається в коло до всіх гравців.

ХТО ШВИДШИЙ?

Гравці шикуються на біговій доріжці, щоб між ними була однакова відстань. Наприклад, якщо у грі бере участь 10 учнів, то на 300-метровій дистанції вони розміщуються через кожних 30 метрів один за одним. За командою всі водночас починають бігти. *Завдання кожного гравця:* не дати себе наздогнати наступному гравцеві, але намагатися наздогнати гравця, який біжить попереду, щоб виключити його з гри. Гравець, якого торкнулися, залишає гру, останні продовжують біг.

Гра завершується, коли на біговій доріжці залишився один гравець, якого ніхто не наздогнав.

У цій грі вдосконалюється техніка бігу, а також формуються витривалість і швидкість.

АБЕТКА КОЗАЧАТ

У відомій нині пісні Т. Кукурудзи на слова В. Баранова «До українців» є такі рядки:

Українці мої! То вкраїнці
Ми з вами — чи як?
Чи в «моголах» і вмерти
Судилось нам ще від Тараса!
Чи в могили забрати судилось
Нам наш переляк,
Що згнітив нашу гідність
До рівня вторинної раси?

Ми — українці. І маємо наполегливо працювати, пробуджуючи самосвідомість, відчуття гордості за свій народ, особистої відповідальності за його незалежність, щасливе майбутнє. У вихованні такої людини вчителєві допоможе козацька педагогіка, що закарбувала народний досвід виховання вільної людини, патріота, громадянина з нескореним духом.

«Абетка козачат» складена таким чином, щоб учні могли запам'ятати правильне написання великої та малої літер абетки, навчитися читати і правильно вимовляти слова.

А

Абетку, школярики, всю прочитайте,
А потім про славу козацьку згадайте.
Аби не забути історію роду,
Аби бути гідними дітьми народу.

Пояснення дітям слова «абетка», добирання синонімів: «алфавіт», «азбука» і, навіть, «Кулішівка» (*так називають саме українську абетку, удосконалену письменником П. О. Кулішем, який зокрема, ввів літери і, ї*).

У тексті зустрічається слово «рід». Воно має ширше значення, ніж «сім'я». Рід — це сім'я і всі пращури членів сім'ї, які жили в минулих століттях.

Варто звернути увагу на вислів «гідні діти». Гідними називають таких людей, які поважають себе, не терплять над собою знуцання, пишаться рідною культурою, поважають свій рід, люблять Україну.

Б

Багато нам треба, дітоньки, знати...
Будем про лицарів духу читати.
Багаття любові в душах не згасне.
Буде життя Батьківщини прекрасне!

«Лицар духу» — це борець за рідну культуру, освіченість народу. Це порядна людина, яка відчуває відповідальність за збереження безцінних скарбів — пісень, казок, легенд, книг, музики, архітектурних творів, малярської спадщини тощо. Лицар духу — це борець за щасливе майбутнє народу рідної України.

В

Воля — найвища цінність в житті.
 Вільний не зможе збитись з путі.
 Всі ви цінують братерство і згоду,
 Ви — не раби, ви — козацького роду!

Пояснення слова «воля», яким передається почуття незалежності, свободи, як особистісної, так і народу, країни. Буде Україна вільною — станемо господарями своєї землі, свого життя.

Г

Гляньте, яка Україна чарівна,
 Гарна, немовби казкова царівна!
 Гори, гаї, голубі небеса —
 Глибинна, бентежна, велична краса!

Г

Гонта мужній, Залізник
 Гав ніколи не ловили.
 Гніт повстання запалили,
 Гедзем жалили в боях.

Гонта і Залізник — керівники повстання українського народу проти польської шляхти 1768 р.

Фразеологізм «*гав не ловити*» вжито у значенні «не марнувати час».

«*Гедзем жалили в боях*» — своєрідне порівняння, як хоробро билися повстанці і яких болючих ран вони завдавали ворогу.

Д

Добром світиться, козачата!
 Даруйте Україні вірність!
 Довічно вчіться захищати
 Домівку рідну й людську гідність!

Слово «честь» означає сукупність вищих моральних принципів, якими керується у своєму житті людина.

Е

Енергія козацької відваги
 Ехом крізь століття долинає.
 Екскурс до літопису звитяги
 Еліксиром правди нас зціляє.

Енергія (тут) — сукупність всіх можливостей людини; *екскурс* — мандрівка в минуле; *еліксир* — жива вода з цілющими властивостями.

Є

Європа знала наших козаків.
 Єство борців за волю аж співало...
 Єднання! — слово гімном чарівним,
 Євангелієм ємнісним звучало.

Європа — континент, у центрі якого — Україна; *єство* — сукупність всіх фізичних і душевних сил і властивостей людини; *гімн* — урочиста пісня; *Євангеліє* — друга частина Біблії, у якій ідеться про прихід Христа, і це повідомлення сповнює людину надією, що зміни на краще обов'язково відбудуться.

Ж

Жовті Води...
Там Хмельницький
Жовнірів в бою розбив.
Ждав народ, аби Хмельницький
Життя наше освітив.

Жовті Води — це місце, де відбулася переможна для козаків битва під керівництвом Богдана Хмельницького з військами польської шляхти. *Жовніри* — це відбірні війська шляхтичів.

З

Запорожець завше знає,
Звідки ворог зазіхає.
Зможуть зайд перемогти
Запорожці-козаки.

Зайди — вороги, які нападають на чужу територію.

И

И! — мугиче немовлятко.
Ич, який! — говорить татко.
И? — радіє з татком ньька,
«И» є в слові «козаченьки».

І

Іван Богун — великий воїн
І патріот козацької землі.
Іскривсь його талант військовий,
І славили полковника пісні.

Полковник Іван Богун — соратник Богдана Хмельницького, якого боялися вороги, безмежно любили і поважали козаки, а народ складав про нього пісні.

Ї

Їздець їй-бо, хороший з козака!
Їздити на конях треба вміти.
Їжаком не всидиш — заповідь така,
Їздить реп'яхом навчіться, діти!

У книзі Д. Яворницького «Історія Запорозьких козаків» написано про походження слова «джура» (так називали хлопців, які ставали помічниками козаків): «...молодики повинні були Богу добре молитися, на коні реп'яхом сидіти, шаблею одбиватися, списом добре колоти і із рушниці влучно стріляти». Отже, «сидіти реп'яхом» — це вміти по-справжньому їздити на коні. «Сидіти їжаком» — це їздити погано.

Й

Ймовірно: боягузів Січ не знала
Й боягузів завжди зневажала.
Й ви запам'ятайте це назавжди —
Ймення козака не терпить зради!

К

Козак — герой народу України.
Козакувати — справа не проста.
Коли державу відбудуєм незалежну,
Красою слава запалає золота.

Л

Любіть рідну землю, як матір свою,
Любіть, наче хортицьке братство.
Лилась за Україну кров у бою
Лицарів волі — козацтва.

«Хортицьке братство» — від назви острова Хортиця, де було створено Запорозьку Січ. Це братство козаків, яке захищало Україну від ворогів.

М

Мазепа зрадником не був ніколи!
Московський цар Петро цей міф створив.
Мазепа — світоч духу й волі,
Мазепа честь України боронив.

Н

Незалежність українського народу
Нам потрібно, друзі, завжди берегти.
Недаремно кров лилася за свободу —
Нашу волю здобували козаки.

О

Острів Хортиця — республіка козацька.
Ось де слава розквітала буйноцвіттям!
Ой, як боронили наші предки хвацько
Острів Україну, наше довголіття!

П

Покрова — це захисниця
Патріотів—козаків.
Перед боєм помолиться
Прагнув кожен залюбки.

Козаки вірили, що *Покрова* від усякого лиха захистить, біду відведе, і перед боєм молилися в церкві святої Покрови.

Р

Рада козацька вирішувала все:
Разом гетьманів на ній вибирали,
Розум, відвагу, порядність — ось це
Радо орли-козаки шанували.

Козацька рада (козацьке коло) відбувалася на Січі завжди напередодні Нового року. Вона обирала гетьмана, генерального писаря, кошового, козацьку старшину.

С

Сулима Іван — сумлінна людина,
Справжній гетьман-козак.
Сміливців незламну залізну лавину
Сулима повів на Кодак.
Сторінкою слави вікторія сяє —
Сулими геройство нас прославляє.

Іван Сулима одержав булаву гетьмана 1635 року. Прославився тим, що взяв фортецю Кодак, яку за дорученням короля Владислава й гетьмана Конєцьпольського будували під керівництвом французького інженера Боплана з тим, щоб боротися проти козаків. Слово «вікторія», що вживали козаки, означає *перемога*. Дійсно, перемога під проводом Івана Сулими прославила козаків.

Т

Тату, татонько, татусю,
Хочу все я знати,
Ти мені про Січ, будь ласка,
Починай читати.
Ті книжки такі цікаві
І такі потрібні,
Ті книжки дітей навчають
Край любити рідний.

У

Убозтво духу — велика біда!
Углиб до джерел вирушаймо!
Угледимо те, що нас возвиша,
Уважно народ свій вивчаймо!

Вислів «*вирушати до джерел*» означає необхідність вивчення історії народу, що підніме дух козацьких нащадків.

Ф

Фортеці хто міг штурмом брати?
Факт, що козаки завзяті!
Флот навіщо будували?
Факт, щоб славу здобували!

Х

Хоробрість — риса запорожця.
Характер в нього вільнолюбний.
Хай і в дівчаток, і у хлопців
Хворливості душі не буде!

Ц

Царський лад — злостива сила.
Це вона могилу рила

Цілому борцю-народу.
Ціль одна: зробити шкоду,
Цепом волю закувати.
Це повинні пам'ятати!

Ідеться про антиукраїнську політику, яку започаткував Петро I, порушивши в односторонньому порядку Переяславські угоди 1654 р.

Ч

Частіше козацькі думи читай,
Частіше козацьку пісню співай.
Чесність виховуй в собі залюбки.
Чи, ж тебе вчать цьому рідні батьки?

Ш

Шановні школяррики, дітки!
Шевченка Тараса любіть!
Його заповіти
Швидше до серця візьміть!

Щ

Щедрість і щирість народу
Щемно бентежить нас.
Щомиті зміцнюйте згоду,
Щоб всі поважали вас!

Ю

Юнь України силу набирає,
Юнь себе в історії шукає,
Юдами ніхто не хоче бути.
Юність не дозволить знов «заснути».

Я

Які й чиї ми діти?
Ясність треба мати.
Як же нам на світі
Волю відшукати?
Якір думки кинем
Якнайглибше в мову.
Ясно: в слові ріднім —
Відповідь малому.

Б

Молодець, хто добре вчиться.
Будьмо, козаченьки!
М'який знак враз пригодиться,
Щоб сказати ніжненько:
Хай зникає зовсім лінь,
Й ми закінчимо. Амінь!

«Юда» — зрадник.

Юнь — це молоді люди. Вони обов'язково житимуть в справжній незалежній Україні. За певний час юними громадянами суверенної

держави стануть і першокласники. Тому вже зараз потрібно вчитися для того, щоб зберегти заради щасливого майбутнього нашу Україну.

Образний вислів «*якір думки*» — це своєрідне порівняння. Так, як моряки кидають якір, щоб зупинити корабель, так і школярі повинні «кинути думку» до рідного слова, адже це дасть змогу дати відповідь на питання: «Хто ми?», «Звідки ми?», «Хто наші батьки?».

Вислів «*Будьмо, козаченьки!*» стверджує нашу впевненість у тому, що нас ніхто не знищить.

МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ ЗАХОДІВ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ КОЗАЦЬКОГО ЛИЦАРСТВА СЕРЕД КОЗАЧАТ

ПОСВЯТА В КОЗАЧАТА

(позакласний захід у 1-му класі)

Мета: розширити знання учнів про славне минуле українського народу, про козаччину; формувати уявлення про життя на Запорозькій Січі; зацікавити учнів історією нашого народу; виховувати почуття патріотизму, бажання захищати свою батьківщину.

Хід заходу

Святково прибраний клас. Посеред класу стоять троє дітей в українських костюмах. Дівчинка тримає хліб на рушникові.

У ч и т е л ь. Наше свято присвячено козацькій родині, адже всі ми — нащадки козацької слави, козацьких традицій, козацької мудрості.

Сьогодні ми приймаємо до нашої великої родини нових членів — наших першокласників. Зустрічайте їх!

Звучить козацький марш, заходять діти.

— Шановних гостей в Україні зустрічають хлібом-сіллю на рушникові.

Сьогодні в нас свято класної родини.

Всі діти вміють читати.

То пора вже й в козачата приймати.

У ч е н и ц я (з *рушником*)

Гостей дорогих ми вітаємо щиро,

Стрічаємо з хлібом-сіллю,

Любов'ю і миром.

1 - й у ч е н ь

Для гостей відкрита

Школа наша рідна,

Тільки б жодна кривда

В неї не забігла.

2 - й у ч е н ь

Сьогодні цей захід ми починаємо,
Де про славу козацьку згадаємо,
Аби не забути історію роду,
І бути гідними свого народу.

3 - й у ч е н ь

Хліб ясниться в класі,
Сяють очі щирі,
Щоб жилось по правді,
Щоб жилось у мирі.

4 - й у ч е н ь

Є святкових днів багато.
Нам усім і не згадать...
А між ними й наше свято —
Вшанування козачат.

5 - й у ч е н ь

Любі гості, мами й тата,
В нас — козацьке свято.
Добре, що прийшли до нас
В наш чудовий 1-В клас.

6 - й у ч е н ь

Скільки світлих доріг
Ти для нас відкриваєш,
Скільки нових зірок
Ти виводиш в світі.

7 - й у ч е н ь

В путь щасливу і широку
Всіх виводить перший клас.
До уроку, до уроку —
Чуєш, дзвоник кличе нас!

8 - й у ч е н ь

Рідна земле,
Ріднокрай мій зелений,
Пісня в шелесті трав,
Промінь сонця в росі.
Ти нам щиро даєш,
Україно, натхнення,
Ти до мрії ведеш.
Всіх своїх козачат.
Кров козацька у нас,
Запорізька в нас вдача,
Найдорожча з усіх
Україна для нас.

Виконується пісня «Будем козаками» (муз. та сл. А. Загрудного).

Ми, веселі і завязаті діти України,
Дуже любимо співати пісню солов'їну.

Приспів (Двічі):

Гей! Хто любить
Наш козацький край,
З нами пісню
Дзвінко заспівай!

Ми кохаємося гідно в українській мові.
Розцвітай, наш краю рідний, квітами любові.

Приспів (Двічі).

Не сумуйте, гори й ріки, не журіться, мами:
Коли виростем великі — будем козаками!

Приспів (Двічі).

Діти виконують танок «Козачок».

К о ш о в и й. Сьогодні — славне свято козачат. Юні козацькі джури, хочемо і вас почути, подивитись, чи славна зміна підросла.

1 - й д ж у р а

З нас, маленьких козаків,
Не відводить нині віч
Всім відома з правіків
Легендарна славна Січ.

2 - й д ж у р а

Кличе нас Україна-ненька,
Маєм шаблю і бунчук.
Хоч ще, кажуть, ми маленькі,
Та козацький маєм дух.

3 - й д ж у р а

Ну, а я скажу вам прямо,
Чесно і без зайвих слів:
Хочу бути отаманом
Запорізьких козаків.

4 - й д ж у р а

Не буваєм ми понурі,
Любим жарт і мову рідну.
Ми — козацької натурі!
Ми — майбутнє України!

Виконується «Пісенька джури» (муз. О. Жилінського, сл. О. Кононенка).

Мій вусатий дід
Знав, як божий день
Свій козацький рід,
Та співав пісень.
По краплині пив
Я дідові слова,
То — святі скарби,
То — вода жива.

Приспів:

Нагадайте мені, тату,
Дідові пісні.

Запрягайте, любий тату,
 Коника мені.
 Я від хати і до хати
 Буду тих пісень співати,
 Бо козакам, рід від роду,
 Та й немає переводу.
 Гей, гей, гей!
 Гей, гей, гей!
 Нам роздольний степ
 Вірний оберіг.
 З нього проростем,
 Помагай нам Біг!
 Матінка одна
 Нам на сотні літ
 Лада весняна,
 Україна-світ!

Приспів.

К о ш о в и й

Сьогодні змагання-свято,
 І все козацтво тут як тут,
 А в класі радість нині,
 Козацькі ігри всіх нас ждуть.

К о ш о в и й. Козацтво! Шикуйся! Слухайте мій наказ! У святковий день наказую: показати свій хист, спритність, силу та відвагу в таких видах козацьких змагань:

1. Козацька грамота;
2. Козацькі усмішки;
3. Народна мудрість;
4. Козацька пісня;
5. Конкурс отаманів;
6. Козацькі танці;
7. Козацькі забави;
8. Конкурс козаків-ерудитів.

Після цих змагань славне козацтво продемонструє свою вправність у поїданні козацьких вареників наприкінці свята.

Діти промовляють назву свого куреня та девіз.

1-ша команда «Калинка». Козаку — найперше воля! Козаку — найперше честь!

2-га команда «Вербичка». Тримайсь, козаче, сміливим будь! Козак не плаче, це не забудь.

Джури отримують маршрутний листок з назвами станцій.

Б у к в а р и к

Я — веселий Букварик: весело співаю,
 Бо подвійне гарне свято я сьогодні маю.
 Я — щасливий Букварик: я тому радію,
 Що всі діти в першій класі вже читати вміють.

Я — святковий Букварик: прошу всіх на свято,
Кожну літеру всі разом будемо вітати. Просимо на свято!

1-ша команда: козаки-«літери» під назвою «Калинка»;

2-га команда: козаки-«літери» під назвою «Вербичка».

— Двоє учні будуть отаманами своїх команд. (*Команди шикуються.*)

— Журі, оцінюйте, будь ласка, підготовку кожної команди до свята.

Б у к в а р и к. Оголошую конкурс «Козацька грамота».

Під музику заходять «літери».

Виконується пісня «Букварик» (муз. С. Антоник, сл. А. Орел).

1. Беру до рук Букварик я,
Там букви всі — від А до Я.
Від звуків перших до складів
Букварик стежечку провів. (*Двічі*)

Приспів:

Букварику, Букварику
Про все розкажеш ти,
Про зоряні ліхтарики,
Про ріки і мости.
Про кізку з козенятами,
Про вовка і сову,
А я усе шукатиму
Відповідь просту.

2. Склади збираються в слова,
Аж закрутилась голова.
Слова у речення біжать
За ними треба поспішати. (*Двічі*)

Приспів, програш.

3. Читаю речення малі
Про ліс і квіти на землі.
І про швидкого Колобка,
Що від бабусі утіка. (*Двічі*)

Виконується танок «Букварик».

1 - ш а к о м а н д а

Для боротьби ми не збирали
ані рушниць, ані гармат,
здоров'я повен міх набрали,
вистачить його для всіх команд.

2 - г а к о м а н д а

Ми прийшли сюди сьогодні,
щоб вести запеклий бій,
тільки ні, не кулаками,
а в веселій дружній грі.

Д і т и (співають)

Ми літери-козаки відомі,
Ми всякому знайомі,
Але про кожного із нас
Ви знаєте не все.

Ми козаки незвичні,
Ще й дуже симпатичні,
Бо кожен жарт, чи віршика,
Чи пісеньку несе.

К о ш о в и й

А що, козаки!
Дайте слово сказати!
Чи не час до коша
Козачаток прийняти?

Д в о є у ч н і в

Саме час!
В самий раз!

К о ш о в и й

Одержавши на раді згоду,
Дітей козацького народу
У наше коло викликаю,
Їх перевірити жадаю.
Поведу таку я річ:
Що ви знаєте про Січ?
І про нашу Україну?
Розкажи усім нам, сину!

1 - й у ч е н ь

Абетку школярки всю прочитали,
І про славу козацьку згадали,
Аби не забули історію роду,
Аби бути гідними дітьми народу.

2 - й у ч е н ь

Знаю, отамане, славна Січ
Ворогам ішла навстріч.
Рідну землю захищала
І народ наш прославляла!

3 - й у ч е н ь

Лиха ж отчий край зазнав...
(Не бажаємо нікому!)
Людолов нас чатував,
Щоб позбавить свого дому.

4 - й у ч е н ь

Бранці до галер кували,
Ржею злости пожирали...
Шляхта нас вогнем пекла,
На тортури прирекла.

5 - й у ч е н ь

Без шаблі — не козак, вона сестра і брат,
Вітчизна — ненька, батько — вільний степ.
Нехай невдача, нехай біда,
Ніщо не зломить козака.

6 - й у ч е н ь

Добром світіться, козачата,
Даруйте Україні вірність!
Довічно вчіться захищати
Домівку рідну й людську гідність.

У ч и т е л ь. Ми живемо на Поділлі, і тому звемося подолянами.

Виконується танок «Подоляночка».

7 - й у ч е н ь

Цар Петро і Катерина
Зневажали наш народ.
Горювала Україна і тужила Україна
Під п'ятою у заброд.

8 - й у ч е н ь

Європа знала наших козаків.
Єство борців за волю аж співало...
Єднання! — слово гімном чарівним.
Євангелієм радісним звучало.

9 - й у ч е н ь

Жовті Води... Там Хмельницький
Жовнірів у бою розбив.
Ждав народ, аби Хмельницький
Життя наше освітив.

10 - й у ч е н ь

Запорожець завше знає,
Звідки ворог зазіхає.
Зможуть зайд перемогти
Запорожці-козаки.

11 - й у ч е н ь

И! — мугиче немовлятко.
Ич, який! — говорить татко.
И? — радіє з татком ненька, —
«И» є в слові «козаченьки».

Команди співають пісню «Про букви» (муз. А. Басової, сл. М. Підгірянки).

А-а-а-а яблучка два.
Два яблучка червоненькі
Несе донечка до неньки.
А-а-а — а яблучка два.
Е-е-е — де ти, мамо, де?
Мама квіти поливає
Та й на діток поглядає.
Е-е-е — ось вже мама, йде.

О-о-о — яєчко одно
 Знесла курочка чорненька,
 Знайшла дівчинка маленька
 О-о-о — яєчко одно.

І-і-і — лошачки малі.
 Є у них чотири ніжки,
 Коло воза біжать пішки.
 І-і-і — лошачки малі.

І-и-и — а хлопчики три.
 У канавку троє впали
 І голосно закричали.
 І-и-и — плакали всі три.

1 - ш а к о м а н д а

Ми сюди прийшли сьогодні —
 раз, два, три,
 Щоби всіх вас розважати — раз, два, три,
 І свої могутні сили всім вам швидко показати —
 раз, два; раз, два; раз, два, три.

2 - г а к о м а н д а

Ви команда дуже сильна — раз, два, три.
 Ми команда ще сильніша — раз, два, три.
 Проти вас ми будем грати,
 Постарайтесь обіграти — раз, два; раз, два; раз, два, три.

У с і

Ми веселі й жартівливі — раз, два, три.
 Тут є хлопці і дівчатка — раз, два, три.
 Тут високі і низенькі, і худенькі, і повненькі —
 раз, два; раз, два; раз, два, три.
 А що всі ми дуже дружні — раз, два, три.
 Спритні, сильні ще й розумні — раз, два, три.
 Вам вручити ми раденькі
 Подарунки ці маленькі — раз, два; раз, два; раз, два, три.

1 - ш а к о м а н д а. Команді суперників даруємо зубну пасту.

2 - г а к о м а н д а. Команді суперників даруємо зубну щітку.

К о ш о в и й. Сьогодні прибули ми змагатись і перемагати. То-
 му просимо вболівальників щиро нам у цій грі допомагати. А хто на-
 ступний, шановне козацтво?

1 2 - й у ч е н ь

Але наш народ боровсь...
 І Хмельницький в нас знайшовсь,
 І Сірко, і Дорошенко,
 Полуботок, Морозенко...

1 3 - й у ч е н ь

Їздець, їй-бо, хороший з козака!
 Їздити на конях треба вміти.
 Їжаком не всидиш — заповідь така,
 Їздить реп'яхом навчіться, діти.

Звучить українська народна пісня «Ой, на горі та женці жнуть».

Ой на горі та й женці жнуть, (Двічі)
А попід горою ярмом-долиною козаки йдуть.
Гей, долиною, гей, широкою козаки йдуть!
Попереду Дорошенко (Двічі)
Веде своє військо, військо запорізьке хорошенько.
Гей, долиною, гей широкою хорошенько.

1 4 - й у ч е н ь

Ймовірно: боягузів Січ не знала,
Й боягузів завжди зневажала.
Й ви запам'ятайте це назавжди —
Ймення козака не терпить зради!

1 5 - й у ч е н ь

Козак — герой народу України.
Козакувати — справа не проста.
Коли державу відбудуєм,
Красою слава запалає золота.

1 6 - й у ч е н ь

Любять рідну землю, як матір свою,
Любять, наче хортицьке братство.
Лилась за Україну кров у бою
Лицарів волі — козацтва.

1 7 - й у ч е н ь

Мазепа зрадником не був ніколи!
Московський цар Петро цей міф створив.
Мазепа — світоч духу й волі,
Мазепа честь України боронив.

1 8 - й у ч е н ь

Незалежність українського народу
Нам потрібно, друзі, завжди берегти.
Недаремно кров лилася за свободу —
Нашу волю здобували козаки.

1 9 - й у ч е н ь

Ой чули, чули, чули,
Ой чули, чули, ви,
Хто були найкращі хлопці?
То вільні козаки.

КОЗАЦЬКА МИРИЛКА «ПОБРАТИМИ-КОЗАКИ»

2 0 - й у ч е н ь

Я козак і ти козак,
Я вояк і ти вояк,
Щоб в бою стояти мужньо,
Ми повинні бути дружні.
Ми хоробрі вояки —
Побратими-козаки.

2 1 - й у ч е н ь

Рабства каламутну ніч
Переборювала Січ.
Козаків боялись зайти,
Бо була в них сила Правди!

2 2 - й у ч е н ь

Скликають раду козаки:
— Не буде ворогу пощади!
Вірні коні рвуться в битву,
Крешуть іскри з-під копита.

Виконується танок «Запорізька Січ».

За чарівний спів дівочий,
За спокійні дні та ночі —
Шаблі весело дзвенять,
Вражі голови летять.

У ч и т е л ь

Що говорить вам «козак» —
Це крилате, горде слово?
Чом завжди буває так,
Що світлішає від нього?

К о з а ч а т а

Козаки — це вільні люди!
Козаки — безстрашні люди!
Козаки — борці за волю,
За народну щасну долю!

У ч и т е л ь

Козацькому гурту ви, бачиться, раді?
Скажіть, чи готові ви жити по правді?

К о з а ч а т а

Готові, так. І жити чесно будем,
І правил ми козацьких не забудем!

2 3 - й у ч е н ь

Козак — чесна, смілива людина,
Найдорожча йому — Україна!

2 4 - й у ч е н ь

Козак — слабкому захисник,
Цінити побратимство звик!

2 5 - й у ч е н ь

Тату, татоньку, татусю,
Хочу все я знати.
Ти мені про Січ, будь ласка,
Починай читати.

Т а т о

На острові, на Хортиці,
За порогами Дніпра,

Там зійшла козацька слава
Для народного добра.
Там стояли на сторожі
Запорожці Січові.
Ой, не раз там до схід сонця
Грали сурми бойові!
Тут життя і кров віддали
Запорозькі козаки,
Україну рятували
Від ворожої руки.

Звучить українська народна пісня «Гей, там, на горі Січ іде».

Гей, там, на горі, Січ іде,
Гей, малиновий стяг несе,
Гей, малиновий, наше славне товариство
Гей, марширує — раз, два, три!
Гей, попереду кошовий,
Гей, як той орел степовий,
Гей, як той орел, наше славне товариство...
Гей, марширує — раз, два, три!
Гей, отамане, батьку наш,
Гей, веди, батьку, вперед нас,
Гей, веди, батьку, наше славне товариство...
Гей, марширує — раз, два, три!
Гей, повій, вітре, зі степів,
Гей, дай нам силу козаків,
Гей, дай нам силу, наше славне товариство...
Гей, марширує — раз, два, три!
Гей, дай нам силу й відвагу,
Гей, Україні на славу,
Гей, Україні, наше славне товариство...
Гей, марширує — раз, два, три!

26 - й у ч е н ь

Козак — усім народам друг.
І лицарський у нього дух!

27 - й у ч е н ь

Козак — це той, хто за освіту,
Хто прагне волі і блакиту!

28 - й у ч е н ь

Фортеці хто міг штурмом брати?
Факт, що козаки завзяті!
Флот навіщо будували?
Факт, що славу здобували!

29 - й у ч е н ь

Частіше козацькі думи читай,
Частіше козацьку пісню співай,
Чесність виховуй в собі залюбки.
Чи ж тебе вчать цього рідні батьки?

30 - й у ч е н ь

Шановні школярки, дітки!
Тараса Шевченка любіть!
Його заповіти
Швидше до серця візьміть!

31 - й у ч е н ь

Щедрість і щирість народу
Щемно бентежить нас.
Щомиті зміцнюйте згоду,
Щоб всі поважали вас!

32 - й у ч е н ь

Юнь України силу набирає,
Юнь себе в історії шукає.

33 - й у ч е н ь

Які й чиї ми діти? Ясність треба мати.
Якір думки кинем якнайглибше в мову.
Певно: в слові ріднім — відповідь малому.

34 - й у ч е н ь

Молодець, хто добре вчиться.
М'який знак враз пригодиться. Будьмо, козаченьки!

35 - й у ч е н ь (декламує вірш Т. Г. Шевченка «Думка»)

Тече вода в синє море та не витікає
На чужині не ті люде,
тяжко з ними жити!
шука козак свою долю,
а долі немає.
Пішов козак світ за очі;
грає синє море,
грає серце козацькеє,
а думка говорить:
«Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
батька, неньку старенькую,
молоду дівчину?
Ні з ким буде поплакати,
ні поговорити».
Сидить козак на тім боці, —
грає синє море,
Думав, доля зустрінеться, —
спіткалося горе.
А журавлі летять собі
додому ключами.
Плаче козак — шляхи биті
заросли тернами.

Виконується українська народна пісня «Їхав козак за Дунай».

Їхав козак за Дунай,
Сказав: «Дівчино, прощай,
Ти, конику вороненький
Неси та гуляй!»

Вийшла, ручки заломивши
 І тяженько заплакавши:
 «Як ти мене покидаєш —
 Тільки подумай!»
 «Білих ручок не ламай,
 Ясний очей не втирай,
 Мене з війни зі славою
 К собі дожидай!»
 «Не хочу я нічого,
 Тільки тебе одного,
 Будь здоров ти, мій миленький,
 А все пропадай!
 Постій, постій, козаче,
 Твоя дівчина плаче,
 На кого ж ти покидаєш, —
 Тільки подумай!»
 Свиснув козак на коня:
 «Оставайся здорова!
 Як не згину то вернуся
 Через три года!»

У ч и т е л ь. Шановне журі, то як наші команди, гарно декламують? (*Журі оцінює виступи.*)

Б у к в а р и к

А тепер козак Котигорошко
 Поговорить з нами грошки.

К о т и г о р о ш к о

Я вітаю вас, малята,
 В це Букварикове свято.
 Ви вже вмієте писати,
 І читати, й розмовляти.
 Гарний ключ вам дав у дар
 До всіх знань мудрець Буквар!
 А мені цікаво знати,
 Як навчились рахувати?

Діти представляють цифри.

Ц и ф р а 1

Ось «один» чи «одиниця» —
 І тонка, й пряма, як спиця.

Ц и ф р а 2

А оце ось цифра «два».
 В неї кругла голова,
 Довгий хвіст, зігнута шийка
 — Отака, як бачиш, «двійка»!

Ц и ф р а 3

Перші цифри — дві сестри,
 Ось і третя — цифра «три».
 «Трійку», третій із значків,
 Складено із двох гачків.

Ц и ф р а 4

Ось «чотири» — жартівливо
Випинає лікоть вліво.

Ц и ф р а 5

Потім вийшла погулять
На папері цифра «п'ять».
Руки вправо простягнула,
Ніжку бубликом зігнула.

Ц и ф р а 6

Цифра «шість» — немов замок:
Знизу круг, вгорі гачок.

Ц и ф р а 7

Цифра «сім» — як кочерга,
В неї, бач, одна нога.

Ц и ф р а 8

В цифри «вісім» — два кільця,
Без початку, без кінця.

Ц и ф р а 9

Цифра «дев'ять», чи «дев'ятка» —
Наче в цирку акробатка:
Сторчака як перевернеться,
Зразу «шісткою» обернеться.

Ц и ф р а 0

Кругла, наче буква О,
Цифра «нуль», або ніщо.
Як стоїть він сам-самісінкий,
Та як «одиницю» поруч
Ми поставимо ліворуч,
То із двох значків у нас
Число «десять» стане враз!
То не значить нічогосінько.

К о т и г о р о ш к о

Бачу, букви ви вивчали,
Рахували і писали.
Та мені доповіли —
Кумедні випадки були.

— Оголошую конкурс «Козацькі усмішки».

1 - ш а к о м а н д а

— Чого ти так швидко їси шоколад? Чи забув, що в тебе є братик?

— Ні, мамо, не забув. Тому й поспішаю.

2 - г а к о м а н д а

Давно це було. Питає учитель панського сина:

— Скільки буде два і два?

— Три, пане вчителю.

— Як-то три?

— Як я бачу, то ти цілком дурень.

— Ну, чотири.

То чому ж ти відразу не казав?

— А хіба можна відразу дати чотири, не поторгувавшись?

1 - ш а к о м а н д а

Толі в класі не сидиться,

Непосиді все б крутиться:

То щипа свого сусіда,

То оглянеться навкруг,

То під партою обіда,

То на парті ловить мух.

Хтось запитує у Толі:

«Ти завжди крутько такий?»

«Ні, не кожен день я в школі —

У неділю ж вихідний».

2 - г а к о м а н д а

— Чому це ти подряпаний?

Юрко Тимка пита.

Тимко йому відказує:

— Та я ж купав kota.

— А я от не подряпаний, хоч теж купав свого.

— Еге, ти ж не викручував і не сушив його.

1 - ш а к о м а н д а

Упіймав дядько на яблуні хлопчика.

— Ти що там, шибенику, робиш? — запитує сердито.

— Та упало ваше яблуко, то я його вішав, — не розгубився хлопчик.

2 - г а к о м а н д а

— Тату, сьогодні після обіду ти повинен піти на маленькі батьківські збори, — сказав Славко.

— Що це за маленькі збори? — Та... на них будеш тільки ти й мій учитель.

1 - ш а к о м а н д а

— Мамо! Чи знаєте ви, яка в нас okazія була? У діжку з квасом миша впала.

— Ох, Боже мій! Чи ти ж її витяг?

— Еге, буду я витягати! Щоб вона мене вкусила? Я піймав kota і кинув у діжку, щоб він мишу з'їв.

2 - г а к о м а н д а

— Владику ти йдеш сьогодні до школи?

— Ні.

— Чому? Бо вчора Учитель сказав нам, що той. Хто не розв'яже вдома задачі, нехай не з'являється йому на очі.

Б у к в а р и к. Оголошую конкурс «Народна мудрість».
Скоромовочки, озвіться,
Кілька разів повторіться.

(Конкурс скоромовок між командами.)

1 - ш а к о м а н д а

- Босий бусол сіно косить,
Роса росить ноги босі.
Ніс Гриць пиріг через поріг,
Став на горіх, упав на поріг.
- Бабин біб розцвів у дощ,
Буде бабі біб у борщ.
- Раз цибуля вийшла з хати.
Хто їй стрівся, мусив чхати.
- Тут назустріч раптом хрін.
Всім крутив у носі й він.
- Одне одного зачули
І удвох ого як чхнули!

2 - г а к о м а н д а

- У сестрички Люби
Випадають зуби.
І говорить Люба:
— Я тепер бежжуба!
- У кухаря Валерика
Розварились вареники.
Розварились вареники...
У кухаря Валерика!
- Мурий з Муркою
Вечеряли куркою.
— Мур-мур-мури,
Гар-р-ні кур-р-и!
- Зупинивсь на зрубі зубр,
Задивився зубр на зруб.
- Три дроворуби у трьох дворах дрова рубають.
Сів Сень на пень і просидів цілий день.

Б у к в а р и к. А тепер — конкурс прислів'їв про козаків!

1 - ш а к о м а н д а

- Козак — чесна і смілива людина. Найдорожча йому — Батьківщина.
- Козак — слабкому захисник, цінити побратимство звик.

- Степ та воля — козацька доля.
- Де козак, там і слава.
- Козак з біди не заплаче.
- До булави треба голови.

2 - г а к о м а н д а

- З роду-віку козак не був і не буде катом!
- На козаку й рогожа пригожа.
- Не той козак, що поборов, а той, що відвернувся.
- Козацькому роду нема переводу.
- Козак у дорозі, а надія в Бозі.
- Ні козак без мужикової поради, ні мужик без козакової сили встояти не можуть.

Б у к в а р и к. Починаємо музичний конкурс коломийок-співо-
вомовок.

1 - ш а к о м а н д а

Ой, заграйте, музики,
В мене гарні черевики,
Починайте скоріш грати,
Бо хочеться танцювати!

2 - г а к о м а н д а

Ой заграйте музики,
Піддайте охоти,
Як порвуться черевики,
Надіну чоботи.

1 - ш а к о м а н д а

Коли собі заспіваю,
То жура щезає,
Бо то наша коломийка
Такі чари має.

2 - г а к о м а н д а

Коломийку заспіваю,
Як ми веселенько,
Коломийку заспіваю,
Як болить серденько.

1 - ш а к о м а н д а

Та лінива дівчинонька
На печі дрімала.
Сорочечки не попрала,
Водички боялась.

2 - г а к о м а н д а

Та якби всі зорі впали,
Писарями стали,
То би наших співаночок
Не переписали.

У ч и т е л ь. Як, шановне журі, оцінюєте конкурс усмішок, скормовок, прислів'їв, співомовок?

1 - ш а к о м а н д а

Хочете перемогти
ви команду нашу,
то візьміть оцей горнець
і з'їжте всю кашу.

2 - г а к о м а н д а

Хочете перемогти
ви команду нашу,
то візьміть оце відро
і випийте все молоко.

У ч и т е л ь. Наступний конкурс «Осідлай коня, козаче!».

Перший учень «сідає верхи» на палку, пробігає відстань, вертається до команди. Наступний учасник «сідає верхи» за першим, і вони продовжують змагання. Оцінюється швидкість.

У ч и т е л ь. Шановне козацтво, вивчили ми в класі й вдома загадок багато.

Нумо, відгадайте і складіть слова-відгадки.

1 - ш а к о м а н д а

- Він великий, світлий, чистий,
сяють вікна променисто,
парти в три ряди стоять,
Ну, звичайно, це наш... (*клас*).
- Ховають в мене шкільні речі,
потім кладуть мене на плечі,
і я мандрую день за днем
зі своїм другом школярем. (*Портфель*)
- Коли хочеш ти читати,
то мене повинен знати.
А коли мене не знаєш,
то нічого не вгадаєш. (*Буква*)
- Для письма, сказати прошу,
Що потрібно взяти?.. (*Зошит*).

2 - г а к о м а н д а

- Є чарівник у школі в нас,
Ану впізнайте, хто він.
Озветься раз він — тиша в нас,
Озветься ще раз — гомін.
Щоб не спізнались на урок —
Нам голос подає... (*дзвінок*).
- Дуже я потрібна всім —
і дорослим, і малим.
Всіх я розуму учу,
а сама завжди мовчу. (*Книга*)

Ручки й олівці, щоб знали,
ми кладемо у... (пенали).

- Молодці! Малюють в альбомі цім
допоможуть... (олівці).

У ч и т е л ь. Оголошуємо конкурс козаків-ерудитів.

Учасники команд отримують папірці з написаними на них словами. Необхідно вибрати ті, що стосуються козаків.

Булава, машина, трон, гетьман, отаман, шаровари, радіо, шабля, генерал, курінь, білет, Січ.

У ч и т е л ь. А зараз — конкурс отаманів.

Необхідно надувати повітряну кульку доти, поки вона не лусне. Чия кулька луснула раніше, той виграв.

У ч и т е л ь. А зараз — конкурс «Козацькі забави» (спортивні змагання).

1. Виштовхни з кола суперника, стоячи на одній нозі.
2. Біг «возиком».
3. Біг «возиком» одне до одного.
4. Біг «стоніг».
5. Біг з м'ячем між ногами.
6. Естафета «Передай м'яч над головою».
7. Біг у мішках.
8. Хто більше перенесе повітряних кульок з одного кінця зали в інший?
9. Хто більше збере цукерок на підлозі?

У ч и т е л ь. Шановне журі, оцініть, будь ласка, як команди впералися з конкурсами.

Шановні гості, наші козачата вміють гарно танцювати!

У ч е н ь

Ой, заграйте ви, музики,
В мене нові черевики.
Танцювати я мастак
Український наш гопак.

Виконується танок «Гопак».

У ч и т е л ь. Шановне журі, скажіть, будь ласка, хто сьогодні переможець?

Переможців прийшли вітати нові підручники.

Ч и т а н к а

Я — Читанка нечитана,
Навчатиму ваш клас.
Гарну казку розкажу.
Світ широкий покажу.
Буду вести вас щодня
Я по сходинках знання.

Р і д н а м о в а

Я — і з лісу, я — і з поля.
Нелегка у мене доля.
Через радість та біду
Я з віків до вас іду.
Я дитину колисала,
Батьківщину захищала
І від роду і до роду
Зберігала свою вроду.
Всі народи мову мають,
Всі пісень співають,
Бо хто має мову рідну,
Той багатий, а не бідний!

М а т е м а т и к а

1, 2, 3, 4, 5 —
Вміють діти рахувати,
Але хто мене не знає,
Хай даремно не гуляє.
Щоби весело гулять,
Всі уроки треба знати.

Ч и т а н к а

Словом вдячним згадаймо в цей час
Тих, хто книжки готували для нас.
Спасибі редакторам і друкарям,
Спасибі коректорам і художникам,
Спасибі письменникам і вчителям.

У с і. Спасибі! Спасибі! Спасибі кожному!

Ч и т а н к а

Спасибі й деревам за білий папір,
А квітам і травам — за фарби яскраві.

У ч е н ь

Козак українську любить мову,
Він завжди дотримає свого слова!

У с і. Щоб козацькому роду не було переводу, присягаємо на вірність Україні й народу!

К о ш о в и й. Славні козачата, сьогодні ви всі показали себе справжніми козаками на змаганнях. Козацька рада хоче вас відзначити.

У ч и т е л ь

Шановний отамане,
Вручімо посвідчення орлятам.
Вони ж бо сьогодні —

К о з а ч а т а

А на додачу видаймо
Січі знак,
Хай з козачатка виросте козак!
(Вручають посвідчення.)

У ч и т е л ь

Пам'ятайте, козачата,
Як воля кувалась,
Як царі й султани кляті
З козаків знущались.

К о з а ч а т а. Будемо пам'ятати!

У ч и т е л ь

Пам'ятайте, як наші предки у бої ходили,
Як за честь України-неньки голови зложили.

К о з а ч а т а. Будемо пам'ятати!

У ч и т е л ь

Присягайте, що Україну будете любити,
Що ввіллете в неї силу, щоб розвеселити!

К о з а ч а т а. Присягаємо!

Звучить пісня «Ой у лузі червона калина» (муз. народна, сл. С. Чарнецького).

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славу Україну,
гей, гей, розвеселимо!

Гей, у полі ярої пшениці золотистий лан,
Розпочали стрільці українські з ворогами тан!
А ми тую ярую пшеницю ізберемо,
А ми нашу славу Україну,
гей, гей, розвеселимо!

Як пові буйнесенський вітер з широких степів,
Та й прославить по всій Україні січових стрільців.
А ми тую стрілецькую славу збережемо,
А ми нашу славу Україну,
гей, гей, розвеселимо.

К о ш о в и й

Козачат усіх щиро вітаю,
Здоров'я і щастя бажаю.
А за цим словом
Бувайте здорові!
Нехай буде весело
У вашій оселі.
А усім вам побажати,
Хочеться добра,
Щоб жила і процвітала
Ваша вся сім'я.
Щоби діти не хворіли,
Довго щоб жили,
Щоб навіки Україну
В серці зберегли.
Будьмо здорові!

У с і. Будьмо здорові!

У ч и т е л ь. Бажаємо кожному з вас стати борцем за нашу Батьківщину, щасливу і суверенну Україну, стати шанувальником рідного слова, бажаю любові до всіх народів світу. Пам'ятаймо слова Володимира Сосюри про те, що «не можна любити народів других, якщо не любиш України!». Будьте гідними козацької слави! Дай же, Боже, всьому козацькому кошу многая літа до кінця віку!

Звучить пісня «Гей, шуми, Великий Луже!» (муз. Є. Пасічника, сл. П. Ребра).

Гей, шуми, Великий Луже,
Мати Хортиця, співай,
Запорожців плем'я дуже
Повернулось в рідний край.
Щоб воскресла наша слава,
Наша пісня і душа,
Земляки, вставайте в лави
Запорізького коша.

Приспів:

Наша мова солов'їна
Піде з нами у віки.
Доти буде Україна,
Поки будуть козаки.

У ч и т е л ь. Козацьке свято завершено. А тепер славне козацтво покаже свою вправність у поїданні козацьких вареників.

«ДЕ НАЙКРАЩЕ МІСЦЕ НА ЗЕМЛІ?» (народознавче свято)

Мета: формувати національну свідомість майбутніх будівників суверенної України; розвивати художнє мислення, естетичне ставлення до рідної природи; виховувати любов до рідного слова, свого краю.

Матеріал до свята: вірші, пісні про Батьківщину; малюнки дітей.

Усі учні — в українському одязі, на столі — коровай, прикрашений гілочками калини, дерев'яні ложки, глиняні миски, горщики, на стіні — рушники, вишиті бабусями дітей.

Хід заходу

У ч и т е л ь

Доброго дня, шановні друзі,
Раді вас вітати.
І запрошуємо з нами
Разом мандрувати
Горами і долинами
Прекрасної Батьківщини.

— Україна... Рідний край, рідна земля, рідна хата. Такі близькі й милі слова. Скільки ніжності й теплоти навіюють вони.

Лунає музика. На сцену виходять діти.

В е д у ч и й

Україна — рідний край.
Рідне поле, зелен гай.
Рідне місто й рідна хата,
Рідне небо й рідна мати.

В е д у ч а

Рідні гори і долини,
І ліси, й поля.
Все це славна Україна,
Все це рідная земля.

У ч и т е л ь. Перед очима спливає картина, дорога кожному серцю: безкраї лани золотої пшениці, квітучі поля льону, вишневі садки. Гори Карпати і шахти Донбасу. Широкий Дніпро-Славутич, що несе свої води у Чорне море.

В е д у ч и й

Поле, ліс, стежка в гаї
У моїм отчім краї,
Тут живемо разом — я і ти, —
На моїй Україні,
На моїй Батьківщині
Гарно так разом стежкою йти.

В е д у ч а

Зеленіє ліщина,
Зацвітає калина,
Степом котиться диво-луна, —
Це моя Україна,
Це моя Батьківщина,
Що як тато і мама, — одна!..

1 - й у ч е н ь

Є багато країн на землі,
В них озера, річки і долини.
Є країни великі й малі,
А найкраща завжди — Батьківщина.

2 - й у ч е н ь

Моя Батьківщина — велика країна.
Весь Всесвіт — для мене вона.
Найкраща у світі моя Україна,
У цілому світі одна.

3 - й у ч е н ь

Я тут народився у добру годину,
Тут світ пізнавати учусь.

Ясна — як усмішка, чиста — як сльозинка.
Ти моє найбільше щастя і любов.
Я до тебе, мово, так горнуса щиро.
У слова вслухаюсь різні і прості.
Мово моя, мово — найдивніше диво.
Ти моя молитва в радості й журбі.
Я тебе, кохана, в душу увібрала
Разом з материнським щедрим молоком,
А ще з піснями, що їх так співала
Матінка, схилившись над моїм чолом.
Мово, моя мово — мовонька шовкова,
У вінку біленькім — світла і легка.
Ти для мене завжди бажана й святкова
І меж без тебе на землі нема.

10 - й у ч е н ь

НАША МОВА

Мова наша мова —
Мова кольорова,
В ній гроза травнева
Й тиша вечорова.
Мова наша мова —
Літ минулих повість.
Вічно юна мудрість,
Сива наша совість.
Мова наша мова —
Мрійнику — жар-птиця,
Грішнику — спокута,
Спраглому — криниця,
А для мене, мово,
Ти мов синє море,
У якому тоне
І печаль, і горе.

11 - й у ч е н ь

Мова наша мова —
Пісня стоголоса,
Нею мріють весни,
Нею плаче осінь.
Нею марять зими,
Нею кличе літо.
В ній криваві рими
Й сльози Заповіту.
Я без тебе, мово,
Без зерна полова,
Соняшник без сонця,
Без птахів діброва.
Як вогонь у серці,
Я несу в майбутнє
Невгасиму мову,
Слово незабутнє.

12 - й у ч е н ь

О МОВА МОЯ!

О місячне сяйво і спів солов'я,
 Півонія, мальви, жоржини!
 Моря бриліантів, це — мова моя,
 Це — мова моєї України.
 Яка у ній сила і кличе, й сія,
 Яка в ній мелодія лине
 В натхнення хвилини!
 О мова моя, душа голосна України!
 Це матері мова.
 Я звуки твої люблю, наче очі дитини...
 О мова українська!.. Хто любить її,
 Той любить мою Україну.

13 - й у ч е н ь

Пригадаєм те минуле
 Наших славних козаків.
 Як боролись за край рідний,
 За волю наших прадідів.

Учні виконують пісню-танок «Будем козаками».

Ми веселі і завзяті діти України,
 Дуже любимо співати пісню солов'їну.
 Гей, хто любить наш козацький край,
 З нами пісню дзвінко заспівай!

Приспів:

Гей, хто любить
 Наш козацький край,
 З нами пісню
 Дзвінко заспівай!
 Ми кохаємося гідно
 В українській мові.
 Розцвітай наш краю рідний,
 Квітами любові!
 Не сумуйте гори й ріки,
 Не журіться мами:
 Коли виростем великі
 Будем козаками.

14 - й у ч е н ь

На білому світі є різні країни,
 Де ріки, ліси і лани...
 Та тільки одна на землі Україна,
 А ми — її доньки й сини.

Учні виконують танок «Ми веселіі малята».

15 - й у ч е н ь

Усюди є небо і зорі скрізь сяють,
 І квіти усюди ростуть.
 Та тільки одну Батьківщину ми маєм —
 Її Україною звать.

16 - й у ч е н ь

Краю рідний, рідна земле,
Моя Україно!
Чи є в світі ще держава,
Де так люблю й мило.

17 - й у ч е н ь

Різні в світі є країни,
Різні люди є на світі.
Різні гори, полонини,
Різні трави, різні квіти...
Є з усіх одна країна
Найрідніша нам усім.
То — прекрасна Україна,
Нашого народу дім.

18 - й у ч е н ь

Там шумлять степи безкраї,
Наче вміють говорити,
Там ясніше сонце сяє,
Там солодше пахнуть квіти...
Різні в світі є країни,
Гарні є, є і багаті,
Та найкраще в Україні,
Бо найкраще — в рідній хаті.

19 - й у ч е н ь

Що таке Україна?
Маєте уяву.
Тож запрошуємо вас
На найкращу виставу.

» Інсценування казки «Де найкраще місце на землі»

Звучить музика. За столом сидить дівчинка з плеєром, гортає книжку.
На столі розкидано зошити, іграшки.

А в т о р

Жила собі дівчинка,
Лінувалась навчатись,
Та й надумала собі —
У мандри податись.
Вирішила так вона
Трохи мандрувати,
Щоб найкраще на землі
Місце пошукати.

Д і в ч и н к а. Ох, і набридло мені все: цей дім, ця школа, ці уроки! Може, кудись податися, краще місце пошукати? (*Складає речі в рюкзак.*) Ой!.. Сама я не піду і тебе з собою візьму. (*Бере ляльку, яблуко, коржик і складає в рюкзак.*) І це в дорозі знадобиться. (*Бере компас і також кладе в рюкзак.*)

А в т о р

Дівчинка була така метка:
І рухлива, і швидка
Метою так перейнялась,
Та й у ліс подалась.
Іде дівча — співає.
Лісові околиці — оглядає.

На порозі чепурної хатки бачить мале лисенятко, яке лежить на порозі, вимахуючи ліниво хвостиком.

Д і в ч и н к а. Доброго дня, лисенятку! Не підкажеш мені, де найкраще місце в світі?

Л и с е н я т к о. Мені і самому цікаво. Пішли шукати його разом.

А в т о р. Ідуть вони і зустрічають зайчика.

Д і в ч и н к а й л и с е н я т к о. Доброго дня, зайчику-пострибайчику! Де найкраще місце в світі?

З а й ч и к. Не знаю, не бачив! Коли хочете, ходімо втрьох на розшуки, буде веселіше.

А в т о р. От вони й пішли... І вийшли на квітучу галявину.

Д і в ч и н к а

Ось фіалочка ця мила.
Тільки тут росте вона.
Чи не скажеш мені, любя,
Де найкраща земля?

Ф і а л о ч к а

Тут усі мої сестриці.
Друзі рідні, всі брати.
Мило й люблю тут мені,
Але я скажу тобі:
Думай ти уже сама,
Де найкраща є земля.

А в т о р. Ідуть вони далі — замислилися, на березі лісового струмка лелеку зустріли.

Д і в ч и н к а

Чорногузе, чорногузе,
Рідний наш лелеко!
Де найкраща є земля,
Чи вона далеко?

Л е л е к а

Скрізь уже я побував,
Сто земель вже облітав,
Але я скажу тобі,
Що найкраще тут мені:
Тут родивсь і виріс я,
Тут уся моя рідня.

А в т о р

Та й задумалась дівчинка,
Як має діяти,
Іти далі, чи вертатись,
Де її шукати?
Шумить, тріщить густий ліс,
Ось ведмідь з гущавини виліз.

Д і в ч и н к а

Що порадиш ти мені:
Де найкраще на землі?

В е д м і д ь

Наймиліший мій барліг,
Де у сплячку я заліг.
Сито, мило і тепло,
Тут усе моє добро.

Д і в ч и н к а

Ось і зрозуміла я,
Де найкраща є земля.
Рідні гори і долини,
Ліс і рідні полонини,
Де батьків моїх земля,
Де народились ти і я!

Дівчинка виконує пісню «Українка я маленька».

Українка я маленька,
Україна моя ненька,
В неї щира я дитина,
Добра, люба та єдина. (Двічі)
Вірна я дочка народу,
Бо з козацького я роду.
Щиро я свій край кохаю,
Краю кращого не знаю. (Двічі)
Так я завжди буду жити,
Рідний край буду любити,
Українцям помагати,
Україна — моя мати! (Двічі)

А в т о р. Звірятка тієї самої миті збагнули всю правду. Лісешатко повернулося до своєї чепурної хатки і радісно скрикнуло...

Л и с е н я т к о. Тут найкраще місце на світі. Тут моя рідна хатка!
З а й ч и к. Рідна хатка, рідна хатка, піду швидше до неї.

1 8 - й у ч е н ь

Де зелені хмари яворів
Заступили неба синій став,
На стежині сонце я зустрів,
Привітав його і запитав:
— Всі народи бачиш ти з висот,
Всі долини і гірські шпилі.

Де найбільший на землі народ?
Де найкраще місце на землі.

19 - й у ч е н ь

Сонце усміхнулося здаля:
— Правда, все я бачу з висоти.
Всі народи рівні, а земля
Там найкраща, де вродився ти.
Виростай, дитино, й пам'ятай —
Батьківщина — то найкращий край!

У ч и т е л ь. Наш рідний край називають Поділлям, ми — по-
доляни.

Учні виконують танок «Подольночка».

20 - й у ч е н ь

Де є в світі кращі ріки,
Як Дністер, Дніпро-Славута?
Хто покине їх навки,
Тому в серці вічний смуток.

21 - й у ч е н ь

Де є в світі кращі гори,
Де таке повітря свіже?
Де шумлять так гарно бори
І хвилює свіже збіжжя?

22 - й у ч е н ь

Де ясніше сонце світить,
Де гарніші зорі сяють?
Де ж солодше пахнуть квіти
Як у нашім любім краї?

23 - й у ч е н ь

Ой, заграйте ви музики.
В мене нові черевики.
Танцювати я мастак
Український наш гопак.

Учні виконують танець «Гопак».

У ч и т е л ь. Які прислів'я про наш рідний край ви знаєте?

- Де рідний край, там і рай.
- За морем тепліше, та вдома світліше.
- У чужій стороні і сонце не так світить.
- Всюди добре, а вдома найкраще.
- Дорога моя хатинка, де родила мене матінка.
- Добре в гостях бувати, але краще гостей вдома приймати.
- Де рідний край, там і під калиною рай.
- Без верби і калини нема України.
- Нема без кореня рослини, а нас людей без Батьківщини.
- Та земля мила, де мати народила.

- В українській оселі всі люди веселі.
- Щастя народу — в свободі, міць держави — в народі.
- Наша слава — Українська держава.
- Від краю до краю всім добра бажаю.
- Жити вам на Україні, поживати та добра наживати.

2 4 - й у ч е н ь

Люблю тебе, моя країно,
 Моя чудова Україно!
 Твої сади, гаї, лани,
 Завжди подобались мені.
 Мені потрібна тільки ти
 І твоя мова солов'їна,
 Співаю я твої пісні,
 Які співала мати мила
 Вони відомі в цілім світі
 Їх знають в кожному краю
 Тебе всі люблять, Україно,
 За вроду сонячну твою.

У ч н і (хором)

Рідний край, рідний край,
 Україно наша!
 Різні в світі землі є,
 Але ти — найкраща!

Звучить музика. Учні виконують пісню «О, Україно».

О, Україно!
 О, люба ненько!
 Тобі вірненько
 Присягнем. (Двічі)

Серця кров
 І любов —
 Все тобі
 Віддати в боротьбі
 За Україну,
 За її волю,
 За честь і славу,
 За народ!

Яремні пута
 Ми вже пірвали
 І зруйнували
 Царський трон. (Двічі)

З-під ярем
 І тюрем,
 Де був гніт,
 Ідем на вольний світ
 За Україну,
 За її волю,
 За честь і славу,
 За народ!

«КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ» (народознавче свято)

Мета: розширити знання учнів про славне минуле українського народу, про козаччину; формувати уявлення про життя на Запорозькій Січі; зацікавити учнів історією нашого народу, виховувати почуття патріотизму, бажання захищати свою Батьківщину.

Хід заходу

Беруть участь учні класу, їхні батьки, вчителі. На сцені — два курені, між ними — макет дуба, розставлені невеличкі ослони.

В е д у ч а

Сім'я, родина, рід — які слова святі!
Вони потрібні кожному в житті.
Якщо зміцніє хоч одна родина —
Міцніша стане наша Україна.

В е д у ч и й

Сьогодні цей захід ми починаємо,
Де про славу козацьку згадаємо,
Аби не забути історію роду,
І бути гідними свого народу.

У ч и т е л ь. Кожна держава повинна дбати про недоторканність своїх кордонів, забезпечення миру на території своєї країни. Наша держава миролюбна, але має дбати про розвиток власної армії.

1 - й у ч е н ь

Щоб війни не знати,
Щоб у мирі жить,
Українська армія
На посту стоїть.

2 - й у ч е н ь

Літаки у небі,
В морі кораблі —
Бережуть кордони
Рідної землі.

3 - й у ч е н ь

Армія незламна,
Армія міцна —
Україну милу
Береже вона.

В е д у ч і (дівчатка). Цього чудового зимового дня ми хочемо привітати всіх наших татусів та хлопчиків з Днем Збройних Сил України, що ми святкуємо 6 грудня.

Учні виконують матроський танок у подарунок для своїх татусів, дарують їм святкові листівки.

У ч и т е л ь. Діти, як ви вважаєте, навіщо потрібна армія? Хто може служити у війську?

1 - ш а у ч е н и ц я

Український хлопче, майбутній солдат,
Очима історії ти поглянь назад.
Бо багато крові пролилось колись,
Щоб твої мрії сьогодні збулись.

2 - г а у ч е н и ц я

Будь же гідний, хлопче, пам'яті такої.
Знай, що Батьківщину треба захищати.
І в час небезпеки, як хоробрий воїн,
Відзовись, як кличе Україна-мати!

У ч и т е л ь. Сьогодні ми повернемося у минуле, зокрема у XV століття. Це був час, коли всю нашу землю загарбали і поділили між собою сусідні держави. Скрутно жилося українському народові під пануванням чужинців.

Волелюбні люди не могли стерпіти неволі. Вони залишали домівки і родини, тікали в степи за дніпровські пороги. Ці люди гуртувалися, полювали на дикого звіра, а на зиму верталися додому. Їх почали називати *козаками*. Можливо це слово походить від татарського «кайзак», що означає «вільний чоловік». А називали їх запорожцями тому, що жили козаки за порогами Дніпра.

— Які риси характеру притаманні козакам?

4 - й у ч е н ь. Козакам були властиві добродушність, безкорисливість, щедрість, схильність до щирої дружби. Особливо цінували вони особисту свободу, тому здебільшого козаки обирали люту смерть, ніж ганебне рабство.

5 - й у ч е н ь. Мандрівники наголошували на гостинності, привітності і винятковій чесності козаків. Можна було залишити на вулиці гроші, не боячись, що їх украдуть.

Козаки-запорожці боронили народ і рідну землю від ворожих переслідувань, дбали про те, щоб український народ був вільним і мав власну державу. Не один козак віддав своє життя за рідний край і народ.

Звучить пісня «Запорізька похідна».

Сяяли на сонці шаблі запорожців,
Як вони на конях гнали ворогів.
Козацькому роду нема переводу,
Лине його слава в далечі віків.

Приспів:

Гей, співай, козаки,
Про любов, про землю свою святую.
Славте, гей козаки, волю золоту.

Час, як запорожці, славні козаченьки
Вірними шаблями очищати світ.
Козацькому роду нема переводу,
України прапор кличе у похід.

Приспів.

6 - й у ч е н ь. Хто хотів стати козаком, мусив спочатку прослужити у старого козака 3 роки за слугу й помічника. Він виконував різну роботу, зокрема носив за старим козаком, другу рушницю, учився володіти зброєю, набирався вправності у битвах. Коли опановував усі премудрості козацької справи, здобував собі зброю — ставав справжнім козаком.

7 - й у ч е н ь. Одягалися козаки просто: у грубу сорочку, кирею — довгий плащ без рукавів. За широким поясом носили пістолі й люльку, через плече — торбинку з харчами і набоями, а до пояса прив'язували ще й порохівницю з порохом.

8 - й у ч е н ь. Їли сушену рибу і печене м'ясо. Хліб пекли із пшеничного борошна. Їсти варили тричі на день у мідних казанах. Починаючи їсти — молилися Богу.

9 - й у ч е н ь. З ким тільки не билися козаки, захищаючи рідну землю! Дні й ночі чатували дозорці. Як побачать десь вороже військо — запалюють вогнище.

У ч и т е л ь. Про козаків народ склав безліч приказок і загадок. Згадаймо і ми деякі з них.

Діти змагаються, чий курінь знає більше прислів'їв та приказок про славних козаків.

1 - й к у р і н ь

- Козак — чесна і смілива людина. Найдорожча йому — Батьківщина.
- Козак — слабкому захисник, цінити побратимство звик.
- Степ та воля — козацька доля.
- Де козак, там і слава.
- Козак з біди не заплаче.
- До булави треба голови.
- Терпи, козаче, отаманом будеш.
- Як є хліб і вода, козаку не біда.

2 - й к у р і н ь

- З роду-віку козак не був і не буде катом!
- На козаку й роγοжа пригожа.

- Не той козак, що поборов, а той, що відвернувся.
  - Козацькому роду нема переводу.
  - Козак у дорозі, а надія — в Бозі.
  - Ані козак без мужикової поради, ані мужик без козакової сили встояти не можуть.
  - Козак без волі, як кінь на припоні.
  - Не журися, козаче, хай твій ворог плаче.
- У ч и т е л ь. Діти, а тепер відгадайте загадки.
- Дві голови має та один лиш хвіст, а ніг має шість.
Що воно за диво, хто з вас відповідь? (*Козак на коні*)
  - Хто то? Лицарі відважні й міцні, немов дуби,
А на головах росли в них оселедці. Це... (*козаки*).
  - Хто за народ — горою, а проти ворога — ордою? (*Козаки*)

— Про козаків складено багато віршів і пісень. Славне козацьке військо впродовж 300 літ обороняло Україну від ворогів. Про відвагу і хоробрість козаків знала вся Європа.

Звучить українська народна пісня «Козак».

1. Козак пана не знав звуку,
він зродився на степах.
Стався птахом з чоловіка,
бо зріс в кінських стременах. (*Двічі*)
2. Було часом — змучив ноги,
Під ведмедем в снігу спав,
Та на кожний клич тривоги
Татар сотню пов'язав. (*Двічі*)
3. Синє море, темні гущі
Чули голос: «гурра-га!»
Коли рідні діти пущі
Налітали на врага. (*Двічі*)

У ч и т е л ь. З давніх-давен людям відомо, що «дерево життя» — це гілочка, на якій ростуть три листочки: 1-й — символ минулого часу, 2-й — сучасного, 3-й — майбутнього часу.

Зображення «дерева життя» зустрічаються на давніх каменях і свідчать, що люди в сиву давнину знали про нерозривний зв'язок минулого, теперішнього і майбутнього. Усе навколишнє — це наслідок минулих подій, а в тому, що відбувається зараз, народжується майбутнє.

Отже, щоб краще орієнтуватись у житті, бути освіченою людиною, потрібно вивчати минуле свого народу, його історію.

У минулому України відоме таке неповторне і легендарне явище як Запорозька Січ.

— Діти, що таке Січ?

10 - й у ч е н ь

На острові, на Хортиці,
 За порогами Дніпра,
 Там зійшла козацька слава
 Для народного добра.
 Там стояли на сторожі
 Запорозжці Січові.
 Ой, не раз там до схід сонця.
 Грали сурми бойові!
 Тут життя і кров віддали
 Запорозькі козаки,
 Україну рятували
 Від ворожої руки.

У ч и т е л ь. Дякую, діти! Час завершувати бесіду, адже чую, що наближаються наші славні гості — запорозькі козаки.

До зали заходить Тарас Бульба із синами.

Т а р а с Б у л ь б а. Ось, сини мої, ми на славній Запорозькій Січі! Встроміть тут по стрілі, покладіть по шматку хліба і сала. Бо такий уже звичай у козаків: приходити до цього велетня-дуба і приносити йому жертву.

Сини встромлюють стріли біля дуба, кладуть хліб, сало. Заходить військовий писар, побачив Бульбу.

П и с а р. Ого-го! Хотів дуже Вас бачити, Тарасе! Ось ми і зустрілись. Проходьте, проходьте!

Тарас Бульба обнімається з писарем.

Т а р а с Б у л ь б а. Здоров був, Печерице! Ось привів тобі синів своїх. Ану глянь, які славні козаки.

А н д р і й і О с т а п. Здорові були! *(Вклоняються.)*

П и с а р. Здорові, здорові! Ну що, в Христа віруєте?

О с т а п. Віруємо.

П и с а р. І в Трійцю святу віруєте?

А н д р і й. Віруємо.

П и с а р. А до церкви ходите?

О с т а п. Ходимо.

П и с а р. Ану перехрестіться! *(Хлопці хрестяться.)* Ну, добре! Хороші козаки з вас вийдуть.

Т а р а с Б у л ь б а. Дорогі мої сини, підійдіть до мене, благословлю вас!

Сини підходять до батька, стають навколішки, схиляють голови.

— Благословляю вас, дорогі мої діти! Свято бережіть козацьку честь. І Боже вас збав зрадити своїй землі, своєму народу. Хай береже вас Господь. *(Цілує своїх синів.)*

П и с а р. Вибирайте собі куреня, зараз і козаки підійдуть.
Заходять козаки, співаючи «Було колись на Україні».

БУЛО КОЛИСЬ НА УКРАЇНІ

Було колись — на Україні —
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати.
Було колись — запорожці
Вміли панувати.
Панували — добували
І славу і волю —
Минулося: осталися
Могили по полю.
Минулося: осталися
Могили по полю.
Високі ті могили, —
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В китайку повите;
Козацьке біле тіло,
В китайку повите;
Високі ті могили, —
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять;
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять;
Свідок слави, дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
З ними співає.

1 - й к о з а к. Та в нас поповнення! Чиї ж ви будете?

О с т а п. Ми сини славного козака Тараса Бульби.

2 - й к о з а к. Ну що ж, будьмо знайомі. (*Кожен козак називає своє прізвисько.*)

У гарний час приїхали, кошового отамана обирати будемо.

1 - й к о з а к. Кукубенка вибрать!

2 - й к о з а к. Не хочемо Кукубенка!

1 - й к о з а к. Бородавка нехай буде!

Т а р а с Б у л ь б а. Сагайдачного вибирайте!

2 - й к о з а к. Нехай буде Сагайдачний!

Т а р а с Б у л ь б а. Чи хочете ви, козаки, своїм отаманом ма-
ти Сагайдачного?

У с і. Хочемо, хочемо!

С а г а й д а ч н и й. Дякую вам, дорогі товариші! *(Уклоняється. Кожен козак бере до руки землю і сипле її на голову отамана.)*

Т а р а с Б у л ь б а. Тримай цю булаву! Керуй з розумом та душею. Господа поради питай. *(Сагайдачний бере булаву, вклоняється.)*

Звучить пісня «Гей, там на горі Січ іде» (муз. народна, сл. К. Обуха).

ГЕЙ ТАМ НА ГОРІ СІЧ ІДЕ

Гей, там на горі Січ іде,
 Гей, малиновий стяг несе,
 Гей, малиновий, наше славне товариство
 Гей, марширує — раз, два, три!
 Гей, попереду кошовий,
 Гей, як той орел степовий,
 Гей, як той орел, наше славне товариство...
 Гей, марширує — раз, два, три!
 Гей, отамане батьку наш,
 Гей, веди, батьку, вперед нас,
 Гей, веди, батьку, наше славне товариство...
 Гей, марширує — раз, два, три!
 Гей, повій, вітре, зі степів,
 Гей, дай нам силу козаків,
 Гей, дай нам силу, наше славне товариство...
 Гей, марширує — раз, два, три!
 Гей, дай нам силу й відвагу,
 Гей, Україні на славу,
 Гей, Україні, наше славне товариство...

К о з а к. Ось вона, наша Січ! Ось те гніздо, звідки вилітають усі горді й дужі, як орли. Ось звідки розливаються воля і козацтво на всю Україну. *(Козаки сідають на ослонах біля своїх куренів.)*

У ч и т е л ь. Дорогі діти, замисліться над словом «козак». Що воно пробуджує у ваших душах? Так, образи сильних, мужніх, відданих своїй землі людей. Скажіть-но мені, козаки, чому вас так звуть?

1 1 - й у ч е н ь. Уважають, що слово «козак» походить від слова «коза». Козаки спритні, як кози, одягалися в козячі кожухи, говорили гучним голосом.

1 2 - й у ч е н ь. Уважають, що слово «козак» походить від слова «коса». Люди, які йшли в бій з татарами, мали на озброєнні коси і серпи.

1 3 - й у ч е н ь. Козаки — це вільні, незалежні, сміливі, озброєні люди.

У ч и т е л ь. Дорогі гості! Сьогодні ми проведемо один день на Запорозькій Січі, ознайомимося з життям нашого славного козацтва.

Козаки заходять до куреня, лунає барабанный дріб.

— Якою б не була погода, козаки кожного куреня прокидалися до схід сонця і бігли на річку купатися. Потім снідали.

— Що їли вранці козаки? (*Соломаху*)

— А що таке соломаха? (*Затірка, заправлена салом або олією.*)

У ч и т е л ь. Ну що ж, соломаха, так соломаха! Улюбленою їжею козаків була каша. Спробуємо її зварити. Щоб її зварити, потрібно води наносити.

Хочете позмагатися, силу, спритність показати, як це в козаків ведеться?

К о з а к и. Згода! Згода!

У ч и т е л ь. Тоді приготуйтеся до змагань! Розпочинаємо перше змагання. Чий курінь наносить у казанок більше води?

Дві дівчинки із козацькими казанками в руках стають за кілька кроків від двох відер з водою. Козаки обох куренів під музичний супровід носять ложками воду з відер у казанки.

— Щоб кашу зварити, потрібно вогонь запалити! Козаки, хто більше принесе дров для вогню? Розпочинаємо друге змагання!

Чотири дівчинки стають одна навпроти одної, тримають у жменях сірники, а козаки обох куренів переносять їх.

— Поки кашовари зварять кашу, проведемо третє змагання — «Перетягування канату».

Посередині стоїть Тарас Бульба, а по обидва боки від нього — по двоє козаків. На чий бік буде перетягнутий Тарас Бульба?

— Наступна гра-змагання — «Ой, Василю-товаришу».

Діти утворюють коло. У центрі — учень-козак із зав'язаними очима. Рухаючись праворуч — ліворуч, вони співають пісню.

Ой, Василю-товаришу,
Ну ж бо, глянь ти на нас,
Чи вгадаєш, товаришу,
Яка служба у нас?
А як не вгадаєш,
Будемо карати.
Будеш тоді перед нами
Три дні танцювати.

— А тепер просимо кашоварів нас почастувати кашею.

Проводиться гра-змагання проходить між куренями «Хто швидше спожнить свої миски?».

Батьки-кашовари пригощають козаків кашею, а вчитель розповідає бувальщину про запорозьких козаків.

— Запорозьці як підмовлять, було, на Січ якого хлопця, то перше випробовують, чи годиться він бути козаком. Вони наказують йому варити кашу: «Гляди ж, вари так, щоб і не сира була, щоб і не

перекипіла. А ми підемо косить. То ти, як уже буде готова, вийди на курган і зови нас, а ми почуємо та й прийдемо». Беруть коси та вдають, нібито йдуть косити, а самі заберуться в очереті та лежать. Хлопець, зваривши кашу, вийде на могилу й почне гукати, а ті не озиваються. То він гукає, гукає, а потім починає плакати: «От занесла мене нечиста сила між сії запорожці! Лучче було б дома сидіти при батькові та матері! Ой, бідна моя головонько! Чого мене несло між сії запорожці?». То вони, лежачи в траві, вислухають усе та й кажуть: «Ні, се не наш!». А далі повернуться до куреня, та дадуть тому хлопцеві коня й грошей на дорогу та й скажуть: «Їдь собі до нечистого! Нам таких не треба!».

А як котрий удасться розторопний і кмітливий, то, прийшовши на могилу, кликне разів зо два: «Гей, панове! Ідіть кашу їсти!». Якщо не озиваються, то він: «Чорт же вас бери, коли мовчите! Буду я й сам їсти!». Та ще перед відходом ударить на могилі гопака: «Ой, тут мені погуляти на просторі!». Та, затягнувши на весь степ козацьку пісню, піде собі до куреня і починає смакувати тую кашу. То запорожці, лежачи в траві, кажуть: «Оце наш!». Узавши коси, ідуть до куреня. А він: «Де вас у біса носило, панове? Гукав, гукав, аж горло заболіло, та щоб каша не перекипіла, то я почав сам їсти». То запорожці поглянуть один на одного та й кажуть йому: «Ну, чуро, вставай! Годі тобі бути хлопцем, тепер ти рівний нам козак!». І приймають у товариство.

Рівно в полудень з фортечної гармати лунав постріл. За цим сигналом ішли козаки обідати. А що їли вони на обід, знаєте?

К о ш о в и й. Хлопці, помоліться Господу, подякуйте за прожитий день, попросіть сили та здоров'я для дальших діл козацьких!

Козаки читають молитву «Боже великий, єдиний».

Боже Великий, Єдиний,
нам Україну храни,
волі і світу промінням
ти її осіни.
Світлом науки і знання
нас, дітей просвіти,
в чистій любові до краю,
ти нас, Боже, зрости.
Молимося, Боже Єдиний,
нам Україну храни,
всі свої ласки, щедроти
Ти на люд нам зверни.
Дай йому волю, дай йому долю,
дай доброго світу,
щастя дай, Боже, народу
і многая, многая літа.

О. Кониський

У ч и т е л ь. Після заутренньої починалася бойова підготовка. Наші славні козаки продемонструють сьогодні свою силу, спритність і відвагу.

Проводять ігри. Змагаються курені.

1. «Не потрапити в коло».
2. «Влуч у ціль».
3. «Козацька естафета».

— Рівно в полудень з фортечної гармати лунав постріл. За цим сигналом йшли козаки обідати. Чи відомі вам козацькі обіди.

Діти розповідають, які страви їли козаки на обід: *тетеря* — зварене пшоно або житнє борошно на квасі; варена або печена риба; мед; пиво; галушки; юшка з риби; що називалась *щербобою*; куліш із салом або олією. Іноді — баранина або дичина).

— По обіді линули пісні, думи, козаки слухали розповіді кобзарів.

Козаки сидять на землі, на ослонах і тихо співають народну пісню «Шумить, гуде сосононька».

Шумить, гуде сосононька,
Плаче, тужить родинонька.
Плаче, тужить ще й ридає,
На шлях битий поглядає.
Битим шляхом козаки йдуть,
За уздечку коня ведуть.
Ой ти, коню вороненький,
Де синочок мій рідненький.
Твій синочок вбитий лежить,
В правій руці шаблю держить.

— Наставала тиша, замовкали козаки, і кожен з них подумки линув до рідної домівки. Згадували село, стареньку хату, братів, сестер, рідну неньку.

Звучить народна пісня «Повіяв вітер степовий».

Повіяв вітер степовий,
Трава вся похилилась,
Пав в бою козак молодий,
Дівчина зажурилась.
А то був хлопець молодий,
Його лишень кохати.
Він пав, як той сухий листок,
Повік буде лежати.
Заплаче мати не одна,
Заплаче чорнобрива.
Бо не одного козака
Сира земля накрила.

— Вечір. Сміливі, веселі козаки часто вирушали в ближні хутори — туди, де були молоді дівчата, бо хотіли поспівати, потанцювати.

К у р і н н и й. Поїдьмо, хлопці, в Глибоку Балку!
К о з а к и. Ідемо, їдемо!

Козаки імітують, що вони їдуть на конях. Співають народну пісню «Марш січових стрільців», наближаються до хутора. Біля паркана стоїть гурт дівчат.

Йде січове військо,
Та й співає стиха.
Як поборем воріженьків,
Не буде в нас лиха!
Йде січове військо
В боротьбу криваву.
Як поборем воріженьків,
Здобудемо славу!
Йде січове військо,
Пісня степом, степом лине.
Як поборем воріженьків,
Слава не загине!

К о з а к и. Доброго вечора вам, дівчата!
Д і в ч а т а. І вам вечора доброго! (*Вклоняються.*)
К о з а к и. Привезли вам славних музик.
Д і в ч а т а. То хай заграють, а ми послухаємо!
Музики грають народну мелодію.

— Славно музики грають! Дай Бог їм сили та здоров'я людей ра-
дувати!

М у з и к и. Граємо українського гопака. Запрошуйте дівчат,
козаки!

Хлопці запрошують дівчат і танцюють гопака.

1 - й к о з а к. Красно дякуємо вам, дівчата, за танок!
2 - й к о з а к. А тепер можна і пісню заспівати, щоб луна піш-
ла гаєм, щоб аж соловейко затих.

1 - й к о з а к. А ну, дівчата, і своєї заспівайте!
Дівчата виконують народну пісню «Ішов козак потайком».

Ішов козак потайком,
До дівчини, серденько, вечірком.
«Ой дівчино, відчини,
Своє-моє серденько звесели!»
«Ой, не буду відчинянь,
Бо ти будеш, серденько, жартувать».
«Ой, не буду, не буду,
Пожартую трошечки та й піду».
Жартували до зорі.
Поки стало виднесенько надворі.

«Ой козаче, утікай
Та й на мене славоньки не пускай».
«Ой дівчино, шумить гай,
Кого любиш, серденько, забувай».
«Нехай шумить, хай гуде,
Кого люблю змалечку, мій буде».

Козаки виконують українську народну пісню «Їхав козак містом».

Їхав, їхав козак містом,
Під копитом камінь тріснув та раз, два!
Під копитом камінь тріснув та раз!
Під копитом камінь тріснув,
Соловейко в саду свиснув та раз, два!
Соловейко в саду свиснув та раз!
Соловейку, ти мій брате,
Виклич мені дівча з хати та раз, два!
Виклич мені дівча з хати та раз!
Виклич мені дівча з хати,
Мушу в неї розпитати та раз, два!
Мушу в неї розпитати та раз!
Мушу в неї розпитати,
Чи не біла вчора мати та раз, два!
Чи не біла вчора мати та раз!
Ой хоч біла, не сварила,
Що з козаком говорила та раз, два!
Що з козаком говорила та раз!

К о з а к. Геј музики, годі грати, потрібно у похід рушати!

Діти виконують козацький танок.

У ч и т е л ь. Діти, на сьогоднішньому святі ми згадали одну зі сторінок історії українського народу — козаччину. Будьте уважними і разом дайте відповідь.

— Що означає крилате і горде слово «козак»?

Д і т и (*хором*)

Козаки — це вільні люди!
Козаки — безстрашні люди!
Козаки — борці за волю,
За народу щасливу долю!

Тарас Бульба

Щоб козацькому роду не було переводу,
Присягніть на вірність Вітчизні й народу!

У ч н і. Присягаєм, що Україну будемо любити, що ввіллємо в неї силу, щоб розвеселити.

У ч и т е л ь. Діти, ви є нащадками славних українських козаків. Любіть Україну, шануйте її народ. Хай кожен з вас

своїми вчинками і добрими справами доведе, що козацькому роду нема переводу!

У с і. Хай же козацькому роду не буде переводу!

Звучить пісня «Запорозькі козаки» (муз. Г. Татарченка, сл. В. Крищенко).

Є і нам про що згадати...
Пісне, душу возвелич.
Ой, була в нас ненька-мати,
Запорозька славна Січ.

Приспів:

Гей, ви, запорожці, —
Вітер в чистім полі,
Научить нащадків.
Так любити волю.
Гей, ви, козаченьки, —
Спомин з м'яти-рути,
Научить минулу славу повернути.
Круточола наша доля,
Не вода в ній — кров тече.
Козаку найперша — воля,
Козаку найперша — честь.

Приспів.

А пройшла лиха година
Впав козак наш у траві,
Щоб іскрилась Україна
На гетьманській булаві.

Приспів.

Обростила землю рана
Із козацького чола,
Щоб неправда помирала,
Щоби правдонька жила.

Приспів.

Козаки співають цю пісню, маршируючи зі списками та прапорами.

У ч и т е л ь. Мрія козаків і багатьох українців здійснилася.
Україна проголошена незалежною державою. Любімо Україну, шануймо свій народ і себе!

Д і т и

Ми роду козацького діти,
Ми любимо сонце і квіти,
І небо нам шле свій привіт.
Ми роду козацького діти,
Землі української цвіт.

«БЕЗ ВЕРБИ Й КАЛИНИ — НЕМА УКРАЇНИ» (народознавче свято)

Мета: формувати національну свідомість майбутніх будівників суверенної Української держави; ознайомити з вербою і калиною як атрибутами народних звичаїв, обрядів; розвивати художнє мислення, естетичне ставлення до рідної природи; виховувати любов до рідного слова, свого краю.

Матеріал до свята: вірші, пісні про калину і вербу; дитячі народні ігри; малюнки дітей.

Усі учні в українському одязі. На столі — коровай, прикрашений гілочками калини, дерев'яні ложки, глиняні миски, горщики. На стіні — рушники, вишиті бабусями дітей, прикрашена квітами вербова гілка, вербові лозинки.

Хід заходу

У ч и т е л ь

Благословен той день і час,
Коли прослалась килимами
Земля, яку сходив Тарас
Малими босими ногами.

— Шановна громадо! Дорогі гості, батьки і діти! Вітаємо вас на нашому святі, присвяченому рідній матері нашої, неньці Україні, її славному минулому та напруженому сьогоденню. Ми маємо усвідомити, що є справжніми патріотами своєї великої держави — рідної України, зрозуміти, яке багатство містить наша рідна мова і все, що пов'язане з нею: мудрі народні традиції, мелодійні пісні, казки та перекази, ремесла та обряди. Усе це нам належить оберігати, примножувати.

1 - й у ч е н ь

Де зелені хмари яворів —
заступили неба синій став,
на стежині сонце я зустрів,
привітав його і запитав:
Всі народи бачиш ти з висот,
всі долини і гірські шпилі.
Де найбільший на землі народ?
Де найкраще місце на землі.

2 - г а у ч е н и ц я

Сонце усміхнулося здаля:
— Правда, все я бачу з висоти.
Всі народи рівні, а земля
Там найкраща, де вродився ти.

Виростає, дитино, й пам'ятай —
Батьківщина — то найкращий край!

3 - й учень

БАТЬКІВЩИНА

Знаєш ти, що таке Батьківщина?
Батьківщина — це ліс осінній,
це домівка твоя і школа,
і гаряче сонячне коло.
Батьківщина — це труд і свято,
Батьківщина — це мама й тато,
це твої найщиріші друзі
і бджола у веснянім лузі.
Батьківщина — це рідна мова,
це дотримане чесне слово.

А. Костецький

4 - та учениця

Як не любить той край,
де вперше ти побачив
солодкий дивний світ,
що ми зведемо життям,
де вперше став ходити,
і квіткою неначе
в його теплі зростав,
і усміхавсь квіткам!

В. Сосюра

5 - й учень

Україно! Краю милий,
Краю золотавий,
Поля твої широкополі,
Пісні дзвінкоголосі,
Міста наші рідні,
Сади пишноцвіті,
Пшениці рясні,
Городи багатіі.

6 - та учениця

Українська земле!
Де є краще? Де миліше,
Як не на Україні?
Тут городи і сади,
Тут яблука і гарбузи
Тут олія й буряки,
Тут ягоди червоні,
Тут пшениці золоті,
Ріки молочні,
Кавуни красносочні,
Худоба і птиця,
Всяка пашниця.

7 - й у ч е н ь

Коровай золотавий,
Картопля смачна
Тільки все ми не їмо,
А орачам віддаємо,
Зі святом всіх вітаємо,
Щастя всім бажаємо!

8 - ма у ч е н и ц я

Струмок серед гаю, як стрічечка
На квітці метелик, мов свічечка.
Хвилюють, маюють, квітують поля.
Добрідень тобі, Україно моя!

9 - й у ч е н ь

РІДНИЙ КРАЙ

У всіх людей одна святиня,
куди не глянь, де не спитай,
рідніша їм своя пустиня,
аніж земний в пустині рай.
Їм красить все їх рідний край.
Нема без кореня рослини,
а нас людей без Батьківщини.

10 - й у ч е н и ц я

МОЯ УКРАЇНА

Тут під вікном калина,
Їй соловей співає.
І бджілка безупинно
Духмяний мед збирає
Тут мій татусь і мама,
Бабуся і дідуньо,
І жайвір над полями.
Ї сім'я лелек на клуні.
Тут мій народ, як бджілка, —
Трудящий, працьовитий.
Ну як цей край, скажіте,
Ще можна не любити?

Звучить пісня «Роде наш красний».

У лузі калина, у лузі червона хорошенько цвіте.

Приспів:

Ой роде наш красний, роде наш прекрасний,
Не цураймося, признаваймося, небагацько нас є.
Що перший цвіточок — наша родинька, —
Хорошенько цвіте.

Приспів:

Ой, роду наш красний, роду наш прекрасний,
Не цураймося, признаваймося, бо небагацько нас є.

Що другий цвіточок — наша сторононька, —
Хорошенько цвіте.

Приспів:

Ой, роду наш красний, роду наш прекрасний,
Не цураймося, признаваймося, бо небагацько нас є.
Червона калинонька — то наша родинонька, —
Хорошенько цвіте.

Приспів:

Ой, роду наш красний, роду наш прекрасний,
Не цураймося, признаваймося, бо небагацько нас є.

1 1 - й у ч е н ь. «Перша квіточка — наша родинонька, друга квіточка — рідна сторононька», — так говориться у пісні про калиновий цвіт. Майже в усіх народів є улюблені рослини — символи. У нас на Україні — це верба й калина. Правду каже прислів'я: «Без верби й калини — нема України».

1 2 - т а у ч е н и ц я. Досі можна побачити на луках і узліссях наших сіл калинові гаї. Цим і пояснюється те, що в Україні багато населених пунктів з назвами Калинівка, Калинове...

З давніх-давен український народ опоетизував цей кущ, оспівав у піснях.

Д і в ч и н к а - к а л и н к а
Я — калина,
Я — краплина
Твого серця, Україно!
Я — тонесенька стеблина,
Я — дівчинка-українка.

Х л о п ч и к
Калинко, калинко,
Чому в полі стоїш?
Де ти ся, калино,
Дощику не боїш?
Дівчинка-калінка.
Дощу ся не бою,
Дощем ся уродила,
Там собі постою.

(Під пісню «Ой є в лузі калина»)

Чи я в лузі не калина була,
Чи я в лузі не червона була?
Взяли ж мене поламали
І в пучечки пов'язали —
Така доля моя!
Гірка доля моя.

Пісня-танок «Ой є в лузі калина».

Приспів:

Калина, калина,
Комарики-дзюбрики, калина. (Дівчі)

Там стояла дівчина, там стояла дівчина.

Приспів:

Дівчина, дівчина,
Комарики-дзюбрики, дівчина. (Двічі)

Цвіт калини ламала, цвіт калини ламала.

Приспів:

Ламала, ламала,
Комарики-дзюбрики, ламала. (Двічі)

Та в пучечки в'язала, та в пучечки в'язала.

Приспів:

В'язала, в'язала,
Комарики-дзюбрики, в'язала. (Двічі)

У ч и т е л ь. Що ви знаєте про калину?

1 3 - й у ч е н ь. На нашій планеті росте понад 200 видів калини, а в Україні росте калина цілолиста.

1 4 - т а у ч е н и ц я. Калина росте у лузі біля верби. Навесні вона розквітає і стає гарною, мов дівчина у білому вбранні.

Калина — лікарська рослина. Свіжі ягоди з медом вживають при кашлі, серцевих захворюваннях, вона регулює тиск крові. Соком калини навіть умивалися, щоб обличчя рум'янилося.

1 5 - й у ч е н ь. Ягоди калини люблять і люди, і птахи. На смак вони кислі й трохи гіркуваті, але дуже корисні, адже лікують і бадьорять.

Потрібна була калина і в обрядах, особливо у весільних. Коли випікали коровай, його неодмінно прикрашали гілочками калини. Калиновим цвітом чи ягодами оздоблювали гільце молодої.

1 6 - т а у ч е н и ц я. На честь народження дочки біля хати садили калину.

1 7 - й у ч е н ь. Дітям, щоб вони не рвали квітку, говорили: «Не ламайте калину, бо накличете морозу».

1 8 - т а у ч е н и ц я. Коли в домі свято, на стіл поряд з хлібом кладуть калину. Колись давно, проводжаючи сина в далеку дорогу, мати напувала його калиновим чаєм, а з собою давала хліб з калиною на вишитому рушнику.

Звучить «Пісня про рушник».

Рідна мати моя, ти ночей не доспала,
І водила мене у поля край села.
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя на долю дала.

Хай на ньому цвіте росяниста доріжка
І зелені луги, й солов'їні гаї,
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші твої.
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші блакитні твої.

Я візьму той рушник, простелю наче долю,
 В тихім шелесті трав, в щебетанні дібров,
 І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю:
 І дитинство, й розлука, і вірна любов.
 І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю:
 І дитинство, й розлука й твоя материнська любов.

19 - й у ч е н ь. Тарас Григорович Шевченко — видатний український поет, дуже любив калину й оспівував її у своїх творах.

20 - т а у ч е н и ц я. Моя бабуся навчила мене вірша Т. Г. Шевченка.

Сонце гріє, вітер віє
 З поля на долину,
 Над водою гне з вербою
 Червону калину;
 На калині одиноке
 Гніздечко гойдає, —
 А де ж дівся соловейко?
 Не питай, не знає.

21 - й у ч е н ь

Тече вода з-під явора
 Яром на долину.
 Пишається над водою
 Червона калина.
 Пишається калинонька,
 Явір молодіє,
 А кругом їх верболози
 Й лози зеленіють.
 Тече вода із-за гаю
 Та попід горою,
 Хлюпопшуться качаточка
 Поміж осокою.
 А качечка впливає
 З качуром за ними,
 Ловить ряску, розмовляє
 З дітками своїми...

22 - г а у ч е н и ц я

Найдеш у гаї тую калину,
 То й пригорнись,
 Бо я любила, моя дитино,
 Її колись.

23 - й у ч е н ь

Три явори посадила
 Сестра при долині.
 А дівчина заручена —
 Червону калину.

24 - т а у ч е н и ц я

Защечече соловейко
 В лузі на калині,

Заспіває козаченько,
Ходя по долині.

Виконується пісня-танок «Козацький марш».

За горою дзвони дзвонять дінь-дінь-дінь,
Серце б'ється, серце рветься вдалечинь,
Сонце сяє місяцями угорі,
Козак коника сідлає на зорі.
В нього мати — гостра шабля на боці,
В нього батько — лук зі стрілами в руці,
А сестриця, то зірниця молода,
А, що милої немає не біда.

Приспів:

Гей, гей, гей їде козак вранці,
вдень, вночі з Запорозької Січі.
Гей, гей, гей степом, полем, через гай
Отамане, прощавай.

За порогом три дороги — раз, два, три,
А за рогом ще чотири, чотири.
Сім доріг моєї долі, сім шляхів,
А за ними в дикім полі сім вітрів.
І вони мене зустрінуть, мов брати
Порятують від раптової біди.
В чистім небі чорні хмари розженуть
І покажуть козакові вірний путь.

Приспів.

Х л о п ч и к

Калино весела, калина червона,
Люблю твоє листя та росяні грона,
Сонцем знов налита,
І сама від сонця.
Звисли, мов намисто,
Калинові гронця.
Сонечком налита,
Чистою росою,
Ой, калино-цвіте,
Радісно з тобою.
До нашої стежки
Нахилилась віттям,
Зоряно з тобою
Матері і дітям.
Калино чарівна,
Калино барвіста,
То від тебе сяє
Зоряне намисто.

Звучить пісня «Зацвіла в долині».

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.

Любо, любо стало,
 Пташечка зраділа,
 Пташечка зраділа,
 І защебетала.
 Почула дівчина
 І в білій свитині
 З біленької хати
 Вийшла погуляти,
 Вийшла погуляти
 У гай на долину.

Х л о п ч и к

Червона калина, чого в лузі гнешся?
 Чого в лузі гнешся?
 Чи світла не любиш, до сонця не пнешся?
 Чи жаль тобі цвіту на радощі світу?
 На радощі світу?
 Чи бурі боїшся, чи грому з блакиту?
 Чи грому з блакиту?

Д і в ч и н к а - к а л и н к а

Не жаль мені цвіту, не страшно і грому,
 Не страшно і грому:
 І світло люблю я, купаюся в ньому.
 Та в гору не пнуса, бо сили не маю,
 Бо сили не маю,
 Червоні ягідки додолу схиляю.

2 5 - й у ч е н ь

Колишися, калинонько, колишися,
 Зеленими листочками розпишися.
 Сонячними проміннями розмалюйся,
 Ще й з тим вітром буйнесеньким розцілуйся.

2 6 - т а у ч е н и ц я . А тепер, діти, відгадайте загадку.

За хатою у садочку,
 У зеленому віночку
 Та в червоних намистах
 Стала пава молода.
 І збігаються всі діти,
 Щоб на неї поглядіти.
 За намисто кожен — смик,
 Та й укине на язик? (*Калина*)

У ч и т е л ь . А які ви ще знаєте загадки про калину?

У ч н і (по черзі)

1. Зачаровує красою
 Мати-Україна,
 Наче в лузі червоніє
 Пишная... калина.
2. У вінку зеленолистім,
 У червоному намисті
 Видивляється у воду
 На свою хорошу вроду.

3. Стоїть дід над водою
З червоною бородою.
Хто не йде,
За борідку щипне
4. Серед лісу червоне плаття висить.
5. Стоїть дід над водою
З білою бородою,
Тільки сонечко пригріє,
Борода почервоніє.
6. І не дівчина, а червоні стрічки має.
7. В лісі на горісі червоні хустки висять.
8. Навесні білим цвітом,
Восени червоним плодом.
9. Стоїть півень над водою,
З червоною бородою.
У ч и т е л ь. Які приказки, прислів'я та прикмети, пов'язані з калиною, ви знаєте?

У ч н і (по черзі)

1. У лузі калина з квіточками,
Немов мати з діточками.
2. Пишна та красива, як червона калина.
3. Весною калина білим цвітом квітує,
А восени червоні ягоди дарує.
4. Убралася в біле плаття, як калина в білий цвіт.
5. Запишалася калина,
Наче красная дівчина.
6. Щоки червоні, як кетяги калинові.
7. Калина хвалилася, що з медом солодка.
8. Молода дівчина така гарна, як калина.
9. Стоїть у дворі дівонька, як над ставом калинонька.
10. Любуйся калиною, поки цвіте, а дитиною, поки росте.

2 7 - й у ч е н ь

На калині мене мати колихала,
Щастя-долі в чистім полі виглядала.
Ой, калинонько червона, не журися,
Від землі ти сили й соку наберися.
Ті літа давно минули й відлунали,
Як мене гілля високе колихало,
А калина біля млина розквітає,
Мого милого синочка колихає.

2 8 - м а у ч е н и ц я. У народі кажуть: «Любуйся калиною, коли цвіте, а дитиною, коли росте». Часто матері колихали своїх маленьких діток, сидячи під калиною і наспівували колискових пісень.

КОЛИСКОВА ПІСНЯ

Спи, дитино, бо покину,
Сама піду по калину,
Наламаю калиноньки
Та й покладу в головоньки,
А калина буде цвісти,
А дитина буде рости.

У ч и т е л ь. А діти виростали і любили гратися в різні ігри.

► Гра «Ягілочка»

Ягіл-Ягілочка,
Ягілова дочка.
Устала ранесенько,
Вмилася білесенько.
Голівоньку чесала.
Стьожки надівала.
Квіточки позбирала,
Віночок заплітала
На вулицю вийшла,
Як зіронька зійшла.
Взялася попід боки,
Показала вискоки.
Пішла до Дунаю,
Там рибонька грає.
Вибери собі дівоньку,
Як калинову квітоньку.
З калинового цвіту
Вибирай собі квіту.
З калинового луку
Вибирай собі другу.
З калинового плетю
Вибирай собі третю,
З калинового мосту
Вибирай собі шосту.

29 - й у ч е н ь

А калина біля броду білі квіти розпускає.
На свою чарівну вроду задивляється у воду,
Соловейка виглядає.

30 - та у ч е н и ц я

КАЛИНА

Посадіть калину коло школи,
щоб на цілий білий світ
усміхнулась щиро доля!
Материнський ніжний цвіт...
А щоб цвіт її не стерся,
не зів'янув в спориші,
посадіте коло серця,
щоб цвіла вона в душі.

В е р б и ч к а

Я росту у верболозі,
Дні і ночі роню сльози. Хто я?

У ч и т е л ь

Чому не спить верба в моєму дворі,
Коли скресають жили буйних рік?
Чому не спить верба в погоже літо,
Коли жнива курличуть за Дніпром?
Чому не спить верба в прозору осінь,
Коли льодком похрускує блакить?
Чому верба не спить у хуртовину,
Грудьми спинивши непогоду злу?

В е р б и ч к а

Бо у п'янкім гіллі гостюють зорі.
І рушив з кореня могучий сік.
Бо так духмяно пахне в полі жито
І всі шляхи всіваються зерном.
Бо журавлі тривожно линуць в просинь
І зерно в грудях ниви теж не спить.
Бо треба зупинить лиху годину
І дати напровесні узліт зерну!

Діти водять хоровод «Вербовая дощечка».

Вербовая дощечка, дощечка, дощечка,
По ній ходить Насточка, Насточка, Насточка.
Де ти, Насте, бувала, бувала, бувала,
Як діброва палала, палала, палала?
Решетом воду носила, носила, носила,
Та й діброву гасила, гасила, гасила.
Ой ходила, леліла, леліла, леліла,
На всі боки гляділа, гляділа, гляділа.
Відки неньо приїде, приїде, приїде,
Що Насточці привезе, привезе, привезе?
Привезе їй хусточки, хусточки, хусточки,
З косівської сторони, сторони, сторони.
На всі боки гляділа, гляділа, гляділа,
Відки милий приїде, приїде, приїде.
Відки милий приїде, приїде, приїде,
Що Насточці привезе, привезе, привезе.
Привезе їй чоботи, чоботи, чоботи,
Козацької роботи, роботи, роботи.
Їх зозулька підкує, підкує, підкує,
А Насточка обує, обує, обує.
Чобітки муть рипіти, рипіти, рипіти,
А підківки дзвеніти, дзвеніти, дзвеніти.
А в підшивці лелітки, лелітки, лелітки,
А в опасці позлітки, позлітки, позлітки.

В е р б и ч к а. В Україні в мене є багато вербичок-сестричок.

В е р б и ч к и - с е с т р и ч к и (по черзі)

1. Я і мої сестрички — дерева священні.
2. Ми доньки бога Сонця, якого звать Ярилом.
3. Це наш тато Ярило подарував людям вогонь.

В е р б и ч к а. А що знають про вербичок наші хлопці?

Х л о п ц і (по черзі)

1. Із верби на Україні здавна виготовляли музичні інструменти: кобзи, бандури.
2. З вербового стовбура видовбували човен, ночви, майстрували меблі й ярма для волів.
3. З вербових гілочок плели кошики, виплітали стіни хат і хлівів, а потім обмазували глиною.
4. Кожен запорізький козак обов'язково мав вербову ложку.
5. Верб — це дерево цілюще. Воно «дарує» людям багато ліків.

В е р б и ч к а. Верб — це дерево чарівне. Хто перестрибне вербову гілочку і не торкнеться її, той наповниться здоров'ям, силою і стане дуже вродливим. Якщо хтось перестрибуючи торкнеться гілочки, то ми його «вилікуємо».

» Гра «Вербова гілочка»

Кожен хлопчик перед тим, як перестрибувати, промовляє:

Великим буду, як верба,
Здоровим буду, як вода,
Багатим буду, як земля.

З 1 - ш а у ч е н и ц я. Вербову гілочку як символ рідної України повіз Тарас Шевченко із собою у заслання. Я гадаю, що рясна верба схожа на поетичну душу нашого Кобзаря.

ШЕВЧЕНКОВА ВЕРБА

Коли на чорний шлях ступав,
ішов на прогнання в неволю,
галузку вербову підняв,
обчїмхав і забрав з собою.
Була відірвана, як він,
від пня і від землі святої,
засуджена на лютий скїн
серед пустинї степової.
Понїс її і посадив
за фортом, в полі, на пустинї,
здалека воду приносив
і пильно підливав щоднини.
Прийнялася і навесну
зелене листя розпустила.

Ох, як же, як була йому
та деревина люба й мила!
Було з казарми прибіжить
в зеленій тіні відпочити,
положиться, верба шумить
й шепоче щось над ним, як мати.
Мов жалується, що весна,
сади цвітуть на Україні,
вона ж сумує тут одна
посеред дикої пустині.
Летить степом листочків шум,
немов далека пісня жалю,
ні твоїх слів, ні твоїх дум
нам не забути, рідний краю!

Б. Лепкий

У ч и т е л ь. Діти, які рядки про вербу вам найбільше запам'я-
талися?

3 2 - й у ч е н ь

Як широка сокорина віти розпустила...
А над самою водою верба похилилась.
Аж по воді розіслала зеленії віти.

3 3 - т я у ч е н и ц я

Давно, давно колись
Я чув, як стоя під вербою
Тихенько дівчина співала,
І жаль мені малому стало.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.

3 4 - й у ч е н ь

Навгороді коло броду
Верба похилилась.
Зажурилась чорнобрива,
Тяжко зажурилась.

3 5 - т а у ч е н и ц я

Крізь верби сонечко сіє
І тихо гасне. День погас
І досі сниться: під горою,
Між вербами та над водою
Біленька хаточка.
І яр, і поле, і тополі,
І над криницею верба
Нагнулася, як та журба,
Далеко в самотній неволі.

3 6 - й у ч е н ь. Україні нашій рости та розквітати!

НАЙКРАЩА В ЦІЛІМ СВІТІ

Люблю я в рідному краю
Веселі співанки пташині
І річки бистру течію,
І руту-м'яту при долині,
Пропахлі вітром колоски,
Гінке-гінке безмежне поле,
І мамин хліб,
І ті стежки,
Якими вранці йду до школи,
І перші проліски в гаю,
І щедре сонечко в блакиті.
Люблю Вітчизну я свою,
Вона —
Найкраща в цілім світі.

Л. Компанієць

37 - й учениця

СТАРОКОСТЯНТИНОВУ

Древнє місто в обіймах Случа,
Нині знають про нього повсюди,
Тут пісні урочисто звучать
І чарівно усміхаються люди.
Костянтинове, любий, прийми.
Мое щире зізнання в любові.
Нехай Бог огортає крильми
Земляків і їх мрії чудові.
Тут мій дім, моя школа, рідня,
Тут вербиченьки в Случ заглядають.
Хай чарує нас місто щодня,
Хай пісні голосисто лунають.

К. Вакарева

38 - й учень

Ой, заграйте ви музики.
В мене нові черевики.
Танцювати я мастак
Український наш гопак.

39 - та учениця

Гей, Україно, ненько прекрасна,
Будь же до всіх справедлива.
Хай тобі світить сонечко ясне,
Хай будуть діти щасливі.

40 - ва учениця

Будемо жити, землю любити,
Як з давнини повелося,
Щоб наша доля нас не цуралась,
Щоб краще в світі жилося.

41 - й учень

УКРАЇНА

Мамо роду і народу,
подивись, твої сини
вже посіяли Свободу,
вже колосяться лани.
Дозріває, буде віно
і святої волі час.
Україно, Україно,
ми — для тебе, ти — для нас.
Буде в домі твоя правда,
твій закон і заповіт.
Будеш, Мамо, будеш, Ладю,
поки сонце, поки світ!

О. Лупій

42 - га учениця

ЛЮБИТЬ УКРАЇНУ

Любить Україну, як сонце любить,
Як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
Любить і в годину негоди.
Любить Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її, вічно живу і нову,
І мову її солов'їну.
Для нас вона в світі єдина, одна
В просторім солодкому чарі...
Вона у зірках і у вербах вона,
І в кожному серця ударі...

В. Сосюра

43 - й учень

Закінчується наше свято.
Хай біда і горе обходить ваш дім.
Миру, сонця, любові,
Доброго здоров'я зичим усім!

«КОЗАЦЬКІ ЗАБАВИ» (спортивні змагання)

Мета: забезпечити формування в учнів цінностей українського козацтва як особистісних; сформувати в учнів організаційні, комунікативні й перцептивні вміння, пов'язані з розв'язанням завдань педагога-організатора; сприяти формуванню у школярів сили, витривалості, урівноваженості, цілеспрямованості, інших якостей; створити умови для формування у дітей інтересу до знань про українські козацькі традиції, загадки та прислів'я.

Місце проведення: спортивна зала.

Попередня робота:

1. У позаурочний час учні під керівництвом учителя вивчають колядки, пісні, прислів'я, загадки, стародавні українські рецепти приготування страв, учаться ліпити вареники.
2. На уроках фізкультури вивчають елементи українських народних танців.
3. Разом з батьками учні готують українські народні костюми та солодощі для призів.
4. Збирають фонотеку із народних пісень.

Хід заходу

Святково прибрана зала. Звучить пісня «Засвіт встали козаченьки».

О т а м а н. Здорові будьте, козаки!

К о з а к и. Здоров будь, батько-отамане!

О т а м а н

А який у вас сьогодні настрій?
 Чи є охота позмагатись,
 Силу й спритність показати?
 І відвагу молодецьку,
 Як це в козаків ведеться?

1 - й к о з а к. Так. У нас вирує кров козацька,

2 - й к о з а к. Ворог не захопить нас зненацька.

О т а м а н

Запорожцям — честь і слава,
 Існували триста років
 Ця на островах держава.
 На Дніпрі.

1 - й к о з а к

І з перших кроків
 За свободу рідного народу
 Воювали козаки.

2 - й к о з а к

Й за порогами ріки.
 Збудували собі Січ,
 Ворогами давали відсіч.

Отаман звертається до команд, команди йому відповідають.

— А ви, славні діти славного козацького роду, у козацькі походи ходили? (*Ні, не ходили.*)

— Під зорями спали? (*Ні, не спали.*)

— А кашу козацьку їли? (*Ні, не їли.*)

— А хочете бути козаками? (*Хочемо!*)

— А щоб стати справжніми козаками, потрібно витримати випробування!

1 - й к о з а к. Отож, веселіше! Козаки не бувають зажуреними.

2 - й к о з а к

На чолі з курінними отаманами
Познайомимось ми з вами.

Ведучі вітають команди 4-х класів (у кожної команди на грудях — емблеми: «Козачата», «Запоріжці», «Гетьман»). Капітани команд рапортують, команди називають свої назви та девізи.

О т а м а н

Рада є також у нас,
Пильно стежить
Й кожен раз
Визначає кращих з вас.

Представлення журі.

О т а м а н

А тепер без зволікання
Починаємо змагання!

1 - й к о з а к. Перший конкурс — «Інтелектуальний». Ми дізнаємося, як ви знаєте історію українського козацтва, його традиції, звичаї, особливості життя козаків.

2 - й к о з а к. Сьогодні за кожен конкурс команди отримуватимуть п'ятаки: за I місце — 2 п'ятаки, а за II — 1. Яка команди набиратиме їх найбільше — та і переможе!

О т а м а н. I етап інтелектуального конкурсу — «Слово до слова тягнеться».

У вас у конвертах слова розрізані навпіл. Необхідно за 5 хв зібрати якомога більше слів.

1 - й к о з а к. II етап інтелектуального конкурсу — «Знавці історії».

Ми вам ставитимемо запитання, називаючи варіанти відповідей, а ви піднімаєте картку з літерою, що позначає правильну відповідь.

Ведучі по черзі ставлять запитання командам.

1. Кого в Україні називали козаком?

- а) Розбійника, волоцюгу;
- б) вільного, незалежного й озброєного чоловіка;
- в) багатого вельможу.

2. Де була розташована козацька Січ?

- а) За дніпровськими порогами;
- б) у причорноморських степах;
- в) на Дунаї.

3. Як називали місце, де жили козаки?

- а) мазанка;
- б) намет;
- в) курінь.

4. Як іще в народі називали Запорізьку Січ?
  - а) Січ-батько;
  - б) Січ-мати;
  - в) берегиня.
5. З якої мови походить слово «козак»?
  - а) З англійської;
  - б) з української;
  - в) з тюркської.
6. Як називався бойовий човен запорізьких козаків?
  - а) Чайка;
  - б) чапля;
  - в) байдарка.
7. Що вважалося найвищим моральним законом козацької дружби, славним звичаєм козаків?
  - а) Зруйнування;
  - б) пограбування;
  - в) побратимство.
8. Хто був першим гетьманом Запорозької Січі?
  - а) Дмитро Вишневецький;
  - б) Іван Сірко;
  - в) Богдан Хмельницький.
9. Від якого слова походить слово «Січ»?
  - а) Сікти;
  - б) сіяти;
  - в) святиня.
10. Яку віру сповідували козаки?
  - а) Православну;
  - б) мусульманську;
  - в) були атеїстами.
11. За чиїм наказом було зруйновано Запорозьку Січ?
  - а) Петра I;
  - б) Катерини II;
  - в) вона просто самоліквідувалася.
12. Як було звати українку, яка стала дружиною султана, відіграла значну роль в Османській імперії?
  - а) Марія;
  - б) Роксолана;
  - в) Маруся.
13. Хто такі «ляхи»?
  - а) Поляки;
  - б) чехи;
  - в) росіяни.

14. Верховна влада на Січі належала:

- а) Верховній Раді;
- б) старшині;
- в) президентові.

15. Козацький період в історії України налічує:

- а) 100 років;
- б) 300 років;
- в) 500 років.

2 - й к о з а к. III етап інтелектуального конкурсу — «Назви прислів'я».

Команди по черзі називають по одному прислів'ю про козаків.

О т а м а н. Розум та кмітливість ви свої довели, а тепер час показати швидкість та спритність.

У с і. Починаємо спортивні змагання!

1 - й к о з а к. Конкурс «Доставлення цінного пакету».

Кожна команда отримує набір літер, з яких потрібно скласти слово. Ви повинні здогадатися, яке у вас слово, вишукуватися одне за одним за порядком розташування літер у слові. А потім по черзі, за правилами естафети, перенести літери з першої до останньої на іншій бік зали, склавши там ваше слово. Перемагає та команда, яка покаже кращий час і складе правильно слово.

2 - й к о з а к. Конкурс «Збирання врожаю».

Перед кожною командою — «овочі», а на іншому кінці — мішки (або ящики). За сигналом кожен козак переносить по одному «овочу» в мішок, а останній повертається з мішком «додому». Перемагає та команда, яка виявить найшвидший час.

О т а м а н. Конкурс «Вершники».

Необхідно, тримаючи між колінами м'яча-«коня», а у руках шаблю, дострибати до кеглі, повернутися назад і передати естафету наступному учасникові. Перемагає команда, яка фінішує першою.

О т а м а н. Конкурс капітанів «Чай для козака».

Отаманом завжди бирали найрозумнішого і найсильнішого з козаків. Ось настав час і нашим отаманам довести свою вправність.

1 - й к о з а к. Отаманові потрібно заварити чай у кухлику, що стоїть на відстані 2—3 м, за допомогою вудки, на кінці якої пакедик із заваркою. Перемагає той отаман, який швидше влучить заваркою у кухлик.

О т а м а н. Вправні наші отамани! А ми продовжуємо козацькі змагання.

2 - й к о з а к. Наші козаки не тільки розумні, але й дуже вправні та спритні. Після запеклих змагань так хочеться відпочити і заспівати гарну козацьку пісню!

Наш наступний конкурс — «Заспіваймо пісню веселеньку». Він містить два етапи.

1 - й к о з а к. *I етап.* Потрібно за запитаннями відгадати назву пісні або кілька рядочків з неї. За кожну правильну відповідь — 1 п'ятак.

Запитання до музичного конкурсу

1. Чого хотів милий, чорнобривий? (*Вареничків*)
2. Хто вився за Галею? (*Іванко*)
3. Куди запрошувала дівчина хлопця в понеділок? (*По барвінок*)
4. Хто стояв під вишнею, під черешнею? (*Старий з молодю*)
5. Що робили жінки на товчку, на базарі? (*Чоловіків продавали.*)
6. Що робити хлопцям, розпрігши коней? (*Лягали спочивати.*)
7. Що заважало ходити хлопцеві до дівчини на тиждень по три рази? (*Тиночки та перелази*)

2 - й к о з а к. *II етап.* Зараз ми послухаємо, як гарно співають наші козаки.

Виступи команд.

О т а м а н. Дякуємо козацьким гуртам за гарні пісні. Наше свято добігає кінця. Увага, козачата, по куренях!

1 - й к о з а к

Ці змагання — річ почесна,
Й рада вас оцінить чесно.

2 - й к о з а к

Бачать всі присутні в залі,
Хто набрав найбільше балів.

Оголошення результатів конкурсів.

О т а м а н

Привітаймо переможців,
Славних наших запорожців!

Нагородження переможців.

ЛІТЕРАТУРА

Офіційні документи:

1. *Методичні рекомендації педагогічним колективам закладів освіти України по відродженню історико-культурних та господарських традицій Українського козацтва* // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. — 1995. — № 11 (червень).
2. *Про відродження історико-культурних та господарських традицій Українського козацтва*. Указ Президента України від 4 січня 1995 року № 14/1995.
3. *Система виховання у початковій школі за національною програмою виховання МОН України*. — Х. : ВГ «Основа», 2012.
4. *Українська козацька педагогіка. Концепція*. 1992.

З історії козацької педагогіки:

1. *Кононенко П.* Українське козацтво: шляхи розвитку, традиції виховання молоді // Освіта. — 2003. — № 41 (21–28 серпня).
2. *Олійників О.* Козацька читанка // Радянська школа. — 1989. — № 4.
3. *Ткачук В.* Феномен козацької республіки // Рідна школа. — 1995. — № 6.

Козацька педагогіка в системі сучасної освіти:

1. *Залізко В.* Молоді — лицарську духовність. Виховання молоді на традиціях Українського козацтва // Освіта. — 2001. — № 44 (15–22 серпня).
2. *Каюков В.* Животворящий дух козацького виховання // Освіта. — 2001. — № 23/24 (18–25 квітня).
3. *Кириченко О.* Козацька педагогіка. — Х. : ВГ «Основа», ПП «Тріада +», 2008.
4. *Кононенко П.* Козацька педагогіка в системі сучасної освіти // Директор школи. — 2000. — № 34 (вересень).
5. *Невгодовський А.* Сучасна українська козацька педагогіка та українознавство // Директор школи. — 2000. — № 35 (вересень).
6. *Тимофєєв В.* Дитячий та юнацький козацький рух. — Білгород-Дністровський. 2009.

З історії козацтва:

1. *Антонович В.* Про козацькі часи в Україні. — К. : Дніпро, 1991.
2. *Апанович О.* Розповіді про запорозьких козаків. — К. : Дніпро, 1991.
3. *Апанович О.* Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. — К., 1993.
4. *Кащенко А.* Оповідання про славне військо запорізьке низове. — Дніпропетровськ : Січ, 1991.
5. *Сяйво* козацької слави. — Х. : ПП «Торсінг плюс», 2011.